

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Antonio Muoz
MOLINA

*Emevilerin
Kordobası*

Çeviren: Roza Hakmen

EMEVİLERİN KORDOBASI

Antonio Muñoz Molina 1956 yılında Uveda'da doğdu. Madrid'de gazetecilik eğitimi gördükten sonra Granada Üniversitesi'nden sanat tarihi diploması aldı. 1974 yılından bu yana Granada'da yaşamaktadır. İspanyol yeni roman akımının örneklerini vermiş olan Molina çeşitli edebiyat ödülleri sahibi olup, 1996 yılında kabul edildiği İspanyol Edebiyat Akademisi'nin en genç üyesidir. Yazarın *Lizbon'da Bir Kış*, *Ne Mutlu!*, *Savaşma Arzusu* adlı romanları Türkçeye çevrilmiştir.

Roza Hakmen 1956'da İzmir'de doğdu. 1974'te İzmir Amerikan Kız Koleji'ni, 1976'da ODTÜ Ekonomi Bölümü'nü bitirdi.

Başlıca çevirileri: Ernest Hemingway, *Çanlar Kimin İçin Çalıyor*; Mario Vargas Llosa, *Kent ve Köpekler*; Nina Berberova, *Eşlik Eden: Soneçka Antonovskaya*; Juan Benet, *Madrid'de Sonbahar*; Oscar Wilde, *De Profundis*; Marguerite Duras, *Mavi Gözler Siyah Saçlar*; Anthony Burgess, *Bir Elin Sesi Var*; Carson McCullers, *Yelkovansız Saat*; Tama Janowitz, *New York Köleleri*; Mircea Eliade, *Matmazel Christina*; Anne Rice, *Vampirle Konuşma*; Miguel de Cervantes Saavedra, *Don Quijote*; Marcel Proust, *Swann'ların Tarafı*, *Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde*, *Guermites Tarafı*, *Sodom ve Gomorra*, *Albertine Kayıp*, *Yakalanan Zaman*, *Mahpus*.

Antonio Muñoz Molino

EMEVİLERİN KORDOBASI

ÇEVİREN:
ROZA HAKMEN

ANLATI

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 2154
Edebiyat - 648
Edebiyat / Meridyen - 2

Emevilerin Kordobası / Antonio Muñoz Molina
Çeviri: Roza Hakmen

Kitap Editörü: Işık Ergüden
Düzeltili: Mahmure İleri

Kapak Tasarımı: Nahide Dikel

Baskı: Üç-er Ofset
Yüzyl Mah. Massit 5. Cad. No: 15 Bağcılar / İstanbul

1. Baskı: İstanbul, Şubat 2005
ISBN 978-96-0904-1

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2004

© Antonio Muñoz Molina, 1991

© Editorial Planeta, S. A. 2001

Còrsega, 273-279. 08008 Barcelona (Espanya)

Bu kitabın telif hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.

Yapı Kredi Kültür Merkezi

İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 34433 İstanbul

Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23

<http://www.yapikrediyayinlari.com>

e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr

İnternet satış adresi: <http://yky.esore.com.tr>

www.aleweb.com.tr

Bu kitap İspanyol Eğitim, Kültür ve Spor Bakanlığı'nın katkılarıyla yayımlanmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

- I. Kordoba'ya Giriş • 11
- II. Karadan veya Havadan Gelen Adamlar • 29
- III. Kaçak Şehzade • 46
- IV. Labirent Şehir • 63
- V. Bağdatlı Müzisyen ve Öfkeli Din Bilgini • 80
- VI. Simgeler Ormanı • 100
- VII. Halifenin Hekimi • 120
- VIII. Kitaplar ve Günler • 140
- IX. İyi Yürekli Tiran • 158
- X. Yerle Bir Olan Şehir • 180

Luis Molina Jiménez'e

Gerçek bir düşte değil, birçok düştendir.

PIER PAOLO PASOLINI,
Binbir Gece Masalları

I. Kordoba'ya Giriş

Bir kitabın yazılışı, bir esaretin ürünü ve tanıklığıdır da-
ima. Gerçekten yazdığımızda, bizim farkına varmamızdan
çok önce bizi esir almaya başlamış, hem belirgin, hem anla-
şılmaz bir meseleden kurtulmak için yazarız; ne var ki, -bize
özgürlük değilse bile, en azından son noktayı koymanın ve-
receği rahatlatmayı bağışlamasını beklediğimiz- yazma eyle-
mi, sebeplerini irdeleyerek esareti yoğunlaştırır, bizi zehirler,
sürekli bir hipnoz ve uyanıklık haline sokar, sınırları acıya
yaklaşan, giderek soyutlanan bir hazza gömer. Bir kitabı yaz-
maya, düşünmeden bir yolculuğa çıkarcasına, bir aşkın ilk
saatlerini yaşarcasına başlarız. Bir sonraki sayfada neler ola-
cağını, göreğimiz kentlerin neye benzeyeceğini, gece vakti
bir sokağın bilinmez köşelerine dalarcasına daldığımız ılık
sevginin ilk adımlarının bizi nereye götüreceğini bilemeyiz.
Yazarın, yolcunun, âşığın tek bildiği veya tahmin ettiği, her
zaman kullandığı kurallardan yararlanamayacağı bir âleme
doğru yola çıktığıdır; bu âlemden, hayal bile edemediğimiz
şeyleri, yalnız gözüyle gördüğü manzara ve kentleri değil,
kendi bilincinin mahrem dehlizlerini, hayal gücünün, bakışı-
nın, hatta teninin bakir adalarını keşfettiği ölçüde, gözüpekli-
ğinin işe yarayacağını da bilir.

Yola çıkmadan önce sürprizlere, beklenmeyene, yani hiç
görmedikleri şeye karşı güç yığın yolcular olduğunu biliyo-
rum. Bir turistin yolculuğunu planladığı gibi kitaplarını titiz-
likle hesaplayan yazarlar olduğu gibi, sadece rutinden hoşla-

nan, sıkıntı içinde rahat eden âşıklar da vardır. Ama son yıllarda inançlarının çoğunu kaybetmiş olan kişi, neredeyse tek bir inancını korur: Ancak hiç yaşanmamış olan şey yaşamaya, hiç söylenmemiş olan söz söylenmeye değerdir. Ne gariptir ki, tecrübenin bu özelliği, benzerlerimizle, bizden önce yaşadıkları veya henüz doğmadıkları için hiç göremeyeceğimiz, bizden habersiz suç ortağımız olacak kadar bize benzeyen kadın ve erkeklerle aramızdaki en güçlü, ortak bağa dönüşür sonunda. Bu kişilerin bazıları, bizimle aynı çağda yaşar, hatta belki aynı kentin havasını teneffüs eder; buna rağmen, onlarla hiç karşılaşamayacağımız için, ölümler ve henüz doğmamışlar kadar uzağımızdadırlar. Bu gizli işbirliği, yazdığımız ve okuduğumuz kitapların gerekçesidir. Okuyan kişi, yazan kişi kadar esaret altındadır; ayrıca okurken zaten bildiğimiz şeyi keşfetmek bizde en büyük hayranlığı uyandırır. Öğrenmenin hatırlamak olduğu Platoncu kuramla her gün karşılaşırız; her aşkın, her dostluğun ardında bir tanışıklık, uzun bir sürgünün sonrasında karşılıklı esaret eyleminde bir araya gelen, bölünmüş iki yarının tanışıklığı gizlenir.

Bir kent hakkında yazabilmek için de, daha önce o kentin bizi esir almış olması gerekir. Sonradan hatıraya ve kelimelere dönüşen bir bakış ile bir kent arasındaki tutkulu karşılaşmadan, edebiyatın en yüce olaylarından bazıları doğmuştur: hem zamanın akışında kentleri yakalayıp hem onları hayale dönüştürmek, hem kurtarıp hem yalanlamak, hem ölümsüz kılıp hem de yok oluşlarının acı haberini iletme isteyen, hemen hemen her zaman yakaran ve hüzünlü kelimeler. Bir yazarlar ve kentler listesi yapılacak olsa, hatırlanmayı hak etmiş sevdalı çiftler listesi kadar uzun olurdu. Baudelaire ve Paris, Dickens -veya De Quincey, Conan Doyle ya da Ba-

roja...- ve Londra, Bassani ve Ferrara, Durrell ve İskenderiye, Galdós ve Madrid, Juan Marsé ve Barselona, Onetti ve (artık var olmamakla birlikte) Santa Maria, Walter Benjamin ve hayatı boyunca gördüğü bütün kentler ile hepsinin özeti olan, Bağdat veya Berlin gibi sonsuz, o çok sevdiği kadın, Asja Lacis gibi, Granda ve Kordoba misali, adlarından başka el değmemiş bir yanları kalmadığını bilerek gittiğimiz kentler gibi hem maddi, hem hayali olan soyut kent. Walter Benjamin'in kentler arası yolculuğu, hayatı boyunca arşınladığı bütün sokaklar birbirine karışarak sonu olmayan tek bir sokak halinde uzayıp giden Faulkner kahramanı Joe Christmas'ın yolculuğuna benzer; Asja Lacis, Benjamin'in hayatında tek yönlü bir sokak açmıştır.

Kentleri öylesine sevmiş ve bir sınır karakolunun kimseye ait olmayan toprağında ölmeyi seçmiş olan bu adamın bakışı, o kadar zamanımıza aittir ki, bizler, kitaplarını okumamış da olsak, onun gibi bakarız. Onun bakışı basit bir gözlem değil, bir kehanettir. Baudelaire'in Paris'inin, gerçekte ancak Baudelaire öldükten uzun yıllar sonra var olduğunu bizzat Benjamin söylemiştir. Belki de Benjamin'in kentleri tam olarak ancak günümüzde var olmaktadır, bizim bakışımız onunkinin mirasçısıdır ve yürürken yere düşen gölgemiz, kısmen Walter Benjamin'in gölgesidir.

Kordoba'dayken zaman zaman böyle bir hisse kapıldığım oldu. Kenti pek tanıımıyordum ve geçmişten gelen bir bağım yoktu. Çok eskiden yapılmış bir iki yolculuğu, caminin loşluğunu, mozaiklerin yaldızlı parıltısını, otobüsün kalkış saatine kadar vakit geçirmek için mecburen Yahudi mahallesini aceleyle şöyle bir dolaştığımı belli belirsiz hatırlıyordum. Turizmin çılgınca mantığı, Kordoba'yı yol üstünde ge-

çilen bir yere dönüştürdü. Rehberler kalabalık grupları caminin avlusunda bilgilendirir, tek sıra halinde caminin içine sokup daima aceleyle, sertçe sahinlara iter, yarım saat sonra yine tek sıra halinde dışarı çıkarıp sadece hediyelik eşya ve kartpostal satan dükkânlarla önceden belirlenmiş, evleri beyaza boyalı, saksılı dar sokaklara dağılmalarına izin verirler. Bu yüzden de kent, yabancılar için büyük ölçüde görünmezdir; turistlerin daha sonra onu hatırlaması için bir sebep yoktur, hatta belki fotoğraf makinesinin deklanşörüne basan işaret parmağının refleks niteliğindeki hareketi de, bakma disiplininin yerini almıştır.

Kentlerde dolaşırken, turistlerin avlanma müptelalarına benzediklerini birçok kez gözlemlemiştir. Harikalar diyarında bir hırsız gibi nefes nefese, bir şeyi kollayarak ilerler, tüfekte nişan alırcasına fotoğraf makinelerini gözlerine yaklaştırır ve deklanşöre bastıktan sonra da, fazla önemsemediği bir hayvanı vurmuş avcının kayıtsızlığı ve hafifliğiyle, makinelerini tekrar omuzlarına asarlar. Bazılarımız gezmeye fotoğraf makinesiz, rehbersiz gitmeyi, güzergâhımızı belirleme işini tesadüfe ve içgüdülerimize, gördüğümüz şeyleri saklama işini ise hafızamıza bırakmayı tercih ederiz. Bir kente vardığımızda, otele yerleştikten sonra sokağa çıkıp her şeye tasasız bir doymazlıkla bakmaktan, bizi beklediğini bildiğimiz yerlerde dolaşmaktan, en ufak bir kışkırtmayla, uzaktan şöyle bir gördüğümüz bir kulenin veya palmiye ağacının ya da arzulanan bir kadının yakınlığı kadar etkileyici bir yasemin kokusunun peşine düşüp kaybolmaktan hoşlanırsınız. Kentlere mümkün olduğunca az eşyayla gider, birkaç kitabın ve odanın tehlikeli sessizliğini kırarak, titizlikle seçilmiş birkaç kasetin bize eşlik etmesini isteriz.

Ben Kordoba'ya bu kentle ilgili bir kitap yazmam gerektiği için gitmiştim. Sabah erkenden, saat sekize doğru, katedraldeki ilk ayini haber veren çanların hengâmesiyle uyanıyordum. Pencereden, bir zamanlar minare olan çan kulesi, cami duvarının kiremit rengi tepelikleri ve avludaki yüksek palmiye ağaçlarının, göğün soluk maviliğine uzanan üst yaprakları görünüyordu; sabahın ilerleyen saatlerinde, hava ısındıkça gökyüzünün rengi giderek açılır, beyaza yaklaşır, kireç boyalı bir duvar misali kızgın öğle güneşinin ışığını yansıttı. Sabahın ilk saatlerinde Kordoba'nın o dupduru renklerine baktıkça, Fas manzaralarının aydınlığını, vaha yeşiliyle killi toprak kırmızısını ve Şeşaven şehrinde, ayak sesleriyle bölünen sessizliğin ortasında, plastik bir kabloyla minarenin şerefesine bağlanmış eğreti bir hoparlörden müezzinin okuduğu ezanı işitmenin nasıl bir duygu olduğunu hatırlıyordum. Şeşaven'de, yanımda taşıdığım zamanın -tıpkı kimliğimiz ve yüzümüz gibi kendi zamanımızı da yanımızda taşırız- ansızın duruveren bir saat misali işe yaramaz hale geldiğini fark etmiştim. Ama egzotik bir ülkenin çağdışılığını da hissetmiyordum orada, çünkü şehirde dolaşırken nüfuz ettiğim zaman bana yabancı değildi; herkes Arapça konuştuğu halde sesler, akşamüzerleri odun ateşinden çıkan dumanın ve sıkıştırılmış nemli toprağın kokusu da yabancı gelmiyordu. O eski zamanları, otomobil motorları tarafından örselenmemiş sesleri çocukluğumun öğle sonlarında yaşamış, tatmıştim; müezzinin sesini duyduğumda, o zamanlar gün batımı saatine *dua saati* dendiğini hatırladım. Evlerin içi, tıpkı Şeşaven ve Kordoba'nın avluları gibi donuk bir alacakaranlığa gömülür, kucaklarında dikişleriyle pencere kenarında oturan kadınlar -sokağa temkinli bir tavırla, sanki kapalı tül perdele-

rin değil, kafesin ardına gizlenmişçesine bakarlardı- elektrik ışığını açmayıp birkaç dakika sessizce durur veya alçak sesle konuşurlardı. Gecenin gelişini dikkatle beklemek, karanlığın çöküşünü adeta sonuna kadar gözlemek gerekirdi.

Çanların madeni sesi, müezzinin çağrısından daha tımturaklıdır. Kordoba'da her sabah, çan sesleriyle uyandıktan sonra, gerçek kentte ağır ağır yürüyerek, var olmayan bir kenti hayal etmek gibi garip bir görevi yerine getiriyordum. Quevedo'nun seyyahının Roma'da Roma'yı araması gibi, benim de Kordoba'da Kurtuba'yı* aramam gerekiyordu. Harebeleri geziyor, oralarda ve kitap sayfalarında, bin yıl önce yaşamış insanların varlığını ve günlük hayatını araştırıyordum; benim görmekte olduğum ışığı görmüş, elleriyle, adımlarıyla caminin mermer sütunlarını, yerlerini aşındırmış insanlardı bunlar. Bin yıl sonra, onların yaşadığı kentten geriye neredeyse hiçbir şey kalmamıştı, ama sütunlar hâlâ ayakta ve Guadalquivir, kum adacıklarının ve sık zakkumlarla sazlıkların arasından, kutsal ırmakların efsanevi ağırlığıyla akmaya devam ediyordu. Emevilerin Kurtuba'sına, Batı'nın başkenti olan o akıl almaz yere ilişkin bir kitap yazmam gerekiyordu, ama bir odaya kapanıp tarih kitaplarının arasına gömülme vaktinin henüz gelmediğinin farkındaydım. Önce amaçlarımı unutup yakındaki çanlar günün doğuşunu haber verirken sokaklara çıkmam, kentte kaybolmam, onun esiri olmam ve mümkünse, arkeolojik kalıntıları değil, zamanın elle tutulamayan işaretlerini, şimdiki zamanla hafızanın en uzak enlemleri arasındaki geçitleri, Şeşaven'de keşfettiğim karanlık geçitleri bulmam gerekiyordu.

* Kurtuba, Kordoba'nın Emeviler dönemindeki adı olup, metinde bağlamına göre her iki si de kullanılmıştır. (y.h.n.)

Bir kenti sıkıcı değil, tutkulu bir alışkanlık olarak yaşadığımızda onu tanımaya başlarız. Her sabah, kısa yolculuğumun her gününde, Kordoba'da Kurtuba'yı arıyor, beklenmedik, bilinmedik olanı sezdiğim anda, bulmanın şaşkınlığına ve sakin macerasına alışıyordum. Sanki kent gözlerimin önünde büyüyor, adım attıkça çoğalıyordu. Otobüs göçebeliği için transit kenti olan Kordoba, mutlak güzelliğini sadece acele etmeden gezenlere, her sokakta bir manastırın geçit vermeyen kerpiç duvarını, terk edilmiş büyük bir sarayın cephesindeki sütunları, bunaltıcı sıcakta bir kuyunun serinliğini yayan bir avluyu ya da başsız Roma heykelleriyle kalın ağaç gövdeleri gibi kesilmiş sütunların bulunduğu ıssız bir meydanı keşfedenlere, kısmen gösterir. Kordoba, kızmabirader oyunundaki zarlar gibi birbirine açılan kemerlerin perspektifinin keşfi, bir çöl ışığının kıpırtısız alevi, sonuna kadar hesaplanıp biçimlendirilmiş bir alacakaranlığın bilgeliğidir. Bodrum ve şarap sinmiş ahşap kokan loş meyhaneler, görünmez, gürül gürül su sesleri duyulan bahçelerdir. Bu, bir bakıma caminin de ikiliğidir: sahinların loşluğuyla avlunun aydınlığı, sütunların aritmetik ormanıya portakal ve palmiye ağaçlarının bitkisel mimarisi.

Sabah saat onda, caminin büyük demir işlemeli kapıları turistlere açılıyordu. Ama iki saat önce, sekiz buçukta, katedral bölümünde rahipler dini görevlerine başlıyorlardı; böylece ben de, kimsenin olmadığı, orgun notalarıyla ilahilerin yankılandığı o koca mekânda tek başıma, aylak aylak gezinebiliyordum. Her şey çok uzağımda kalıyor, şimdiki zaman giderek Kordoba'ya aramaya gittiğim o eski zamanın ağır, cansız süresiyle karışıyor. Aynı sahinları bir asrı aşkın zaman önce arşınlamış olan Friedrich von Schack yazılarında, bu

mekâna nüfuz eden kişinin, kutsal bir ormanın karanlığına gömüldüğü hissini yaşadığını belirtir. Durup dinlenmeden yürüyor, sütunların hareketli perspektiflerinin açılımını ve kemerlerin kırmızı-beyaz çiçeklenmelerini seyrediyordum; bana öyle geliyordu ki, Baudelaire doğayı canlı sütunlardan oluşan bir tapınağa benzettğinde; camiye gönderme yapıyordu. Simgeler ormanında yürüdükçe, ayak seslerim kulağıma tanıdık bir sesin mırıltısı gibi geliyordu. Camide, tıpkı kutsal bir ormandaki gibi, belirgin yollar veya mecburi bir yön yoktu. Herhangi bir nokta, merkez olabiliyordu; hangi sütunun yanında dursam, diğer sütunlar sonsuz bir dizi halinde çoğalıyordu. Gün ilerledikçe ışık büyük bir incelikle mekânı değiştiriyor, tıpkı ağaç yapraklarının gelişimi gibi hem fark edilmeyen, hem de kesintisiz bir tempoyla içeriği karartıp büyütüyordu.

Bu mekânın bir Müslüman tapınağı olduğu zamanlarda başlarını yere değdiren, sonra hep birlikte, tek hamlede kaldıran yan yana dizilmiş kalabalıkları düşünüyordum. En dip-te, mihrabın altın kemerlerinin yanı başında yükselen oymalı ahşap minberde, emirin müminlere namaz kıldırışını hayal ediyordum. Ve ansızın, uykudan uyanırcasına, oraya gidişimin amacını, yüzyıllar önce ölmüş, roman kahramanları gibi hayali kişilere dönüşmüş insanlar hakkında yazacağım kitabı hatırlıyordum. Prag hahamının -basit bir amaçla, ev işlerine yardım etsin diye- kilden yarattığı golem gibi bir şahsiyet yaratıp ona bir isim, bir çehre verip içinde dolaşabileceği bir ev ve kentle çevrelemek, bin yıl önce ölmüş olan birinin hayatını anlatmaktan pek de farklı değildir. Borges, ilahiyatın fantastik edebiyatın bir kolu olduğunu söyler. Tarih de romanın bir kolu, harabelerle kitaplardan doğmuş bir

gölgeler kurgusu, yazılardan ve geçmişteki seslerden, şüpheli işaretlerden, asırların gerçeğe dönüştürdüğü yalanlardan ve toprağın metrelerce altında gizli heykeller kadar ulaşılmaz gerçeklerden oluşan bir mırıltı değil midir? Her gün temas halinde olduğumuz insanlar hakkında bile neredeyse hiçbir şey bilmeyiz. İşaretleri ve jestleri gözler, kelimelerin ardındaki gerçeği ayıklamak isteriz, ama en önem verdiğimiz kişilerin gerçek kimliği daima gizli kalır. Doğruladığımızı zannederken uydururuz. Tarihçi de farkında olmadan uydurma bir yapı inşa eder, tıpkı romancı gibi, gerçeğin dağınık parçalarını ve malzemelerini kullanarak bir kitap oluşturur; aynı şekilde Müslüman mimarlar da Roma saraylarının ve tapınaklarının sütunlarını fütursuzca kullanarak camiyi inşa etmişler, bir süre sonra da Medinetü'l-Zehra'yı yağmalayanlar, sütunlarını alıp kentin meydanlarında başka kemerlerin altına dikmişlerdi.

Borges, pek ünlü olmamakla birlikte mükemmel bir hikâye olan *İbn Rüşd'ün Arayışı*'nda, benzer bir şaşkınlığı anlatır. Gerçekten var olmuş, Kurtuba'da yaşamış ve kalıcı bir bilgelikle yüklü kitaplar yazmış bir adam hakkında yazarken, gi-riştiği işin imkânsız olduğunu anlar, çünkü o adam, yani İbn Rüşd, kendisine daima yabancı ve uzak kalmaya mahkûm, isminden ve hayatına ilişkin günümüze gelebilmiş pek az bilgidan başka elle tutulur yanı olmayan bir hayalettir. Renan, Aristoteles'in *Poetika*'sında İbn Rüşd'ün tercüme edemediği iki kelimeyle karşılaştığını belirtir: *Tragedya* ve *komedya*. Birçok kez, en aşikâr olan şey, aynı zamanda anlaşılması en güç olan şeydir; en büyük muammalar karanlıkta değil, görünürlüğün ortasındadır: Kurtuba Camisi'nin boş mekânında, gözlerim loşluğa alıştıkça keşfettiğim ayrıntılarda, hiçbir sütunun baş-

kasına tıpatıp benzemeyişinde, mermerdeki işlemlere parmağım ile dokunarak fark ettiğim griden mora, laciverde, donuk bir narçiçeğine dönüşen farklı tonlarda. Kordoba'da bulunduğum sürece varlığını Walter Benjamin'inki kadar sürekli hissettiğim Borges'e göre, caminin mermer sütunlarından birindeki bir damar, bir *zahir*, yani unutulmamak ve kendisine bir kez bakmış olan kişinin hafızasını yavaş yavaş, kurtuluşu olmayan bir biçimde, tamamen ele geçirmek gibi uğursuz bir özelliği olan nesnelerden veya gerçeklik ayrıntılarından biridir. Günler sonra, kentten ayrılıp tarihini kitaplardan araştırmaya başladığımda, belki Kordoba'nın kendisinin de bir *zahir* olduğunu düşündüm; aynı zamanda bazı yerleri adeta evrenin bütünlüğünü el değmemiş biçimde gizlediği için, bir *alef*. Halife Mansur Bağdat'ı kurduğunda, kentin planının, dünyanın simgesi, özeti olmasını istemişti. Bu yüzden mimarları daire biçiminde bir kent yapıp surlarında dört anayönü işaret eden dört kapı açarak halifenin sarayını kentin ortasına yerleştirdiler. Güzelliğinin gizli anlamını asla keşfedemeyeceğimizi ve günümüze dek süregelişini besleyen, art arda yıkımların, yıkıntılar üzerinde yükselen mucizelerin birikintisine dalamayacağımızı iyice anladığımız takdirde, Kordoba da bir simge olarak görünür gözümüze. Kordoba, defalarca yırtılıp yapılandırılmış, ateşe tutulduğunda görünmez bir yazıyı açığa çıkaran bir parşömendir, ama bu parşömen üzerinde keşfettiğimiz kelimeler, bilinmeyen bir lisana aittir. Kordoba'da ihtişam ve yıkım, bizi aynı şiddetle şaşırtır; terk edilmiş bir avlu, nehrin karşısında başmelek İsrail'in heykelinin yükseldiği barok dikilitaş kadar asildir.

Kordoba'da hazin olan yıkıntılar, günümüzün yıkıntılarından ibarettir: sadece cephesi ayakta kalabilmiş, pencereleri

tuğlayla örölmüş veya eğri büğrü kalaslarla kapatılmış, onarımdan ziyade düşüşü hızlandırmak için kurulmuş gibi görönen çürük iskelelerle kuşatılmış vıran konaklar. Oysa eski yıkıntılar, Roma ve halifelik döneminden kalma harabeler, bir canlılığa, hâkim bir kişiliğe sahiptir; yaşanan felakete rağmen, bitişindeki nehrin akıntısı kadar sabit ve değışken bir kent kurmuş olan insanların gururunu kanıtlamayı sürdürürler adena. Kordoba, harabeleri birer ıstırap simgesine dönüştürerek yağmacılarına meydan okurcasına varlığını sürdürür ve mağluplara en yüce ihtişamı sunar: Saraylar ve minareler yıkılmış olsa da Arapların getirdiğı portakal ağaçlarının çiçekleri, rayihalarını geceye yayar, çatıların üzerinde I. Abdurrahman'ın sürgündeki bahçelerinde yetiştirdiğı palmiyelerin torunları olan palmiye ağaçları yükselir. Titus Burkhardt'ın, caminin sütunlarına yapılmış dev bir örümceğe benzettiğı katedral, o münasebetsiz, hantal düzenek, Katolik Kilisesi'nin İslama karşı zaferini kanıtlamak amacıyla caminin üzerinde inşa edilmişti; oysa bu gasp edici yakınlık, karşılaştırmaya yol açarak hırpalanmış yapının tartışılmaz üstünlüğünü, geometrisinin esrarengiz saydamlığını kanıtlar. Katedral aşırı tumturaklı dinsel bir yapıdır; cami ise kutsal bir mekândır.

Caminin ilk mimarlarının, çatıya doğru açılan kemerleri bir palmiye ormanını çağrıştıracak şekilde çizdikleri, duvarlarla kentten tecrit edilmiş avlusunun da, abdest almaya yaran duru suların aktığı çeşmeleri ve hışıltılı ağaçlarıyla cennetin simgesi olduğı söylenir; *Kuran*'da, "Dindar olanlara, Tanrı'yla yan yana, ırmakların aktığı bahçeler" vaat edilir. İnsan bunları kitaplarda okumamış da olsa, caminin avlusuna girdiğinde, varlığını mütevazı bir cennette hissederek; yüzünü ve ellerini temizleyen, susuzluğunu gideren suya, portakal

ağaçlarının gölgesine şükretmek için ilahiyat dersi görmesi gerekmez. İlk anda ışıktan sersemleyerek, hâlâ sahinlerin içinde dolaşmışçasına gezinir, çünkü sahinler da tıpkı ağaçlar gibi çoğalarak birbirine açılır; biraz su içmek için havuza yaklaşır, sonra bir sigara içmek veya gazete okumak için revakların altına oturup yorgun, mutlu, tembelliğin tadını çıkararak sırtını duvara dayar. Duvarın öte yanından kentin sesleri işitilirdi, ama avlu bölükler halindeki Japonların ve rahibe okulu öğrencilerinin, gri etekli, ortopedik ayakkabılı, ara sıra öğrencilerini hizaya sokmak için keskin düdükler-çalan haşin rahiplerin istilasına uğramış da olsa, henüz kente dönme vaktinin gelmediğini hissederim. Her sabah Walter Benjamin'in bir kitabını -Tek Yön- okuduğum cami avlusunda, henüz girişmediğim bu geçmişe yolculukta beni besleyecek olan Kordoba'nın seslerini ve zamanını mahrem bir alışkanlık gibi algılamaktan hoşlanıyordum.

Kent manzarasını seyretmek ve bin yıl önceki halini hayalimde canlandırmak için çan kulesine çıkardım. Çan kulesinin duvarlarında, eski minarenin kimi kemerlerini görmek mümkündür hâlâ. İlk çıkışımda, üzerine tükenmez kalemle, eğri büğrü harflerle *Yukarı çıkmak için zile basın. Giriş: 10 peseta*, yazılmış küçük bir kâğıdın asılı olduğu kapalı bir kapı yolumu kesmişti. Her şey öylesine terk edilmiş görünüyordu ki -kareli bir bloknot sayfası olan kâğıt sararmıştı- kapının yıllardır kapalı olduğunu düşündüm. Ama kimsenin cevap veremeyeceğini zannederek zile bastığımda, bir kadın kapıyı açtı. Beyaz saçlıydı, üstünde oldukça partal bir sabahlık vardı. Kadının halinde, merdivene açılan küçük oturma odasının eşyalarında çağdışı bir hava vardı; sanki bu kadın o kadar uzun zamandır orada yaşıyordu ki, artık onu da, yaşama-

sı için oranın kendisine tahsis edilmesindeki belirsiz amacı da hatırlayan yoktu. Çan kulesine çıkabilmek için yoksul yemek odasından geçmek, gerçekten on pesetaya mal oluyordu; -yaşlı bir kadını dolandırıyormuş gibi tatsız bir duyguyu bastırarak- ücreti ödediğinizde, parayı sabahlığının cebine koyup kapıyı tekrar kapatıyordu. (Daha sonra, aşağı inerken, mobilyaları suni deri kaplı, duvarlarında resimler asılı yemek odası, şortlu, fotoğraf makineli kalabalık bir Uzakdoğulu turist grubunun istilasına uğramıştı. Çıkışa ulaşmak için kendime yol açmaya çalışırken Buñuel'in bir filminde, öküz arabalarının bir aristokrat salonundan ağır aksak geçtiği, XV. Louis tarzı bir yatağın tavanlığının altına uzanmış bir ineğin geniş getirdiği sahneyi hatırladım.)

Kordoba o kadar düz bir kenttir ki, kentin tamamını kuşbakışı görmek, ancak kulelerin tepesinden, katedralin çan kulesinin barok zirvesinden mümkündür. Kentin gizli bahçeleri, çatıların aşiboyası tekdüzeliği ve aralarında açılan dik-dörtgen biçimli bir avlu, Guadalquivir kıyısına ve ilk dağ sırtında kadar uzanan, tıpkı Emeviler zamanında olduğu gibi şimdi de zenginlerin sıcaktan ve kentin gürültüsünden kaçıp sığındıkları, küçük birer vahayı andıran çiftliklerin beyazlığı, ancak buralardan görülebilir. I. Abdurrahman'ın, Suriye'deki bir sarayla aynı adı taşıyan ilk sarayı Risafe, dağların eteğinde yer alıyor; belki aynı kuleden, uzaklarda, Müslüman bir şairin, surlarının beyazlığı yüzünden bir Etiyopyalının kucağındaki çıplak bir genç kıza benzettiği saltanat kenti Medinetü'l-Zehra'yı da görmek mümkündür eskiden. Bir tarafı terk edilmiş değirmenleriyle nehir, korkunç I. Hakem'in saltanatı sırasında temelli yerle bir edilen dış mahalleye ulaşmak için kullanılan köprü; öteki tarafta dağların ve gökyüzünün çifte

maviliğinde, ufukta neredeyse beyazlaşan mavilikte kaybolan kentin çatıları ve kuleleri. Dehşet ve ihtişam, karınca gibi kaynaşan kuşaklar, yangınların alevleri, kahramanların, cellatların ve kurbanların haykırışları: Bütün bunlar, 'gözümün önünde uzanan, uzaktan, yıllar önce bir savaşa sahne olmuş ıssız bir ova kadar dingin görünen bu kentte olmuştu. II. Hakem'in, İskenderiye Kütüphanesi'yle boy ölçüşebilecek dev kütüphanesi burada kurulmuş, İbn Hazm ve Hristiyan krallıklarına elli sefer düzenleyip zafer kazanmış, yorulmak nedir bilmeyen Mansur burada yaşamışlardı; çılgın mucit Abbas bin Firas kanatları ipekten uçma makinesine bağlanarak, kendini bu dağın bir uçurumundan aşağı atmıştı; cami inşa edilmeden önce aynı yerde bulunan kilisenin kulelerinden, 711 yılının sonbaharında Kordoba'yı Müslümanlar adına fetheden Arap ve Berberi süvarilerin gelişini gören biri olmuştu belki. Tarih budur işte: hatırlanamayanı öğrenme merakından doğmuş bir kurgu, kitaplarda korunan veya Yunan mitolojisinde tufandan sonra insan soyunu canlandıran Deukalion'un attığı taşlardan doğan insanlar gibi harabelerden ve kırsır topraktan çıkan dev bir gölge oyunu.

Öyle kitaplar vardır ki, onları yazmaya başlamadan önce, uyanırken düşler, sezeriz; henüz hayalimizde saklı oldukları halde, hem hayalimizde hem de kentlerin ve hayatların görüntüsünde canlı ve sabırsızdırlar. Daha bir tek kelimesini yazmadan, tasarlamadan önce, kitabımı Kordoba sokaklarında görüyor; bu yüzden de bazen, bir sonraki sayfada neler olduğunu öğrenmek için sabırsızlanan bir okur gibi arşınıyordum sokakları. Dar sokaklarda kaybolmaktan, bütün kemerli kapılardan içeri girmekten ve boş kiliselerin kasvetli karanlıklarına dalmaktan hoşlanıyordum; karşıma kilitli kapılar

çıktığında ise yasak avlulara anahtar deliklerinden veya iki kalas arasındaki bir yarıktan bakıyor, hemen her defasında aynı şeyi görüyordum: yıkıntılar arasında bitmiş yabancı otlar. Büyük tarihçi İbn Haldun, bütün hanedanların ve kentlerin geleceği yok olmaktadır, der. İbn Hazm'ın, ilk gençliğinde yaşadığı Kurtuba'nın çöküşünden duyduğu kederi anlamak için Medinetü'l-Zehra kazılarını görmek, XI. yüzyıl iç savaşları sırasında kentin maruz kaldığı istila ve yağmaların anlatıldığı tarihi kayıtları okumak gerekmez. Yıkımın süregelen hatırası ve kanıtları, tıpkı bir ormanda toprağı besleyen çürümüş yapraklar ve devrilmiş ağaçlar gibi, Kordoba'yla ayrılmaz bir bütün oluşturur. Torres Balbás, şimdiki sokakların beş metre altında, Roma dönemi Kordoba'sına ait kalıntıların, yanık taşlarla küllerin, başsız heykellerin, günümüzde dahi benzerleri yapılan avluların döşeme taşlarıyla sütunlarının bulunduğunu belirtir.

Bir sabah, sadece kirisleri sayesinde ayakta dururmuş gibi görünen bir evin yüksek cephesi dikkatimi çekti. Kapısı sıkıca çivilenmiş kalaslarla kapatılmıştı, ama asma kilit kırık olduğu için girmeyi başardım.

Girişte, sol taraftaki küçük oval pencere gişeyi andırıyordu, duvarda bir konser ilanı asılıydı. Demir sütunlu, tavanı camdan, büyük salona açılan kapıdan geriye tek kalan, menşelerdi. Eski sinemaların büfelerini hatırlatan bir bar dikkatimi çekti: Arkasında kırık bir ayna, şişelerin durduğu tozlu bir raf, hatta kırık bardaklarla dolu, madeni bir lavabo vardı. Cam kırıklarının, çöplerin, on-on beş yıl önce moda olan likör şişelerinin, naylon torbaların üstüne basa basa ilerliyordum. Cam tavandan geriye bozulmadan kalabilmiş tek şey, madeni çerçeveydi; en dipteki sahnede belki bir za-

manlar mütevazı konserler veriliyor, hüznü şiiir veya güzel-
lik yarışmaları yapılyıyordu. Bir dansın aniden, bir felakete
kesildiğini, kadınların, altmışlı yılların iğne topuklarıyla, dar
etekleriyle acil çıkış kapılarına koşuşturduğunu hayal ettim.
Sahnenin arkasında yarı yıkık, tuğladan bir duvar vardı; ka-
yıtsız güneş ışınları, yalancı İslam: kemerleri olan bir bahçeyi
aydınlatıyordu. İbn Hazm'ın şu sözlerini bilmiyordum he-
nüz: "İzleri silinmiş, kalıntıları yok olmuş, nerede oldukları
bilinmiyor. Yıkım her şeyi mahvetmiş. Refah kısır bir çöle,
toplum korkunç bir yalnızlığa, güzellik dağınık yıkıntılara,
huzur dehşetengiz bir belirsizliğe dönüşmüş." İbn Hazm, ne-
redeyse bin yıl önce yakılıp yıkılmış bir Kurtuba mahallesin-
den bahsediyordu, ama yalnızlık ve mahrumiyet duygusu,
hatta korku aynıydı; yakın zamanda yakılmış bir ateşin külle-
riyle bir iki şırınga gördüm, yakındaki bir odada dolaşan bi-
rinin ayak seslerini duydum. Oradan, bir tuzaktan kurtul-
muşçasına bir duyguyla, kaçarak çıktım.

Bir kentin adı, bir insanın adı gibi, bir sadeleştirmedir.
Ben sükûnet ve loşluklarla, sessiz bahçelerle dolu, suyu bol
bir Kordoba (kalenin bir havuzunda, kadının biri beyaz, so-
ğuktan donmuş ayaklarını yıkıyor, suyun soğukluğuna gülü-
yordu), ayrıca kişilihsiz apartmanlar ve caddelerin olduğu bir
Kordoba, bir de karanlığın erkenden çıktığı, ayyaşların çiş
kokularıyla, rutubetten çürümüş tuğla kokularıyla dolu bir
Kordoba gördüm. Elimde haritayla nafiile arayıp, aramaktan
vazgeçince ansızın karşıma çıkan Corredera Meydanı, sefil
bir manzara sergiler; eski kira evlerinin verandalarında, hol-
lerinde açılan tekinsiz pansiyonlara, meyhanelere gelen
ölümcül alkolikler, ayyaş dilenciler, içmeye başlamadan önce
tezgâhın üstüne bir avuç bozuk para bırakırlar. Corredera

Meydanı, terk edilmiş avlular gibi, Kordoba'da mekân ve zamanda açılmış bir parantez, pislik ve yoksullukla derhal yalanlanan güzel bir meydan, kentin iç kısmında kendine kaplanmış bir batakhanedir. Burada muhtemelen kiralık odalarında yalnız başlarına ölecek olan yaşlılarla yapış yapış, yağlı saçlarını inatla arkaya doğru tarayan alkolikler oturur. Meydandan çıkıp başka sokaklara dalarak biraz uzaklaştı mı, insan o meydana hiç gitmediği, kafesli pencerelerden, bir yabancıнын kendi dünyalarına girme cesaretini göstermesine şaşırır hayaletler veya cüzamlılar gibi kendisini seyreden ölü cehreleri hiç görmediği hissine kapılır.

Yine de Kordoba düşkün bir kent, hayatın nefes alamaz hale geldiği, geçmişi yüzünden marazi, kibirli kentlerden değildir. Göçmen hükümdar Abdurrahman Kordoba'yı fethedip krallığının başkenti yaptığında, belki de Şam'a benzediğini düşünmüş, düzlüğünü ve nehrini, asla dönemeyeceği kayıp vatanının simetrik bir yansıması olarak görmüştü. Yüzyıllar sonra, Kordoba kısır toprağın üstünde tek başına dimdik yükselen bir sütunun iddiasız ve tartışılmaz zarafetini hâlâ korumaktadır. Zaman onu aşındırmakla birlikte yıkmaz; kentin kendisi, zamanın özünden ve rüyaların hammaddesinden oluşur: ölmek için memleketine dönmüş, camide gömülü olan Luis de Góngora'nın ifadesiyle, *zamanın ruhu, unutuşun kılıcı*. Kordoba, aynı anda, kuruluşundan bu yana var olmuş bütün kentlerdir, ama Roma'nın, halifelğin, Karşı Reform'un şaşaalı cenazelerinin hatırası Kordoba sokaklarını bir müzenin soğuk dekorlarına dönüştürmez. İmparator Hadrianus'un âşığı olduğu estetik hazlara belirgin bir eğilim ve bilgelik, geçmişten günümüze kalmıştır. Kordoba'nın bazı meyhanelerinde loşluk ve şarap, yaşama zevkinin iki şahese-

ridir. Sokaklar, tembel yolcunun ölçülerine uygun şekilde yapılmış gibidir sanki; kıvrımlı yollar, yürüyüşün, seyrin hazzını, bilimsel bir çizimin ya da dingin ve ölçülü bir *crescendo*'nun kesinliğiyle derecelendirir. Ücra ve yalnız, kendini sunan ve çeken Kordoba, özellikle geceleri, barlar kapandıktan sonra, sokaklarda kimse kalmamışken, duvarların kireç boyasıyla gökyüzünün karanlığı kenti romantik seyyahların kitaplarını süsleyen gravürlerdeki mavi yasemin kokulu soyut kentlere dönüştürdüğünde, hem hayatın el değmemiş bir sığınağı hem de bir edebiyat labirentidir.

Bir yolculuk, bir kent, bir kitap: İskambil kâğıtları açıldığında, kaderin değiştirilmesi imkânsız çizgisi ortaya çıkar. Bu kitabı yazmak zorunda olmasaydım Kordoba'ya gitmeyecek, bir otel odasının penceresinden katedralin geceleri reflektörlerin ışığında daha yüksek görünen çan kulesini seyretmeyecektim; karanlıkta bataklık nehir kıyısında işitilen su sesi, şimdi hafızamda yer almayacaktı. İnsan ancak hayatının bir parçası olan kentler hakkında yazabilir, ama bu kentlerin, en uzun süre yaşadığı kentler olması şart değildir. Emeviler Kurtuba'da iki yüz altmış beş yıl, dokuz nesil boyunca saltanat sürdüler, ama bugün bulunduğumuz mesafeden bakıldığında, o dönem göz açıp kapayıncaya kadar geçip gidivermiş bir çağ gibi görünür neredeyse. Buna karşılık, birkaç gün ve gecenin hatırası hafızada büyür ve Kordoba'dan uzakta, bir esareti belgelemek için yazılan her kelimeyle pekişir.

II. Karadan veya Havadan Gelen Adamlar

711 yılında, Ekim ayının başlarında, bir Müslüman süvari birliği, güneyden Kordoba'ya yaklaşmaktaydı. Kent surlarının dışında, nehrin karşı tarafında bir karaçam ormanında ordugâh kurdular. Romalı mühendislerin Guadalquivir üzerinde kurdukları heybetli köprü, şiddetli sellerden ve yüzyıllarca ihmal edilmiş olmaktan ötürü harap haldeydi, ama istilacılar için bu bir sorun teşkil etmeyecekti, çünkü nehrin suyu sonbaharın başında pek cılızdı ve rahatlıkla geçilebilirdi. Dört yüz askerden oluşan yetersiz bir garnizonun başındaki Vizigot Kordoba valisi, süvarilerin gelişini, nöbetçiler onları ovada, uzakta fark etmeden çok daha önce haber almıştı. Krâl Rodrigo'nun ordusunun Temmuz ayı ortalarında Guadalete (Vadiü'l-Lahk) bataklıklarında bozguna uğratıldığı savaşa ilişkin korkunç haberler kente ulaşmış, yaz boyunca ağızdan ağıza dolaşmıştı. Kaçak askerler, tesadüfi seyyahlar kente gelip korkuyla abartılan hikâyeler anlatıyor, Nisan ayında çıplak Cebelitarık kayasının bitişiğinde, Arapların daha sonra el-Ceziretü'l-Hadra: Yeşil Ada (Algeciras) adını verdiği yere çıkarma yapan, garip kıyafetleri ve silahları olan esmer savaşçıları dehşet içinde tarif ediyorlardı. Sayıları, zalimlikleri ve cesaretleri hayal edilmeyecek boyutlardaydı. Beş asır sonra, Akıllı Alfonso'nun tarihçileri, *Genel Vakayiname*'de, 711 yılı sonbaharında Kordoba halkının üzerine çöken korkunun

hatırasını veya efsanesini şöyle aktarıyorlardı: “Mağripli askerlerin hepsi, yağmada ele geçirdikleri, rengârenk kumaşlardan kıyafetler giyinmişlerdi, atlarının dizginleri sanki ateşten-di, yüzleri zift karasıydı, en yakışıklı olanları dibi kararmış tencere gibi simsiyahtı, gözleri mum alevi gibi parlaktı; atları pars kadar çevik, atıları da gece vakti koyun sürüsünün arası-na dalmış bir kurttan daha zalim ve daha tehlikeliydi.”

Mağriplilerin insanları öldürdükleri, kentleri yaktıkları, ağaçları, bağları, rastladıkları her yeşilliği mahvettikleri söyle-niyordu. Ama Kordoba’ya gelen yedi yüz süvari, nehrin sol kıyısında çadır kurup uzaktan surları gözlemekle yetindi; san-ki bir şey bekliyorlar ya da sırf oradaki varlıklarının, kuleler-den kendilerine bakan, geceleri yaktıkları ateşleri gözleyip müezzinlerin garip ibadet çağrısını dinleyen nöbetçileri kor-kudan hasta ettiğini biliyorlardı. Aralarında çok az sayıda Arap vardı. Çoğunluk, kısa süre önce İslamiyeti kabul etmiş, yağma umudunda ve cihadda ölürlerse cennete gideceklerin-den emin olmalarından kaynaklanan bir heyecanla orada bulunan göçebe Berberilerdi. Tek tük de olsa azat edilmiş köleler ve Hristiyan dönmeleri de vardı; komutanları da bunlardan biriydi, adı Macid, lakabıysa el-Rumî idi. Araplar eskiden Roma vatandaşı olan Avrupalılara ve Bizanslılara *Rum* veya *Rumî* adını verirlerdi. Onlar için Akdeniz Rum-ların deniziydi; daha sonra Kuzey İspanya’daki Hristiyanlara da bu adı vermişlerdi.

Olaysız geçen birkaç günden sonra, atlı ulaklar Guadalquivir’i geçtiler ve Kordoba halkı için elverişli bir teslim an-laşması sundular. Muhtemelen Yahudi çevirmenler aracılı-ğıyla görüştükleri vali, direnmeyi tercih etti. Son yıllarda Vi-zigot kurullarının koyduğu katı yasaklar nedeniyle birçok Ya-

hudi Kuzey Afrika'ya kaçmıştı; dinlerinden vazgeçemedikleri takdirde köle konumuna düşüyorlar, mallarına el konuyor, oğulları yedi yaşını bitirdiğinde ellerinden alınıp Katolik inancına göre yetiştiriliyordu. İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethedilişine ilişkin vakayinamelerle efsanelerin hepsi, felaketi ihanetler çerçevesinde açıklar: Yahudilerin ihaneti, Kont Julian'ın ihaneti, Kral Rodrigo'ya düşman soylularla piskoposların ihaneti. Kordoba'nın fethedilmesinde de, cesaretsizliğin değil ihanetin etkili olduğu söylenir. Macid'in ulakları ordugâha döndüler, Vizigot askerleri de fazla gecikmeyeceğini tahmin ettikleri çarpışmaya hazırlandılar, ama o gün de hiçbir şey olmadı; tehditkâr sessizlik akşama kadar sürdü. Surların içindeki kentin, ilk sonbahar akşamlarına özgü ılık havada sessiz ve korku nedeniyle bomboş olduğunu hayal edebiliriz.

Bir çoban, tahkimatta zayıf bir nokta olduğunu, akşam olduğunda gizlice Kordoba'ya girebilecekleri bir gediğin varlığını Müslümanlara haber vermişti. Yollarını karanlıkta bile kolaylıkla bulabileceklerdi. Surun yıkık kısmının altında bir incir ağacı vardı. Çoban fazla bir direnişle karşılaşmayacaklarını söyledi; çok az sayıda asker vardı ve kentin bütün ileri gelenleri Toledo'ya kaçmışlardı. Çok karanlık bir geceydi, yağmur ve dolu yağıyordu; kulelerde yanan ateşler söndü, nöbetçiler mazgalların içine sığındılar. Macid'in adamları nehri sessizce geçtiler; aralarından biri incir ağacına tırmandı ve surdaki gediğe ulaştı. Sarığını çözüp tırmanmak için kullansınlar diye ardından gelenlere uzattı. Köprü Kapısı'ndaki nöbetçilerin kafasını uçurup sürgüleri açılar ve kapının önünde bekleyen atıları içeri aldılar; karanlık sokaklarda ilerlerken, hiç kimsenin olmamasına şaşırdılar muhte-

melen. Vali ve maiyetindekiler, son derece korunaklı olan Aziz Acisclo Kilisesi'ne sığınmış, kentin tamamını işgalcilerle bırakmışlardı. Kilisenin içindeki yeraltı pınarı sayesinde üç ay boyunca burada direnebildiler. Bir çarpışma sırasında, savunmacılar Macid'in siyah bir askerini yakaladılar; daha önce hiç bu renk bir insan görmediklerinden şaşırıp boyalı olduğunu zannettiler. Adamı kaynar sularla, ponza taşıyla kanatıncaya kadar yıkadılar ve ancak o zaman, derisinin gerçekten siyah olduğuna inandılar. Ama tutsak kaçmayı başardı ve su kaynağının nerede olduğunu Macit'e anlattı. Kaynağı tıkadılar ve böylece direniş imkânsız hale geldi. Müslümanlar Aziz Acisclo Kilisesi'ni ateşe verdiler, bütün direnişçiler alevler arasında can verdi. Çok daha sonraki dönemlerde kilisenin Yangın Kilisesi ya da Esirler Kilisesi diye anıldığı söylenir.

"Tapınaklar yıkıldı," diye anlatılır *Genel Vakayiname*'de, "kiliseler yakıldı, Tanrı'ya neşeli övgüler düzülen yerlerde artık O'na hakaret ediyor, sövülüyordu; haçlar ve altınlar kiliselerden atıldı; kutsanmış yağlar, kitaplar, Hıristiyanlık adına kutsal olan nesneler hep saçılıp savruldu; bayramlar, ayinler hep unutuldu; azizlerin şerefi, kilisenin güzelliği, hepsi çirkinliğe, kötülüğe dönüştü; Tanrı'nın övüldüğü, günah çıkarılan kiliselerle kulelerde artık Muhammed'e sesleniliyordu; tapınaklardaki giysiler, kâseler ve diğer kaplar kötülüğün hizmetine girdi, kâfirlerce kirletildi..."

XIII. yüzyıl vakanüvisi, İspanya'nın elden gidişine yakınmak ve imansızlara karşı savaşa kışkırtmak için bir *Kutsal Kitap* metninin ağıtsı tonunu benimser. İstila bizim gözümüzde dünyayı mahşersi bir dehşetle mahveden bir felakettir; oysa Macid'in süvarileri tarafından yeni fethedilen

Kordoba'da muhtemelen hiç kimse, daha sonra edebiyat tarafından icat edilen bu duyguyu taşııyordu. Vali ve adamları dışında Kordobalılar direnmemişlerdi; dolayısıyla kentin teslim koşulları pek katı olmasa gerekti. Biraz daha geç tarihli bir belgede, işgal kuvvetleri başkomutanı Musa'nın oğlu Abdülaziz'le Murcia bölgesi senyörü Vizigot Prens Theodemir arasındaki teslim şartlaşmasının maddeleri sıralanır. Şahitler huzurunda törenle imzalanan anlaşmaya göre Theodemir Tanrı'nın ve Peygamber'in koruması altına giriyor, egemenliğin elinden alınmayacağı, ne kendisinin ne de uyruklarının konumunda hiçbir değişiklik olmayacağı taahhüt ediliyordu: "Esir alınmayacaklar, eşlerinden ve çocuklarından ayrılmayacaklar. Öldürülmeyecekler. Kiliseleri yakılmayacak, değerli malları ellerinden alınmayacak. Dinlerinden vazgeçmeye mecbur edilmeyecekler..."

Yangın alevleri ve silahlarla savaş davullarının gürültüsü çok geçmeden yerini, farklı diller konuşan ve belki de birbirlerini egzotik varlıklar gibi gören adamlar tarafından imzalanan bir anlaşmanın sakin sözlerine bıraktı. Anlaşmayı imzalayanlar, Barbate Irmağı'nda kralla yan yana savaştığı söylenen Got Theodemir ve hem çok özel, hem çok kısa bir hayat sürecek olan Abdülaziz'di; Abdülaziz, Rodrigo'nun dul karısı Egilona'yla evlenerek, istiladan sonra bildiğimiz ilk Müslüman-Hıristiyan evliliğini gerçekleştirdi ve el-Ende-lüs'ün ilk siyasi cinayetine kurban gitti: İşbiliye'de (Sevilla) namaz kılariken secde ettiği sırada hançerlendi. Düşman savaşçıların yıkıldığı, dehşet saldığı Kurtuba, aynı zamanda huzurlu bir kentti belki de, çünkü evlerine gizlenmiş halkın, öldürülen nöbetçilerin çığlıklarını duyup da yeni gelenlerin memleketin yeni efendileri olacaklarını anladıkları gecedен

sonra, hemen hemen hiçbir şey değişmemiştir. Birkaç hafta önce, 'Écija'da Yahudilerden ve asi serflerle kölelerden oluşan kalabalık bir topluluk, onların nazarında aşağılık Got toprak sahipleriyle kilise ileri gelenleri kadar iğrenç olmayan işgal ordusuna heyecanla katılmıştı. Hristiyan vakayinamelelerinde dendiği gibi dünyanın temellerinden sarsıldığı doğruydu, ama mümkündür ki pek az kişi bunu fark ediyor ya da önemsiyordu; insanlar yoksulluk çekmiş, salgın hastalıklara, iktidardakilerin zorbalığına, yağmalarına maruz kalmış, nüfuzlu kişilerin yozlaşmasını, birbirlerini katledişlerini izlemişlerdi; bu kralların ve rahiplerin adları, hatta mevkileri ve çehreleri, muhtemelen yeni istilacılarınkiler kadar uzaktı onlara. Kordoba'da Macid el-Rumî, Rodrigo'nun Baetica valisiyken oturduğu saraya yerleşti; kısa süren bir kargaşanın ardından kent her zamanki görünümüne kavuştu ve bir süre sonra da, savaşçılar yüklü ganimetleriyle kentten ayrılıp kuzeye doğru yollarına devam ettiler. Âdetleri olduğu üzere, kentin yönetimini Yahudilere devrettiler ve geride küçük bir garnizon bıraktılar; bu topraklarda kök salmak konusunda henüz kesin bir kararları yoktu muhtemelen.

O yılların Kordobası, bizim için, tıpkı denize veya bir yarıadağ patlamasının ardından küllerin altına gömülmüş kentler gibi, neredeyse bütünüyle bilinmezliğe gömülüdür. Arkeolojik kazılar, Roma ve Vizigot kentlerinin katmanları arasında, yüksekliği yer yer altı metreye ulaşan bir harabe katmanı olduğunu ortaya koymuştur: tıpkı Schliemann'ın toprak altından çıkardığı Troya kentindeki gibi parçalanmış, kavrulmuş, yangınlarda kararmış taş ve mermerler. Ancak Roma egemenliğinin sona ermesinden sonraki karanlık dönemde Kordoba'nın yaşadığı felaketlerden geriye kalan tek

şey, toprağa gömülü molozlardır. Vandal akınlarıyla, Vizigotlarla Bizanslılar arasındaki savaşla mahvolan kent, tıpkı imparatorluğun diğer kentleri gibi yavaş yavaş çökerek beş asır sürecek olan uzun bir gerileme dönemine girdi. Roma yönetiminde nüfusu dört milyonun üzerinde olan Hispania'da, Araplar geldiğinde yaklaşık iki milyon insan yaşıyordu. Kentler ıssızlaşmıştı, yollarda can güvenliği yoktu, ticaret gelişmiyordu. Vakayinamelerde betimlenen dünya, çöküşün hâkimiyetindeki, yoksulluğa boğulmuş bir dünyaydı; toprağa bağımlılıktan kurtulmak için serfler ve köleler kaçıp yağmayla geçinen haydut çeteleri kuruyor, babalar, yaşamanın dehşetinden kurtarmak için çocuklarını öldürüyorlardı. Veba, kuraklık ve açlık Araplardan önce gelmiş ve onlardan çok daha fazla ölüme yol açmıştı. Değerli metaller para halinde elden ele dolaşmıyor, hayal gücünü ve tamahkârlığı besleyen görkemli hazineler halinde krallar ve rahipler tarafından saklanıyordu. Musa bin Nusayr, Toledo'da Kral Süleyman'ın som altından zümrüt kakmalı, kimi yazarlara göre ise tek parça zümrütten masasını, her biri bir Vizigot kralına ait yirmi dört altın taç ve ciltleri mücevher kakmalı yirmi iki kitap buldu. Bunların bazıları *Kitabı Mukaddes* metinleriydi; gümüş kapaklı bir kitapta taşların, ağaçların ve hayvanların özellikleri anlatılıyordu ve garip nazarlık resimleri bulunuyordu; bir diğeri, sümbülün nasıl imal edileceğini açıklayan bir simya kitabıydı.

Hayal gücünün latif yalanlarının ardında hemen hemen hiçbir şey yok. Tek bildiğimiz, o günlerde Kordoba'nın kendi geçmişinin, ne zaman, kimin için dikildiklerini kimsenin hatırlamadığı dev yapıların hâlâ ayakta durduğu bir gölgesinden ibaret olduğu. "Molozların arasına gömülmüş işlevsiz

bazilikalar, tapınaklar, amfitiyatrolar,” der Leopoldo Torres Balbás, “tuğla ve harçtan dev hayaletler gibi yükselir. Taş ve mermer kaplamalarından mahrum, muhteşem bir uygarlığın hâlâ ayakta duran bu son tanıkları, ıssız meydanlara, çarşılarla, terk edilmiş sokaklara hâkimdir. Onların yıkıntıları üzerine, onlardan alınan malzemelerle, kemerli girişlerinin, terk edilmiş büyük binaların arasında yoksul asalak konutlar yükselir.” Yedinci yüzyılın ortalarında, Kordoba’da –diye anlatır bir Müslüman yazar– bir doğancı avlanırken doğanını kaybeder ve onu ararken farkına varmadan daha önce hiç gitmediği bir koruya girer. Ağaçlarla çalılardan arasında bir Roma sarayının kalıntılarını keşfeder şaşkınlık içinde: kentin ortasında gizli, bilinmeyen bir harabe. Neden sonra, saray onarılır ve henüz kral olacağını ve adının gelecek kuşaklara kahramanlığı ya da şanı şerefi nedeniyle değil, alçaklığı nedeniyle kalacağını bilmeyen Baetica valisi Komutan Rodrigo’nun konutu olur.

Nasıl ki, Kordoba derken var olmayan bir kenti tanımlıyorsak, Rodrigo adı da bilmediğimiz birini tanımlar. Yüz hatlarını, nerede öldüğünü bilmiyoruz. 711 Nisan’ının sonlarına doğru Müslüman savaşçılar Algeciras sahiline çıktıklarında, Rodrigo kuzeydeki topraklarda Bask ayaklanmasını bastırmaya çalışıyordu. Kral seçildiğinden beri geçen kısa süre içinde bir saat olsun huzur yüzü görmemişti. Ölen Kral Witiza’nın oğulları komplolar düzenliyor, tahtı ele geçirmeye çalışıyorlardı. Vaskonya dağlarındaki vahşi çobanlar, Rodrigo’nun egemenliğine başkaldırmışlardı. Yabancıymış duygusu verecek kadar bulutlu ve düşman olan o bölgeye bile güneyden ulaklar gelip denizin ötesinden gelen adamların istilasını haber verdiler.

Rodrigo Kordoba'da yüz bin kişilik bir ordu topladı; Müslüman vakanüvisler, seferi yöneten Berberi komutan Tarık bin Ziyad'ın on sekiz bin askerinin kazandığı zaferi yüceltmek için düşmanlarının sayısını abartırlar; Tarık bin Ziyad'ın, Guadalete Irmağı Savaşı'ndan önce, adamları kaçmaya imkân bulamasın diye kendilerini Kuzey Afrika'dan getiren gemileri yaktırdığı söylenir. Sekiz yüzyıl sonra, efsanevi tarih kitaplarına ve sövalye edebiyatına düşkün Hernán Cortés, Meksika'da aynı çılgınca ve kahramanca kararı taklit edecekti; ancak her iki olayda da tarihin bize bir yalanı intikal ettirmiş olması mümkündür; bizim için olayın simgesel niteliği, iki istilacı askerin birbirine koşut cesaretleri yeterlidir. Tarık ve Cortés, kendilerini bilinmedik bir ülkeye getirmiş olan gemilerin alev alev yandığı denize sırtlarını dönüp savaşa hazırlanırlar. Cortés, Eldorado'nun harikalarını, Galyalı Amadis'in hayali krallıklarını arıyordu, Tarık bin Ziyad ise, rivayete göre, "Suriye kadar bereketli ve güzel, Yemen kadar ılıman ve hoş, Hindistan kadar rayiha ve çiçek dolu, meyveleriyle Hicaz'a, değerli madenleriyle Hitay'a, kıyılarının verimliliğiyle Aden'e benzeyen" bir ülkeyi. İbnü'l-Sabbat'ın derlediği bir XIII. yüzyıl tasviri aynı cennet izlenimini doğrular: "El-Endelüs cömert ve suyu mebzul bir toprağa sahiptir. Çok sayıda ırmağı ve pek az sayıda zehirli hayvanı vardır. İklimi ılımandır... Doğal kaynakları sınırsızdır, ürünler nadas gerektirmez." Tarık bin Ziyad ve savaşçıları vaatlerle yüklü bu topraklara ulaşabilmek için, ilk Müslümanların deniz korkusunu yenerek boğazı küçük ticari teknelerle geçmişlerdi. Mısır'ı fetheden komutanlardan biri, Halife Ömer'e yazdığı bir mektupta, denizi, "Cılız yaratıkları, tahta parçaları üzerine yığılmış böcekleri sırtında taşıyan dev bir

yaratık,” diye tarif etmişti. Halife Velid’in de, Kuzey Afrika valisi Musa bin Nusayr’ın Tanca sahilinden yarımadağa geçmeyi planladığını öğrendiğinde, onu bu niyetinden vazgeçirmeye çalıştığı, “Müslümanları şiddetli fırtınalarıyla öfkesini açığa çıkaran bir denizin tehlikelerine maruz bırakma!” diye uyardığı söylenir.

Ne var ki, Tanrı, *Kuran*’da, Doğu’yla Batı’nın hâkimiyetlerini kendilerine vaat etmişti; denizin öte yanında seçilen bu mavimsi topraklar dünyanın sınırıydı ve fethedilmesi gerekiyordu. İbn Habib, Musa bin Nusayr’ın –öyküde Mağrip’li Musa– hırsı ve gözüpekliğiyle ün yapmış bir asker olmakla kalmayıp, Hispania’yı fethetmenin kaderinde yazılı olduğunu rüyasında görmüş veya yıldızlarda okumuş ünlü bir astrolog da olduğunu anlatır. Rüyasında duyduğu bir ses, bir yerlerde bir ihtiyar olduğunu ve bu ihtiyarın, ordunun başına atanması gereken komutanın adını söyleyeceğini bildirmişti. Komutanlarından birini, özgürlüğüne kavuşmuş bir köle olan Tarık bin Ziyad’ı, rüyasındaki ihtiyarı aramakla görevlendirdi. Tarık bin Ziyad ihtiyarı bulup istila kuvvetlerine kimin komuta edeceğini sorunca, ihtiyar ona uzun uzun baktı, sonra cevap verdi: “Sen ve senin dininden bir millet. Karanlık bir tepeye varacaksın, doğuda bataklık bir arazi ve bir boğayı temsil eden bir şekil göreceksin...” Tarık bin Ziyad’ın birlikleri Algeciras bataklıklarında, Cebelitarık kayasının yanı başında karaya çıktı. İç kesimlere süratli akınlar yapmaya ve çok kalabalık olacağını düşündükleri düşman ordusunun gelişini beklemeye başladılar. Onların bataklıklara dalışını görenler, kara haberi iletiler. Rodrigo’ya yazıldığı rivayet edilen bir mektupta, “Efendimiz, buraya Afrika tarafından düşmanlar geldi; çehrelerine ve kıyafetlerine bakınca, yerden mi gök-

ten mi geldikleri belli olmuyor,” deniyordu. Canlı renklerde kıyafetler giymiş, sarıklı, sakallı, upuzun, dimdik sancaklarına *Kuran*’dan ayetler işlenmiş atıldılar. XII. yüzyıla ait bir el-yazmasında bu şekilde resmedilmişler; bazıları, mağlup Hıristiyanlara Kıyamet borazanlarını hatırlatan borazanlar çalışıyorlar; aralarından biri, bir katırın üzerinde, aynı anda iki davul birden çalışıyor.

Vakayinameler, istilanın ve fethin, bir at yarışı süratiyle, yıldırım hızıyla olup bittiği izlenimi uyandırır. Bizim zaman kavramımızla o dönem insanlarıninki arasında dağlar kadar fark vardır; tarihleri incelediğimizde bizim için şaşırtıcı olan, bütün olaylardaki tuhaf yavaşlıktır. Müslüman ordusu Nisan ortalarında karaya çıkar; yaklaşık üç ay sonra Guadalete Irmağı Savaşı olur; Macid’in süvarilerinin seferin genelinden ayrılıp Kordoba’ya gelmelerine kadar ise, koca bir yaz mevsimi geçer. Geçmişimizin ya da kurgularımızın kahramanları, olaylara ağır bir hareketsizlik havası veren uzun bekleyişlerle, belirsiz mühletlerle dolu, bizim yaşadığımız zamana kıyasla daha yoğun ve saf bir zamanı yaşarlar. Tıpkı roman yazarının, zamanın kesintisiz akışını taklit etmek için kimi özel göstergeleri seçip keyfince düzenlemesi gibi, geçmişteki hayatların akışını anlaşılır hale getirebilmek için aralarında zaman farkı olan olayları üst üste bindiririz. Tarık bin Ziyad, ilerleyişe geçmek için Kuzey Afrika’dan takviye kuvvetleri gelmesini bekliyordu. Bu arada, Kordoba’daki sarayında kimselere güvenemeyen yalnız bir kral, ulakların getirdiği mektupları okuyor ve yazarların dediğine göre savaş başlamadan çok önce mağlup olmaya mahkûm bir orduyu toparlamaya çalışıyordu. “Ordu baldırı çıplaklardan oluşuyordu,” diye yazar Peder Mariana, “rastgele toplanmış ve talimsiz insanlar ol-

duklarından, ne bedenlerinde güç ne de ruhlarında cesaret vardı: düzensiz birlikler, paslı silahlar, ya cılız ya da toza, sıcağa, fırtınaya alışık olmayan nazlı atlar.”

Gelecek yüzyılların vakanüvislerinin nazarında Rodrigo'nun günahı kibir ve sefahatti ve günah, tıpkı Oidipus'un-ki gibi, Son Yargı'yı hızlandırdı. Thebai halkını kırıp geçiren veba, İspanya'da Müslüman istilası felaketine dönüştü. Araplar, merhamet nedir bilmeyen bir Tanrı'nın cezasının uygulayıcılarıydılar. Genel Vakayiname yer yer bir salgın hastalık anlatısını andırır: “Sokaklarda, yollarda adım başı yerlere serili cesetler vardı; her yerde ağıtlardan, iniltilerden başka ses duyulmuyordu.” Tıpkı Oidipus gibi Rodrigo da suçunu ve kehanetleri kabullenmeyi reddediyordu; onun da mahvına öğrenme isteği ve kehanetlere kayıtsızlık sebep oldu: “İçmek için su istedi, verdiler, suyu eline aldığı anda kana dönüştü.” Tehditkâr rüyalar gördü, ama aldırış etmedi; gökyüzünde, ardında uzun, kan rengi bir iz bırakan kuyruklu yıldızlar ve sakin sabahlarda düşen yıldırımlar görüldüğünü biliyordu. Köpek havlamaları, yılan tıslamaları, mezarlarında dehşete kapılmış ölülerin çığlıkları işitildi. Yer sarsılıyor, gecenin karanlığında gölgelerin kullandığı silahların sesi duyuluyordu. Araplar veba, Mısır'daki yedi afet, Ova Kentleri'ni yok eden kükürt ve ateşti. Rodrigo'ya ancak yenildikten sonra azıcık merhamet gösterildi: “Sefahate boğulmuş, Tanrı'nın terk ettiği bir kişi olarak, doğru yoldan çıkıp hem kendisini hem krallığını mahva sürükledi.”

İlk günahı arzuydu, yani her zaman olduğu gibi bilme arzusu. Mağripli el-Razi'nin vakayinamesine göre, “fuhuş ve sefatten başka şey düşünmezdi.” Kimilerine göre Septe'nin Bizanslı genel valisi olan Kont Julian'ın kızı Florinda, Tajo

İrmağı kıyısında bacakları çıplak yıkanırken, kral kafesli bir pencerenin ardından onu gördü. Öykünün aktarıldığı eski romansın bir çeşitlemesinde, Florinda, aralarında bacakları en güzel olanı seçmek için nedimelerini “sarı, ipek bir kurdeleyle” bacaklarını ölçmeye davet eder; “kralın arzusu o kadar dayanılmaz hale geldi ki, ona zorla sahip oldu.” Julian’ın kızı, Rodrigo’nun şiddet kullanarak ırzına geçtiğini babasına mektupla bildirdi; o da müthiş bir komployla, İspanya’yı Araplara satarak intikam aldı. Ona La Cava, fahişe adını verdiler; tıpkı insan soyunu kurban eden, insan soyunun anası Havva gibi, ona da suçun bir bölümü yüklendi.

Ancak Rodrigo’nun mahvına sebep olan bir başka günah da, yasak şeylere bakmaya cüret etmesiydi. Oidipus Sfenks’i sorgulamış ve onun karşısındaki -efsaneye karşı aklın- galibiyetinin gururu, hem hükümdarlığının hem de mahvının başlangıcı olmuştu. Tanrılar, kaybetmek isteyenleri kör ederler. Vizigot Krallığı’nın başkenti Toledo’da Herakles’in Evi adı verilen kapalı bir ev vardı; yarı-tanrının, Geryoneus’un boğalarına boyun eğdirdiği İspanya yolculuğu sırasında hazinelerini burada sakladığı rivayet edilirdi. Eve kimse girilmesine izin verilmezdi; krallar tahta çıktığında ilk işleri, kapısına bir kilit daha takmak olurdu. Bir tek Rodrigo bütün kilitleri zorlayıp içeri girmek istedi. Kapı kirişinin üstünde Yunanca bir yazı vardı: “Bu evi açıp içindeki harikaları açığa çıkaran kral iyilik ve kötülükle karşılaşacaktır.” Rodrigo kilitlerin kırılmasını emretti ve meşalelerin ışığında, boş odalarda hazine olmadığını gördü. “Sadece bir sandık vardı,” der Peder Mariana, “sandığın içinde de, garip yüzlü ve giysili adamların resmedildiği bir tuval ve Latince bir yazı: *İspanya yakında bu insanlar tarafından yok edilecek.*”

Rodrigo, yalınkılıç, ellerinde sancaklarla ilerleyen atlıları gördüğünde, kehanetteki adamları tanıyacak, haykırıışlarını ve savaş davullarını işittiğinde, bütün ordusuyla birlikte kendisinin de bu adamlar tarafından hızla yok edileceğini anlayacaktır. Fildişi kakmalı bir savaş arabasında ilerliyordu; üzerinde sırma işlemeli firfiri bir pelerin vardı. Arkeologların Suriye çölünde bir Müslüman sarayının yıkıntılarında buldukları bir freskte aşağı yukarı bu şekilde, sert Bizans hatlarıyla resmedilmiştir. Kimilerine göre de, Rodrigo düşmana karşı atı *Orelia*'nın üzerinde, demir zırhlar içinde ilerledi. Savaş sekiz gün sürdü. Arapların taktığı, hızla saldırıp sonra kendi hatlarına çekilerek düşmanın şaşkınlığından yararlanıp tekrar saldırıya geçmekti. İspanyollar bu tür çarpışmaya *dönkaç* adını verdiler. Her Müslüman askere dört Hristiyan asker düşüyordu, ama Rodrigo'nun ordusu biçildi, parçalandı; ölümler sayılamayacak kadar çoktu. Tarık bin Ziyad'ın savaşçılarının hiddeti, büyük İbn Haldun'un Halife Ali'yi atfettiği söylevi okuyunca anlaşılır:

“Hatlarınızı sağlam inşa edilmiş bir bina gibi iyi düzenleyin; öne kalkanlı adamları, arkaya açığetakileri yerleştirin; dışınızı sıkın, kafanıza indirilecek kılıç darbelerini geri teptirmek için en iyi yol budur; kendinizi düşman mızraklarının ortasına atın, böylece sivri uçlarından kurtulmuş olursunuz; yere bakın, bu cesaretinizi artırır, yüreğinizi ferahlatır; sessiz olun, sessizlik zaafı uzaklaştırır ve askerin ciddiyetine yakışır; bayraklarınıza özen gösterin, onları havaya kaldırın. Daima gerçek ve azimli bir cesaret içinde olun, çünkü zafer azimle kazanılır...”

Sekizinci gün, yalnız verilen ölümlerle değil, ihanetle de mahvolan –Witiza'nın oğullarıyla Piskopos Don Oppas'ın

askerleri savaşın ortasında dűřman saflarına katıldılar- Hristiyan ordusu geri çekildi. Kralı kaçarken görenler olduğu, ayrıca atının ırmak kıyısında tek başına, Rodrigo'nun tacıyla zırhının yanında görűldűęü rivayet edilir. İncilerle süslű ayakkabısı çamura göműlműřtü. Tarık bin Ziyad'ın Rodrigo'ya at üstünde saldırıp mızrağıyla biçtiği ve kellesini salamuralatıp řam'a gönderdiği de söylenir. Bir başka öykűye göre Musa bin Nusayr, Rodrigo'yu Fransa dağlarına kadar kovalamış, Rodrigo orada Araplarla umutsuz bir çarpışmada, kahramanca ölműřtü. Ne olursa olsun, zaten bir yabancı olan kral, artık kesinlikle görünmez hale geldi; çarpışmadan sonraki akıbeti, kendilerinden bir daha haber alınamayan diğer mağlup krallar, örneğin Britanya kralı Arthur ve Portekiz kralı Sebastião gibi, tahminlere dayalıdır. Burada da tarihsel olaylar gizli geçitler aracılığıyla birbirine bağlanır: Sebastião, XVI. yüzyılda kâfirlere karşı yenilgiyle sonuçlanacak bir başka savaşa doğru gemiyle yol alırken, birisi onun yanında Kral Rodrigo'yu anlatan bir romansı söylemiş, Sebastião, bu dizelerde gizlenen uğursuz kehaneti anlayarak susmasını emretmişti. Ancak Sebastião ve Arthur'un aksine, Rodrigo'nun dönüşünü bekleyen kimse yoktu. Rodrigo cesaretinin ya da yenilgisinin gecikmeyle affettirdiği, fesat ve melankolik bir adam, yakınları kendisinden önce öldüğünden ayıbı ve cezası hiç bitmeyecek, suçlu bir hayaletti. Sebastião'nun dinlemeyi reddettiği romans, "Yoldaşı olmayan zavallılar yalnız başına kalır," der. Yollarda, dağlarda, istila paniğiyle terk edilmiş topraklarda hiç kimseye rastlamadan tek başına at üstünde ilerledi. Tarihsel bulgularla ancak doğrulan koşulları Emilio Garcia Gómez muhteşem ve edebi bir anlatımla açıklar: "Müslűmanların İspanya'ya girişini

sarmalayan derin ve ürkütücü sessizliğinin benzerine tarihte rastlamak mümkün değildir. Gerçekte neler olduğuna, bu akınla ezilen sayısız insanın, benzeri görülmemiş koşullarda ne düşündüklerine, ne yaptıklarına dair korkunç bir bilinmezlikle karşı karşıyayız.”

Ülkesiz kral, silahsız savaşçı Rodrigo, günlerce tek başına yol aldıktan sonra, bir keşiş kulübesine geldi, günah çıkardı ve gökyüzünden gelen sesin emrettiği korkunç kefareti, intihara susamışçasına kabullendi; içinde yedi başlı bir yılanın uyuduğu bir çukurun dibine yatması gerekiyordu; yılan o kadar uzundu ki, kralın gönüllü olarak girdiği mezarın içini üç kere dolanıyordu. Keşişle Rodrigo’nun öldürücü yılan sokmasını uzun uzun bekleyişlerinde sapıkça bir haz vardı. Rodrigo, keşişin iri bir taşla kapattığı çukurda kıpırtısız yatıyor, keşiş alçak sesle dua okuyup arada bir yılanın uyanıp uyanmadığını soruyordu. Hayvanla insan karanlıkta nefes alıp veriyordu: saatler ya da günler sonra, uzun pullu beden kıpırdanmaya, yedi başındaki zehirli diller ıslık çalmaya başladı. Kral öldüğünde bağışlandı, ama onu bağışlayan bir insan olmadı, çünkü Rodrigo’yla tebaasını mahva ve dehşete sürükleyen arzu, kibir ve merak, sadece Tanrı’nın bağışlayabileceği günahlardı. Rodrigo çukurun dibinden keşişe seslenerek yılanın nihayet uyandığını, önce *en çok günah işlediği yerinden* soktuğunu ve çok geçmeden, ölümcül zehrin etlerini kemirip nihayet *mahvına sebep olan* kalbine ulaştığını bildirdi. Kral, kefareti ve acının mazoşistçe doruğunda öldüğünde, dünyadaki bütün kiliseler insan eli değmeden ölüm çanını çaldılar.

Ne var ki, fethedilen Kordoba’da günbatımında artık sadece çanlar çalmıyordu; çanların yanı sıra günde beş kez

Tanrı'nın birliğini ve mutlak kudretini ilan ederek insanları namaza çağıran müezzinlerin ezanı da işitiliyordu. Yaşanan felakete, Vizigotların çöküşüne ve savaşları izleyen dehşet ve belirsizlik yüklü sessizliğe rağmen, kentin gündelik görünümü pek az değişmişti. İşgalciler, kaçanların ve ölenlerin mülklerine el koydular, ama kalanlara titizlikle saygı gösterip eski vergilerden daha ağır olmayan kişisel vergi koydular. *Ehl-i kitab*, yani Hristiyanlar ve Yahudiler, ilhamı rabbaniye kısmen vâkıf olduklarından (Müslümanlar, Hz. İbrahim ve Hz. İsa'yı Hz. Muhammed'den önce gelmiş meşru peygamberler olarak tanıdıklarından), kendi ibadetlerini sürdürebilecek, ancak ayinlerini umumi yerlerde sergilemeyecek ve yeni kiliseler ve sinagoglar inşa etmeyeceklerdi. San Vicente Bazilikası'nın yarısını, bundan böyle Müslümanlar cami olarak kullanacaktı; ancak yarım yüzyılı aşkın bir süre sonra, Kurtuba Abbasi halifelerinin uzak emellerine rağmen kurulan bir emirliğin başkenti olduğunda kilisenin tamamı camiye dönüştürüldü. Yaklaşık 718'de Macid el-Rumî'nin Berberi süvarileri kentin karşısında ordugâh kurduktan yedi yıl sonra, el-Endelüs adı verilen bu Müslüman ilinin valisi, eski surların ve Guadalquivir Irmağı üzerindeki köprünün onarılmasını emretti. Ama Kordoba henüz imparatorluğun batı sınırında kaybolmuş bir kentti ve bir başka kutsal ırmağın, Fırat'ın kıyılarından buraya gelecek olan kişi; doğduğunda bir astrolog, onun bir krallığın kurucusu olacağı kehanetinde bulunduğundan, soyunun kurban gittiği katliamdan kurtulacak, asla felakete boyun eğmeyecek olan ezilmiş, sürgün şehzade henüz doğmamıştı bile.

III. Kaçak Şehzade

Halife II. Hişam'ın torunu, bir Emevi şehzadesiyle bir Berberi cariyenin oğlu olan, ailesinin Suriye çöllerinde inşa ettiği müstahkem vahaları andıran saraylardan birinde yetişen Abdurrahman bin Muaviye'nin çelişkili kaderi, hayatını zulüm ve maceraya dönüştürdü. On dokuz yaşına kadar, İslamın üstünlüğünü sergileyen kalabalık bir hanedanın çok sayıdaki şehzadelerinden biriydi. Kısa bir süre sonra, amansız bir katliamdan kurtulan neredeyse tek kişi, cüzamlılar, vebalılar gibi insanlardan saklanan bir kaçak oldu. Çocukluğunda Halife Hişam'ın en sevdiği torunuydu ve dedesiyle birlikte Fırat Nehri yakınında, bahçeleriyle, çağlayan sularıyla, askeri burçlarıyla cenneti andıran Risafe Sarayı'nda yaşadı. Yüz hatlarına bakarak insanların geleceğini okuyan bir akrabası, onu Risafe'nin girişinde kardeşi Yahya'yla oynarken ilk gördüğünde, "Büyük olay yaklaşmakta; bu çocuk beklediğiniz adam olacak. İşaretlerini yüzünde ve boynunda gördüm," demişti.

Abdurrahman bu sözlerin anlamını o sırada anlamamış, ama yıllar sonra, kaçışının ve felaketlerin ardından beyaz sancğını Kurtuba'nın kulelerinde dalgalandırıp emir sanını alarak cuma namazında kendi adına hutbe okuttuğunda, muhtemelen hatırlamıştı. Altı yıl içinde her şeyi kaybetmiş, sonra kazanmıştı. Boyun eğmeyi reddettiği ölçüde, merhameti de reddetti. Küçüklüğünde Kurtuba'nın adını herhalde nadiren duymuştu, yerini bile bilmiyordu belki; batıda, çöllerin ve de-

nizin öte yanında bir yer. O dönemde zaman daha ağır ilerli-yorsa da, mekân çok daha genişti. Abdurrahman'ın Irak'tan el-Endelüs'e gitmesi beş yıl sürdü; güneş doğduğunda hâlâ hayatta olup olmayacağından hiçbir zaman emin değildi. Halifeliği ailesinin elinden almış olan düşmanları Abbasilerin casuslarıyla cellatları nereye giderse gitsin peşindeydiler. El-Endelüs'ün hükümdarı olduktan sonra, Bağdat'taki halife tarafından desteklenen ayaklanmayı savaşıarak bastırdı ve elebaşlarının kafalarının kesilmesini emretti. Ayaklanmanın başındaki el-Allah'ın kellesini salamuralatıp Tunus'ta el-Kayrevan'a gitmekte olan bir tacirle Doğu'ya gönderdi. Tacir el-Kayrevan'a vardığında, Abdurrahman'ın kesin talimatına uygun şekilde, kurutulmuş kelleği gece vakti gizlice çarşıda bir meydana bıraktı; yanına da asilerin siyah bayrağıyla nasıl yendiklerini anlatan bir parşömen koydu. Şafak söktüğünde, yerden fırlamış izlenimi uyandıran kelleyle yırtık kanlı bayrağı görenler dehşete kapıldı. Kesik kafa el-Kayrevan'dan Bağdat'a ulaştı; ölümün çarpittiği yüz hatlarını, açık birer yaraya benzeyen gözlerle ağzı gören halife, Kurtuba'nın bu kadar uzakta olduğuna şükretti ve muhtemelen Emevilerin son emirine asla boyun eğdiremeyeceğini anladı. "O iblisle arama denizi koyduğu için Tanrı'ya şükürler olsun," dediği rivayet edilir.

Ne var ki, bu intikam, on beş yıl önce, Doğu illerinde Abbasi ayaklanmalarıyla başlayan, Emevi hanedanının son halifesi II. Mervan'ın yenilip Suriye'ye, Filistin'e kaçarak Yukarı Mısır'da Abusir adlı bir yerde savaşta öldürülmesiyle sonuçlanan, Emevileri iktidardan düşüren kanlı gösteride gecikmiş ve ikincil bir olaydı sadece. Abbasilerin siyah sancakları vardı ve orduları, Emevilerin keyfiliğiyle, ahlaksız alışkanlıklarıyla yozlaşmış olan İslamiyeti arındıracak gizli bir ima-

mın gelişini müjdeliyordu. Emevi halifesi Velid'in (İspanya onun hükümdarlığı döneminde fethedilmişti) sürekli sarhoş olduğu ve ok atma talimi yaparken hedef olarak *Kuran*'ın bir nüshasını kullandığı söylenirdi. İlk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbas, "kan döken" anlamına gelen el-Saffah sanını aldı ve sırf yaşayan Emevilere saldırmakla yetinmedi. Eski halifelerin Şam'daki mezarlarının açılmasını emretti; Muaviye'nin külleri dağıtılıp lanetlendi, Hişam'ın cesedi bir çarmıha çivilenip yakıldı. Torunlarından birinin -Abdurrahman'ın bir kuzeni- bir eliyle bir ayağı kesildi ve bütün Suriye'de eşek sırtında şehir şehir gezdirildi; önünden giden bir çığırtkan yüksek sesle adını ve mevkiini ilan ediyor, sakatlığıyla alay ederek hakaretler yağıdırıyordu. Hişam'ın kızı Ebda Sultan, hazinesini nereye sakladığını itiraf etmeyince hançerlendi.

Zulüm ansızın kesintiye uğradı. Halife Ebu'l-Abbas hayatta kalanlar için bir af çıkardı ve Filistin'de Ebu-Futrus'ta yapılacak barış kutlamalarına çağrılmalarını emretti. Yaklaşık yetmiş Emevi, davete icabet etmek üzere sığınaklarından çıktılar. Aralarında Abdurrahman ve kardeşi Yahya yoktu; belki şüphelenmişlerdi, belki de haber vaktinde ulaştırılamamıştı. Törenin başında saray şairi Subl, Abbasileri öven ve Emevilerin kökünü kurutmaya kışkırtan dizeler okudu. Şiir sona erdiğinde, sopalı adamlar, adeta son dize bekledikleri işaretmişçesine salona dalıp Emevilerin üstüne atıldılar ve döve döve öldürdüler. Olayı Delacroix tarafından resmedilmiş bir katliamı tasvir edermiş gibi aktaran Friedrich von Schack, ölümlerin ve can çekişen yaralıların üzerine halılar serildiğini, tabakların, kadehlerin gürültüsüne, sarhoşların kahkahalarına, çalgıların sesine kurbanların iniltilerinin karıştığını, şölenin kana bulanmış salonda devam ettiğini anlatır.

Shakespeare bile *Titus Andronicus*'ta bunca dehşeti bir araya getirmeye cesaret edememiştir. Tarih, edebiyatın kaldıramayacağı aşırılıklara yer verir, ancak daha sonra edebiyatı taklit ederek kanlı Ebu-Futrus batağından kurtulmayı başaran şehzadenin kaçışını anlatır bizlere. Abdurrahman, katledilen ailesinin intikamını almak ve adını devam ettirmek üzere kaderin kurtardığı kahramandır. Sadık bir ulak, katliamı haber vermek üzere at üstünde Yahya'yla Abdurrahman'ın saklandığı yere gitti. Ağabeyi ava gittiğinden Yahya tek başınaydı. Bu arada, Abbasilerin hizmetindeki birkaç süvari fark ettirmeden ulağı izlemişti; girdiği evin etrafını çevirdiler ve şehzadeyle birlikte ulağın da boğazını kestiler. Talih bir kez daha Abdurrahman'ın hayatını kurtarmıştı. Abdurrahman bu olayın ardından iki kız kardeşi, bir erkek kardeşi ve dört yaşındaki oğlu Süleyman'ı da yanına alarak Doğu'ya kaçtı. Eski hizmetkârlarıyla kölelerinden tek kalan, efendisini hiç terk etmeyecek olan, azat ettiği kölesi Bedir'di. Fırat Nehri'ni geçti ve küçük bir köyde saklandı. Dozy'nin tahminine göre, niyeti Afrika'ya geçmek; Lévi-Provençal'ın tahminine göreyse, Asya'nın daha uzak ovalarına doğru kaçmaya devam etmekte. Ama belki de tek düşüncesi, peşindeki inatçı cellatları atlamaya devam etmekte. On dokuz-yirmi yaşlarındaydı ve birkaç ay öncesine kadar tasasız bir aydın hayatı sürmüştü, vaktini şiir yazarak, bahçelerde, kadınlarla geçirmişti; oysa şimdi, her şeyi acımasızca elinden alınmış bir hayvan gibi çöllerde geziyor, takipten hiç kurtulamıyordu. Bitkin düşüp gözleri kapandığında herhalde rüyasında Risafe'yi görüyor, yaklaşan düşmanlarının ayak seslerini işitiyordu. Saklandığı kerpiç kulübenin eşliğinden ufka baktığında, gözünde canlanan belki de Abbasilerin uzun mızraklarıyla siyah sancaklarıydı.

Zulmün en koyu günlerinin geçmesini beklemek gerekiyordu. Peşinde kaç casus olursa olsun, bir insan uçsuz bucaksız dünyanın kalabalığında veya ıssızlığında görünmez olabilir. Abdurrahman o isimsiz köyde bekliyor, sessizlikten, sükûnetten şüpheleniyordu. Kan Döken sanını kullanmaktan şeref duyan bağınaz zorba Ebu'l-Abbas, kendi zalimliğinden bıkmış olabilirdi. Abdurrahman tetikte bekliyor, ara sıra karanlığa çekilip biraz kestiriyordu, çünkü gözleri hastaydı ve çölün çiğ ışığına dayanamıyordu. Bir sabah, oğlu Süleyman ağlayarak kulübeye girdi ve babasının kucağına sığındı: Kapının önünde oynarken çıplak ufukta siyah bayraklı süvariler görmüştü.

Halifenin adamları köyün evlerini tek tek arayıp ardından ateşe verdiler. Yanına birkaç altın sikkeden başka şey almaya vakit bulamayan Abdurrahman küçük kardeşiyle birlikte kaçmıştı; askerler eve girdiğinde içeride iki suskun genç kızla sürekli ağlayan bir çocuktan başka kimse yoktu. İki Emevi şehzadesi köyü terk edip Fırat Nehri'nin kıyısına vardılar. Irmağın suları kabarıktı; Abdurrahman kardeşini de ikna edip sulara atıldı. Çaresizlik içinde, hızla yüzerken başını çevirdi ve süvarilerin kıyıda olduğunu, kardeşininse geride kaldığını gördü. Kardeşi küçüktü, yüzmeye devam edecek gücü yoktu; herhalde boğulmaktan korkuyordu. Abdurrahman bağırarak acele etmesini söyledi, ama giderek daha geride kaldığını gördü; askerlerin geri dönmesini, korkulacak bir şey olmadığını söylediklerini duyuyordu. İki genç kızla küçük çocuğun canını bağışlamışlar mıydı? Abdurrahman bitkin halde, üzerinden sular akarak karşı kıyıya çıktı ve kardeşini çağırmaya devam etti; kardeşinin kendisine sırtını döndüğünü, ağır ağır sudan çıktığını ve kıyıdaki çamurun üstün-

de yürüyerek siyah sancaklı askerlere yaklaştığını gördü. Abdurrahman, bir daha hiç geçmeyeceği Fırat'ın karşı kıyısından, kardeşinin boğazlanışını seyretti; korkuyla, can çekişerek haykırışını rüyada taş kesilmişçesine dinledi.

Beş yıl sonra Kurtuba'da son bulacak olan Batı'ya yolculuk böyle başladı. Abdurrahman, kanunsuz bir Sindbad, vatanı kendisine temelli yasaklandığı için kendine bir başka vatan yaratmak zorunda kalan bir Odysseus'tu. Huzur yüzü görmeden, İslam topraklarında yanında bir tek azat ettiği kölesi Bedir'le saklanarak yol aldı. Son günlerinde yazdığı bir şiirinde, o yılları şöyle anıyordu: "Açlıktan bitkin düşmüş, silahlardan ürkmüş, ölümden kaçmış, çölü geçmiş, denizi aşmış, dalgaları, kıraç düzlükleri göğüslemişti." Bedir'in yüreklendirdiği, belki kısmen kendi cesaretinden kaynaklanan sadakati ve kurnazlığıyla koruduğu Abdurrahman Kuzey Afrika'ya, İfrikiiyye eyaletine vardı; valisi İbn Habib, henüz Abbasi halifesini tanımamıştı. Orada hiç değilse geçici olarak Kan Döken'in adamlarına karşı kendini güvende hissedebilirdi. Ne var ki, Abdurrahman'a misafirperverlik gösteren İbn Habib ondan şüpheleniyordu. Sarayında bulunan Yahudi bir kâhin, alnına dökülen iki buklesi olan bir adamın büyük bir krallık kuracağını haber vermişti. İbn Habib saçını bu şekilde taramaya başlamıştı, ama Abdurrahman'ı ilk gördüğünde, Emevi şehzadesinin de aynı şekilde tarandığını fark etti. Onu derhal öldürmeye karar verdi; Yahudi kâhin şöyle dedi: "Onu öldürürsen kehanetin gerçekleşmeyeceği kesin, öldürmezsen gerçekleşebilir..."

Abdurrahman hayatını kurtarmak için tekrar kaçmak zorunda kaldı. Hiçbir kentte güvende olmayacaktı; bu yüzden çöllere, kimsenin gücüne boyun eğmeyen Berberi kabi-

lelerinin yanına sığındı. Hiçbir şeyi yoktu ve yüksek emellerine layık olmayan hiçbir şeye razı olmuyordu. Anonim vakayinamede şöyle anlatılır: “Tek başınaydı; zekâsından başka desteği, güçlü iradesinden başka yoldaşı yoktu.” Fiyaskoyla sonuçlanan entrikalar kuruyor, kovuldukça bir eyaletten diğerine geçiyor ve farkına varmadan Afrika’nın batısına yaklaşıyordu. Çok yakında, karşısında sadece deniz olacaktı. Dozy onu bir Stendhal kahramanı gibi tasvir eder: “Yirmi yaşındaki zihninde yüce hayaller durmadan birbirini kovalıyordu. Uzun boylu, kuvvetli ve cesurdu; özenle eğitilmişti ve ender rastlanan yeteneklere sahipti; içgüdüsel olarak parlak bir geleceğe yazgılı olduğuna inanıyordu ve maceracı, girişimci ruhu, yoksul sürgün hayatı boyunca canlanan çocukluk anılarıyla besleniyordu.”

Abdurrahman Doğu’dan Batı’ya yol alıyordu; annesi ise, uzun yıllar önce, Berberi kabileleriyle savaşan Araplar tarafından cariye olarak alınıp Suriye’de bir hareme götürüldüğünde aynı yolları ters yönde kat etmişti. Cariyeler, sahibinden hamile kalıp erkek çocuk doğurdukları takdirde doğrudan özgürlüklerine kavuşur ve *ümme veled* (oğlan annesi) sanını kazanırlar, evde imtiyazlı bir konumları olurdu. Sürgün şehzade Abdurrahman, saklanacağı başka yer kalmayınca, annesinin savaş ganimeti olarak alındığı kabileden yakınlık gördü. Onu defalarca ölümden kurtaran talihi, bu kez de annesinin bir daha görmediği topraklara götürmüştü. Kabilenin adı Nafza’ydı, toprakları Septe yakınındaydı. Abdurrahman da, tıpkı kırk yıl önce Musa bin Nusayr gibi, denizin karşı yakasında İspanya’nın mavi kıyılarını belli belirsiz görmüş olmalı. Tıpkı onun gibi, denizin uçurumlarında yol almaktan korkmuş, ancak hem yakın hem de neredeyse görünmez ve meçhul olan

bu ülke onu büyülemiş olmalı. Ardında bıraktığı yolların tek tek hepsi kendisine kapanmıştı. Eski istilaya katılmış kişiler, o ülkede Suriye'deki kadar verimli vadiler ve görkemli kentler olduğunu anlatıyorlardı. Abdurrahman, *Kitabı Mukaddes*'e göre Yeryüzü Cenneti'nin bulunduğu Mezopotamya'dan geliyordu; şimdi de, Eski Yunanlılara göre Hesperidlerin Bahçesi'nin bulunduğu toprakların yakınındaydı.

Ancak bildiği bir şey daha vardı: Emevi hanedanının birçok Arap ve Suriyeli taraftarı el-Endelüs'e yerleşmişti ve kabile yasaları uyarınca hanedanla sadakat bağları sürüyordu. O dönem İslamîyetinde devlet neredeyse tamamen soyut bir kavram, Bizans ve Sasani geleneklerinden alınmış eğreti bir tiyatroydu. Araplar çöldeki eski zamanlarda olduğu gibi akrabalık ve taraftarlık bağlarından başka bir sadakati zor tanıyorlardı; dinleri adına kazandıkları zaferler ve dünyayı fethetmeleri, bu sadakat temeline dayanıyordu. İnsanları birbirine bağlayan, herkesin uyruğu olduğu bir hanedana sadakat değil, kendi kan bağlarına ve anısı, ismi kendilerine miras kalmış atalarına sadâkatleriydi. İbn Haldun, XIV. yüzyılda yazdığı *Mukaddime*'sinde, bu mutlak dayanışmaya *asabiyyet* adını verir ve Arapların düşmanlarına asabiyyet sayesinde boyun eğdirdikleri, ancak asabiyyet yüzünden de hiçbir zaman kalıcı imparatorluklar kuramadıklarını açıklar. Bir kabileyle müttefiklerinin ortak gücü sayesinde iktidar ele geçirilir; kendisi dışındaki bir toplumda erimesi mümkün olmayan bu güç, diğer kabilelerle girişilen savaşlarda harcanır. Asabiyyet Arapların ve bütün göçebe kavimlerin aynı zamanda hem eşitlikçi enerjisi, hem de yıkıcı gücüdür; el-Endelüs'ün Emevi emirleri, yaklaşık üç asır boyunca devlet otoritesini kabilelerin taşkın karmaşasına üstün kılmak için sürekli, boş yere çabalayacaklardır.

Müslüman ordularının ilerleyişinin yavaşlayarak, kuzeye doğru genişlemelerinin sınırı olan Poitiers Savaşı'yla tamamen durduğu, fethin sona erdiği andan itibaren, el-Endelüs'te Araplarla Berberiler arasındaki, hatta doğuda bölünmelerinin sebebi olan nefreti yeni ülkelerine aynen taşıyan Arap kabileleri arasındaki savaşlar hiç durmamıştı. Artık işgal edilecek toprak, savaş ganimeti olarak paylaşacak hazine yoktu. Genellikle dağlık bölgelere sürülmüş olan Berberiler, kentlerle vadilerde egemenliği ele geçirmiş olan Araplara karşı ayaklanıyorlardı. Arap Kays kabilesi Yemenilerle savaşıyordu; Abdurrahman'ın Almuñécar'da karaya çıkmasından kısa bir süre önce, Saqunda Çarpışması'nda Yemenlileri mağlup etmişlerdi; Kurtuba surlarının önündeki bu düzlükte yıllar sonra ünlü bir dış mahalle oluştu. El-Endelüs'te vali mevkii *Kays kabilesinin, Yusuf el-Fıhri'nin elindeydi. Emevi taraftarlarına gelince, on yılı aşkın bir süre önce bir Berberi ayaklanmasını bastırmak üzere yarımadaya gelmiş olan yaklaşık beş yüz süvarinin şimdi güneyde geniş kırsal arazileri vardı; kabilelerine göre gruplaşmışlardı ve kendi askeri örgütlenmelerini koruyorlardı. Toprakları kendilerine ileriye yönelik savaş hizmeti karşılığında el-Endelüs valilerince verildiği halde, Emevi hanedanının son halifesi kaybedilen bir savaşta öldürülmüş ve ailesi katledilmiş bile olsa, bu siyasi bağımlılıktan daha güçlü ve kutsal olan bağ, aralarındaki birliği sağlayan asabiyyet onları Emevilere bağlayan sadakatti. Katliamdan kurtulan kaçak şehzadenin hikâyesini duymuşlardı belki de; ölmüş de olabilirdi, bahtsızlığını kabullenerek göçebelerin arasında hâlâ gizleniyor da olabilirdi. Ne var ki Haziran 754'te, Emevi taraftarlarının başı Ubeydullah bin Osman'ı, denizi aşıp kendisine bir mektup getirmiş olan tanımadığı*

bir adam ziyaret etti. Bu adam yorulmak bilmeyen hizmetkâr Bedir'di; Abdurrahman Kuzey Afrika'da bekleyişini sürdürüyordu; bilemediğimiz nedenlerden ötürü annesinin kabilesi artık kendisini desteklemediğinden Magila kabilesiyle yaşıyor, bu arada, el-Endelüs kapısı da kapanırsa nereye gidebileceğini düşünüyordu belki de.

Bir yıldan fazla bekledi. Ulağını götüren geminin açıldığı engin denize bakıp umutsuzluğa kapılmış, Bedir bu kadar geciktiğine göre, sonunda onun da kendisini terk ettiğini düşünmüş olmalı. Birlikte yaşadığı kabilenin gözünde bir noktadan çok bir rehineydi. Yalnızlığı ve gururu onları şüphelendiriyor, varlığının uğursuzluk getirmesinden, yıllardır izni ni sürenler tarafından cezalandırılmaktan korkuyorlardı. Emellerinin sönmeyen ateşi ve bahtsızlığı, onu diğer insanlardan ayıran bir işaret gibi bakışlarında parlıyordu herhalde. Sarışın ve çok uzun boyluydu, ama onu hep loş ışıktay yaşamak zorunda bırakan hastalığı yüzünden bir gözü kördü. Boş göz yuvarı ve tek açık gözü, çehresinin gençliğine tedirgin edici bir ifade katıyor olmalıydı. Henüz yirmi altı yaşını doldurmamıştı.

Bir Ağustos günü öğleden sonra, Bedir'in gidişinden on üç ay sonra, Abdurrahman kıyıya yaklaşan bir gemi gördü. Hayal kırıklığına alışkın, hâlâ inanamayarak, pruvada hizmetkârının yüzünü seçti, kendisine seslendiğini işitti. Daha gemi kumsala yanaşmadan, Bedir suya atlayıp koşarak getirdiği güzel haberleri anlatmaya başladı: Emevi taraftarları ve Yemenli Araplar onun yanında savaşmaya hazırdılar; denizin karşı kıyısına bir an önce varabilmek için tekrar gemiye binmeleri gerekiyordu. Bedir yanında on iki adam ve bir kesenin içinde beş yüz altın getirmişti. Altınların bir kısmını açgözlü Ma-

gilalara şehzadenin özgürlüğüne karşılık fidye olarak vermele-ri gerekti. Gemi denize açılırken, kabile üyelerinden biri ge-miye yüzdü ve bağırarak, bir dilenci gibi arsızca daha fazla pa-ra istedi, çünkü payına az para düşmüştü. Gemiye tırman-mak için bordaya tutunduğunda Bedir'in adamlarından biri tek bıçak darbesiyle ellerini kesti. Tarih 14 Ağustos 755'ti. Birkaç saat sonra, karanlıkta, Abdurrahman bin Muaviye el-Dahîl (Merhametli Tanrı'nın kulu, Muaviye'nin oğlu, Göç-men), Almuñécar'ın taşlı sahiline inmekteydi.

Ama Kurtuba hâlâ çok uzaktaydı ve o, tükenmiş bir so-yun son temsilcisi, kökleri olmayan bir yabancı, serveti ve krallığı olmayan bir şehzadeydi. Vardığı ülke beş yıl süren kuraklık ve açlık yüzünden mahvolmuş bir ülkeydi; Berberilerin, Arap aşiretlerinin, yüzyıllardır Romalılara ve Vizigot-lara karşı savaştıkları gibi Müslümanlara karşı da savaşan, kuzeydeki dar geçitlerde mevzilenmiş yerli kabilelerin sürekli ayaklandığı bir sınır ülkesiydi. Abdurrahman el-Endelüs'e ayak bastığında, vali Yusuf el-Fihri'nin ordusu, Basklarla mü-cadelesinde ağır bir yenilgiye uğramıştı. Basklara kıyasla Eme-vi şehzadesi henüz bir tehlike sayılmazdı, ancak takviye birlik-leriyle kuzeye doğru ilerlemekte olan Yusuf, gelişini haber al-dığında saldırıyı bırakıp nerede ve yanında kimlerin oldu-ğunu öğrenmek üzere derhal Kurtuba'ya döndü, ailesine sadık Suriyeliler tarafından ağırlanan Abdurrahman, o sırada Illi-beris iline bağlı Loja yakınındaki Torrox Şatosu'na yerleşmiş-ti. Hiçbir şey yapmadığı, el-Endelüs'e niçin geldiği henüz bi-linmediği halde, sırf varlığı bile bir tehditti. Valinin askerleri ordularından ayrılıp onun saflarına geçiyorlardı. Yolların to-zunu geçilmesi imkânsız bir çamura dönüştüren sonbahar yağmurları hem Yusuf'u hem de sürgün şehzadeyi hareketsiz-

lięe mecbur ediyordu. O dönemde savaş, tıpkı ekim ve hasat gibi mevsime bağlı bir iřti. Seferlere şubat-Nisan ayları arasında hazırlanılır, çarpışmalar tıpkı hasat gibi yazın yapılırdı. Kurtuba kalesine çekilen Yusuf, kış mevsimi boyunca dūřmanın niyetini çözmeye çalıştı. Ona ulaklar gönderdi, çeşitli araziler, mevkiler ve hatta kızlarıyla evlilik teklif etti, başkente davet etti. Ne var ki Abdurrahman, her řeye sahip olmamayı kabullenemeyecek kadar çok řey kaybetmişti. 756 Mart'ında Suriyeliler, Yemenliler ve Berberilerden oluşan ordusuyla Kurtuba'ya doğru ağır yürüyüşüne başladı. Ürdünlü Suriyeliler, Archidona Camisi'nde onu emir ilan ettiler. İşbiliye'ye girdiğinde uzun zamandır beklenen bir kral gibi, dağdağayla karşılandı; halk sokaklarda sevinç gösterileri yaptı. Dünyayı dolaşan, korkuyu, açlığı, umutsuzluğu tanıyan Abdurrahman, atalarının kaderini tekrar ediyordu.

Yıllardır gizlenerek yaşıyor, kiralık katiller izini sürüyordu; oysa şimdi gpeğndz bir ordunun başında at sürmekteydi ve valinin birliklerinin Kurtuba'dan yola çıktığını, Vadi'l-Kebir (Guadalquivir) Irmağı'nın saę kıyısını izleyerek kendisine doğru ilerlediklerini biliyordu. Ama Abdurrahman artık kaamayacaktı. Ordusu ırmağın sol kıyısını izleyerek Kurtuba yönünde ilerledi. Birkaç gün sonra valinin askerleriyle karşılaştı; aralarında ırmak vardı; belki boř yere karşılıklı kabadayılık tasladılar, çünkü ırmak çok kabarıktı ve at üstünde geçilmesi imkânsızdı. Abdurrahman uzaktan dūřmanlarının yüzüne baktığında, Fırat'ın kıyısındalen kardeşini hatırlamış olmalı. Bir ırmağın kıyısında karşıdan dehşeti izlemişti; şimdi bir başka ırmağın Vadi'l-Kebir'in kıyısında zaferi ve Yusuf el-Fıhri'den değil, geçmişten ve bahtsızlıktan alınan gecikmiş bir intikamı tadacaktı.

O âna kadar zıt yönde ilerlemiş olan iki ordu, uygun adım Kurtuba'ya doğru yürümeye başladı: Yusuf'un ordusu kenti savunmak, Abdurrahman'ın ordusu fethetmek üzere. Vadiü'l-Kebir'in bulanık, taşkın suları, kimsenin henüz geçemeyeceği bir sınır gibi iki ordunun arasında akıyordu. Gece-leri aynı anda ateşler yakılıyor, ırmağın iki yakasından bağır-tilar, at kişnemeleri duyuluyordu. Abdurrahman ara sıra ateşleri yanar halde bırakıp adamlarına sessizce, karanlıkta gizlenerek ilerlemeye devam etmelerini emrediyordu. Korku nedir bilmiyor, ama yalana da, kurnazlığa da burun kıvrımı-yordu; ihanete başvurmaktan da asla çekinmeyecekti. Mayıs başlarında Kurtuba surlarını ilk kez gördü, ama sessiz günbatımlarında ezan sesini duyacak kadar yaklaştığı çiçek kokulu kentle arasında bir düşman ordusu ve bir ırmak var-dı. Iрмаğın debisi oldukça azalmıştı; üstünde zakkumların yetiştiği, sazlıklı, kırmızımsı kumlu geniş adacıklar olduğunu gördü. Artık ırmak kolaylıkla geçilebilirdi, ama süvarilerin hiçbirisi henüz buna cesaret edemiyordu. Abdurrahman Yu-suf'a bir mektup yazıp bir ulakla ordugâhına gönderdi; mek-tupta şartlarını kabul edeceğine, el-Endelüs'ü ele geçirmekten vazgeçmeye söz veriyordu. Ne var ki, aynı gece askerleri ırma-ğı geçip valinin birliklerini kallesçe gafil avladılar. Abdurrah-man'ın Yemenli askerleri, kenti yağmalama ve on yıl önce Saqunda Çarpışması'nda uğradıkları yenilginin intikamını alma arzusuyla şevke gelerek Yusuf'un ordusunu darmada-ğın ettiler; Yusuf'un bir oğlu savaşta öldü. Abdurrahman 15 Mayıs'ta, bayrak olarak kullandığı beyaz sarığı mızrağına bağlayarak Kurtuba'ya girdi. Hâlâ bir Hıristiyan kilisesinin yarısını kaplayan büyük camide kesin olarak emir sanını aldı ve kent halkı kendisine itaat yemini etti. Abdurrahman, yıl-

lar boyunca kerpiç kulübelerinde, göçebe çadırlarında yaşadktan sonra, el-Endelüs valilerinin sarayına yerleşti; yaklaşık yarım yüzyıl önce Rodrigo bu saraydan çıkıp Müslümanlara karşı girdiği ilk savaşta krallığını kaybetmişti.

Kazanması onca zamana ve cesarete mal olan krallığını kimsenin elinden almasına izin vermeyecekti. Onu herkese, hem düşmanlarına, hem müttefiklerine, kuzeydeki Hristiyanlara, Bağdat'tan gelen suikastçılara, hatta imparator Charlemagne'in ordularına karşı savundu; Sarakusta'yı (Zaragoza) kuşatan Frank orduları kenti fethedemeden geri çekilirlerken Roncesvalles Geçidi'nde vahşi Pirene dağlıları tarafından yok edildi. Abdurrahman saltanatının ilk gününden, zaferin kazanılmasından itibaren, savaşta kendi saflarında yer alanlara bile güvenemedi, çünkü Yemenliler, Kurtuba'yı yağmalamaları, yenilen Yusuf el-Fihri'nin hazinelerine ve kadınlarına el koymaları yasaklanınca, derhal Abdurrahman'ı öldürmek üzere komplo kurdular; Abdurrahman ancak toplu idama başvurup dehşet salarak onları dize getirebildi. Abdurrahman'ın emriyle otuz bin Yemenlinin kafasının kesildiği ve ihanet şüphesiyle kendi ailesinden bazı kişileri bile gizlice boğazlattığı rivayet edilir. İktidarı ancak sistematik zulüm ve şüphe sayesinde koruyabildi. Abdurrahman hakkında bildiklerimizin neredeyse tek kaynağı olan anonim derleme *Ahbar Mecmua*'da şöyle tasvir edilir: "Güzel konuşur ve şiirler yazardı; sakin, bilgili ve kararlıydı; başkaldıranları duraksamadan ezerdi; uzun süre dinlenmedi, tembelliğe kendini kaptırmadı; işlerinin takibini hiç kimseye devretmedi ve sadece kendi zekâsına güvendi. Gözüpekliği, cesareti ve müthiş bir ihtiyatlılığı şahsında birleştirdi. Genellikle beyazlar giyerdi." Abdurrahman, ömrünün geri kalan otuz iki yılında rahat yü-

z  görmedi; en amansız düşmanları, kuzey sınırlarının öte-
sindeki Hristiyanlar değil, bağnaz vaizlerin kışkırtmasıyla za-
man zaman ayaklanan Araplar ve Berberi kabileleri oldu.
 lkesinde Abbasilerin siyah bayrağını yasakladı. Büyük ca-
mide Abbasilere lanet okunmasını ve cuma namazında Do-
ęu halifesi adına hutbe okunmamasını emretti. Kimsenin sa-
dakatine güvenemediği için kırk bin yabancı paralı askerden
oluşan bir ordu kurdu. şiire ve savaşa aynı derecede eğilim-
liydi. Aşağıdaki dizeler ona aittir:

 ğle güneşi kızgın ışınlarıyla
yolumu kestiğinde,
dalgalanan bayrağımın gölgesidir
sayvanım.

Çöller ve  adırd  hayat benim gözümde
muhteşem bahçelerle saraylardan yeğdir.

Zamanla daha somurtkan ve zorba olduğu, cinayet kor-
kusuyula sarayından neredeyse hiç çıkmadığı söylenir. Efendi-
sini yeniyetmelik günlerindeki yolculuklarından beri tek et-
memiş olan Bedir de sonunda gözden düştü, varı yoğu elin-
den alındı ve Kurtuba'dan kovuldu. Genç masal kahramanı,
hınç dolu, yalnız bir despota dönüştü; adeta birden fazla kişi-
lik sergiliyordu; bunların hangisinin gerçek olduğunu ya da
herhangi birinin gerçek olup olmadığını bilemiyoruz. Abdur-
rahman bir yandan Suriye hasretine ilişkin incelikli dizeler
yazıyor, bir yandan da oğlu Süleyman'a bir suçlu gibi işkence
ediyor. Tutuklanan bir asinin ellerinin kesilmesini, daha
uzun süre can  ekişsin diye topuz darbeleriyle öldürülmesini
emrediyordu. Hatıraların mahremiyetinde yaşayabilmek için,

Kurtuba yakınında çocukluğunun geçtiği sarayın benzerini inşa edip aynı adı (Risafe) verdi, ama misafirperverlik ve bağışlama kisvesi altında yalnız başına ağırladığı bir rakibini kendi elleriyle öldürmekten de çekinmedi. Abdurrahman hem daima birliklerinin başında at süren adil ve yiğit bir hükümdardı hem de -Dozy'ye göre- "kalles, zalim, kindar, merhametsiz bir despot," dehşetin koruduğu, nefretin tecrit ettiği bir kraldı. Belki de bu yüzden ta uzaklarda, Göçmen'in öfkesinin Bağdat'a ulaşmasından korkan Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur, onu yırtıcı bir kuşa benzetmişti.

Ama artık Abdurrahman'ın gerçekte nasıl biri olduğunu öğrenmemiz mümkün değil. Kendisine mal edilen bütün dizeler onun kaleminden çıkmamış olabilir, ama kesin olmayan elyazmalarında aktarılmış, o yaşarken mevcut olmayan bir dile çevrilmiş dizelerinin güzelliği, Abdurrahman'da kendimize benzer bir şeyler olduğunu bize hissettirir adeta. Abdurrahman, tıpkı bir kadına sarılırken gözlerini kapatıp başkasına sarıldıklarını hayal eden erkekler gibi, Kurtuba'da kasıtlı bir Şam yanılması içinde yaşamış olmalı; ancak hatırlamak ona yetmiyordu, özlediği şeylere eliyle dokunabilmek istiyordu. Suriye'ye adamlar gönderip yeni ülkesinde yetişmeyen ağaçlar getirtti; Risafe'ye ve Vadiü'l-Kebir kıyısında valilerin sarayının arazisine inşa edilen yeni sarayın bahçelerine palmyeler ve nar ağaçları diktirdi. Bugün Kordoba'nın damlarının silueti üzerinde yükselen bir palmyenin sarı salkımlarına baktığımızda gördüğümüz şey, bin iki yüz yıl önce bir adamın iradesi ve özlemi tarafından yaratılmış bir manzardır. Caminin ilk sahınlarını, nar ağaçlarının parlak yeşilini, meyvesinin ışıltılı, saydam kırmızısını ona borçluyuz. Cesaret ve cinayet temelleri üzerine kurduğu krallık daha sonra yerle

bir edildi, yaptırdığı saraylardan geriye yıkıntıları bile kalmadı. Abdurrahman'dan bu dünyaya kalanlar; birkaç sütun, tanıdık ağaç silüetleri ve gerçekten onun yazıp yazmadığı önemli olmayan kimi dizelerden ibarettir:

*Risafe'de bir palmiyeyi seyrettim,
üçra Batı'da, memleketinden uzakta.
Dedim ki ona: İkimiz de yabancı bir ülkedeyiz.
Ne zamandır yakınlarımdan ayrırım!
Yabancı olduğu topraklarda yetiştin
ve tıpkı benim gibi, dünyanın bir
ucunda yaşıyorsun.
Şafağın bulutları seni serinletsin
bu uzak diyarlarda,
yağmurlar hep teselli etsin.*

IV. Labirent Şehir

Bir harabe alanı, uzak bir eyaletin başkenti olan şehir, kısa sürede bir adamın kaderine ve hayalinin somutlaşmış şekline dönüştü. Verimli topraklarda yetişen bitkilerin canlılığıyla, ağırlığıyla gelişti, hem daha karmaşık hem daha büyük bir şehir oldu; bakımsızlıktan yıkılan surlar tekrar yükseldi, genişledi ve yeni mahallelerin etrafında, sudaki halkalar gibi çoğaldı. Müslümanlar fetihten beri büyük cami olarak San Vicente Bazilikası'nın yarısını kullanmışlardı, ama Abdurrahman'ın saltanatı sırasında bu ibadet mekânı dar gelmeye başladı; emir, Hristiyanlara ait olan bölümü yüz bin dinar karşılığında satın aldı ve ayrıca kendilerine surların dışında yeni kiliseler inşa etme hakkı tanıdı. Bazilikanın bulunduğu arazinin üzerine, tıpkı Kurtuba'nın kendisi gibi Mansur dönemine kadar genişlemeye devam edecek olan yapının ilk sahneleri inşa edildi. Şehrin nüfusu arttıkça, sütun sayısı da artıyordu; en uzak diyarlardan gelen insanlar, tıpkı Göçmen gibi Kurtuba'yı vatan ediniyorlardı: emirin, nüfuzlu misafirperverliğiyle ağırladığı, Suriye'den gelen akrabaları, Kuzey Afrika'dan gelen Yahudi tüccarlar, Berberi asker ve çobanlar, siyah köleler ve tacirlerin Rum diyarından getirdiği değerli hadımlar, haremelerde yaşayan, müzik ve edebiyatta olduğu kadar aşk sanatında da usta, sarışın, mavi gözlü cariyeler; bunların bazıları, örneğin II. Hakem'in ölünceye kadar sevdiği Navarralı Subh, emirlerin annesi veya gözdesi olacaktı.

Emevilerin Kurtubası, hem daracık sokakları, sütunları ve kapalı saraylarıyla, hem de çehreleri ve dilleriyle bir labirentti; bu melez şehirde Hristiyanlar ve Yahudiler kendi dillerini korumakla birlikte Arapça konuşur ve yazar, hiç kimse, soylarının izini ilkel kavimlere kadar sürebilen en yüksek aristokratlar bile, safkan oluşuyla böbürlenemezdi; örneğin ilk İslam halifelerinin soyundan gelen büyük III. Abdurrahman, aynı zamanda Hristiyan bir prensesin torunuydu; korkunç Mansur'un oğullarından birinin aile içindeki adı Sanchol, yani Sanchuelo'ydu; aynı şekilde, İbn Kuzman, Garsiyye-García, Lupp-Lope-, "Got'un oğlu" anlamına gelen İbnü'l Kutıyye, İbn Antunyan, Serbandus, İbn Albar gibi adlar da vardı. Hristiyan Mustaribler ibadetlerini serbestçe yerine getirebiliyorlardı, ancak ayin alayı düzenlemeleri ve pazar günleri dışında çan çalmaları yasaktı ve Yahudiler gibi özel vergiye tabiydiler. Mustarib toplumu Vizigot yasalarıyla yönetilir ve kendi yöneticilerini, kilise görevlilerini ve piskoposlarını seçerdi; Hristiyanlar konsiller düzenler, zaman zaman devlet yönetiminde de görev üstlenirlerdi: bir Kurtuba piskoposu, III. Abdurrahman'ın elçiliğini yapmıştı. Din değiştirip Müslüman olmayı seçen Hristiyanlara Müvelled denirdi; Müslümanların bütün haklarından yararlanırlardı; bununla birlikte, birçoğu bir aşağılık duygusu, Araplara karşı güceniklik taşırdı; çoğu kez onlarla eşit olmak için kendilerine Doğulu atalar icat ederlerdi - Nieblalı olan İbn Hazm, İranlı olduğunu ileri sürerdi. El-Endelüs'ün en inatçı asilerinden bazıları Müvelled kökenliydi: Kurtuba'da emirin sarayına baskın düzenleyen Saqunda mahallesi sakinleri, iki kere din değiştiren, ve yaklaşık yarım yüzyıl boyunca Malaka (Málaga) dağlarında bastırılama-yan bir isyanı sürdüren ele geçmez haydut İbn Hafsun.

I. Abdurrahman, Kurtuba'yı eğreti ve ikincil bir krallığın merkezi haline getirirken, Batı'nın, yollarında can güvenliği olmayan, kentleri istilalara karşı istihkâm edilmiş içine kapanık birer köy olan sarp ve kıvrık bir ülkenin başkentinin temelini attığını bilmiyordu. Abdurrahman Kurtuba'da kendini kurtarıp akladı, kral ve belki zorba oldu ve yaklaşık üç yüz yıl sürecek olan asi bir hanedan kurdu; Kurtuba onun ve sülalesinin sayesinde, onlara bağışladıklarına karşılık olarak, bin yıl sonra hatırlanacak, yüceltecek bir şöhret kazandı. İhtişamı ve şöhreti benim şu satırları yazdığım an hâlâ sürüyor; benim yazdıklarım, bu kitap, henüz unutulmamış eylemlerin ürünü, zamanın söndüremediği bir ateşin korları. O günlerin yankısı hâlâ sürüyor. Kitaplarda, hayallerde, hatıralarda, kalıntılarda varlığını sürüyor. Bin yıl önce ölmüş seyyahlar bugünkü kentte aradığımız şehirden haberler getiriyorlar hâlâ. Tıpkı insanların hayatında olduğu gibi kentlerin hayatında da, daha sonra küllerin altına gömülen mükemmel dönemler vardır. Emevillerin Kurtubası gelişti ve sonra sönüldü; büyüyüp güçlendikten sonra yıkıldı. Zaten İbn Hal-dun, şehirlerin ve hanedanların geleceğinin kesin çöküş olduğunu yazmıştı.

Latinlerin Cordubası artık Kurtuba'ydı. Bizans'ta, Bağdat'ta, Germania'nın içlerinde Kurtuba adı harikayla eşanlamlıydı. Başrahibe Hrosvitha, şehri Latince tasvir ediyordu: "Dünyanın pırıltılı mücevheri, gücünden dolayı mağrur, zevkleriyle meşhur, her türlü servete göz kamaştıran yeni ve muhteşem şehir." Aynı coşku, Mağripli Razi'nin vakayinamesinde de mevcuttur; Kurtuba'yı şehirlerin anası olarak tanımlar ve öteden beri prenslerin, kralların meskeni olduğunu belirtir: "Her yerden oraya gelir, orada iyi şeyler bulurlar;

daima çok asil ve güzel bir şehir olmuştur ve pek çok güzel-likleri, çok güzel manzaraları vardır.”

Muhtemelen Doğu halifelerinin casusu olan seyyah İbn Havkal, X. yüzyılda, ne Mağrip’te, ne Mısır’da, ne de Suriye’de Kurtuba kadar büyük bir şehir olmadığını ve Kurtubalıların, zevk ve tembelliği savaşımaya tercih ettiğini yazmıştır. İbn Hayyan, Kurtuba’da bin altı yüz cami bulunduğunu belirtir; Bekrî’ye göre cami sayısı dört yüz yetmiş altıdır. Her iki yazarın verdiği sayılar, kesinlikten çok sınırsızlık karşısında duyulan şaşkınlığı ifade eder. Mansur -Hıristiyan, romanslarındaki Almanzor- döneminde yapılan sayıma göre, şehirde alt ve orta sınıfın yaşadığı 213.007 ev, yüksek görevlilerin ve aristokratların yaşadığı 60.300 ev, 600 hamam ve 80.455 dükkân vardı; bu sayılar doğru olsa, nüfusun 1 milyon gibi imkânsız bir sayı olması gerekirdi. Titiz arkeolog Leopoldo Torres Balbás, nüfusun yüz bin dolayında olduğunu tahmin eder. Kesin olarak bildiğimiz, XI. yüzyıl başlarında kentin çevresine kazılan hendeğin yirmi iki kilometre uzunluğu olduğu ve beş bin hektarlık bir alanı çevirdiğidir, ki bu da kentin günümüzdeki boyutlarının üzerindedir. Kurtuba’nın birçok dış mahallesi, Hıristiyanlarca fethinden sonra, giderek boşalıp tamamen yok oldu. Ne var ki en güzel saraylar, villalar ve parklar çok daha önce, ikinci bin yıl başlarındaki iç savaş felaketinin karmaşasında devlet çöktüğünde yıkılmıştı.

Kent surlarının içinde çeşitli şehirler vardı ve hepsinin ortasında bulunan ana kent de ayrıca surlarla çevriliydi; Roma surlarının yıkıntıları üzerinde yükselen bu iç surlarda yedi kapı bulunuyordu: Köprü Kapısı’na Heykelli Kapı da denirdi, çünkü üzerinde Meryem Ana’nın ya da bir pagan tan-

riçasının, muhtemelen Başak takımyıldızının alegorik bir fı-
gürü olduğu söylenir; II. Hakem döneminde inşa edilen Ye-
ni Kapı; eski Augusto Yolu'na açılan Tuleytule (Toledo) veya
Roma Kapısı; Risafe Köşkü'ne açılan Mezarlık Kapısı ya da
Aslanlı Kapı ya da Yahudi Kapısı; Cevizli Kapı; Galicialılar
Kapısı ve yakınında bir baharat ve itriyat çarşısı bulunan,
İbn Hazm'ın anlattığına göre, bir arkadaşının edebiyatçı ve
şarkıcı bir cariyeyi ilk kez görüp âşık olduğu İşbiliye ya da
Baharatçılar Kapısı. Mezarlık Kapısı'ndan başlayıp Köprü
Kapısı'nda biten anacadde, ana kenti kuzeyden güneye ikiye
böler, büyük camiyle sarayın arkasından geçerdı. Abdullah,
ibadete giderken kimse kendisini görmesin diye bu caddenin
üzerine bir üstgeçit yaptırmıştı. Caddeye açılan daha dar so-
kaklar, giderek incelen damarlar gibi dallanıp budaklanır,
bunlara açılan karanlık çıkmaz sokaklardan, seğirdim yolla-
rından özel konutlara girilirdi ve geceleri kapatılan parmak-
lıkları ya da kapıları vardı.

İslamiyette kent tüzel kimliği sahip değildir; kenti yöne-
ten ve gelişimini kurala bağlayan bir belediye otoritesi yok-
tur. Tek otorite, kadının veya doğrudan hükümdarın atadı-
ğı, İspanyolcadaki güzel *almotacén* kelimesinin türediğı
muhtesibdir. Torres Balbás, muhtesibin görevlerini şöyle
açıklar: "Dini kuralların ve görevlerin yerine getirilmesini
sağlayıp denetlemekle yükümlüydü; ayrıca halkın gelenekle-
rini gözetir, esnaf ve zanaatkârların işlemlerinde dürüstlüğü
sağlardı; ağırlık ve ölçüleri denetleyip hileleri cezalandırırdı;
satışa sürülen ürünlerin kalitesini denetlerdi; memurların
görevlerini yerine getirmelerini, çarşı ve pazarlarda, umumi
yerlerde temizlik ve düzeni sağlardı..." Ancak muhtesib, so-
kakların genişliğine, yönüne, binaların yüksekliğine katıyen

karışmazdı; dolayısıyla kent garip bir canlı varlık gibi bölünüp çoğalır, labirent halinde biçimlenir, bütün boş alanları kaplar, ormandaki ağaçlar gibi havaya ve ışığa ulaşmak için yükselir, surların dışına taşardı. Kurtuba'da ana kentin çevresinde yirmi bir dış mahalle oluştu; bunların her birinin kendi surları, hamamları, cami ve çarşısı vardı. En ünlüleri, Vadiü'l-Kebir'in sol yakasında, Heykelli Kapı'nın karşısında yer alan Saqunda'ydı. Burada Müvelled esnaf ve zanaatkarlar yaşırdı; I. Abdurrahman'ın torunu I. Hakem döneminde, vergileri bir Hristiyanın tahsil etmesini kınayan fakihlerin, yani ilahiyatçıların kıskırtmasıyla vergilerin arttırılmasına karşı ayaklandılar. Öfkeli bir güruh köprüyü geçip sarayın etrafını çevirdi, kapılarını kırmaya yeltendi. Ne var ki emirin askerleri -yabancı köleler oldukları ve Arapça bilmedikleri için bunlara dilsizler ya da suskunlar adı verilir-di kalabalığı arkadan avlayıp üç gün sürecek bir kadiama giriştiler. Mahallenin tamamı yeni fethedilmiş bir kent gibi yağmalandı. Hayatta kalanlardan üç yüz kişi öldürülüp cesetleri çarmıha gerildi; geri kalanların, bir daha geri dönmek üzere el-Endelüs'ü terk etmeleri koşuluyla hayatı bağışlandı. Bunlardan bazıları Fez'e, günümüzde bile Endülüslüler mahallesi olarak bilinen bir semte yerleştiler. Bazıları ise çok daha uzağa gittiler ve zaferle sonuçlanan akıl almaz savaşlara giriştiler, örneğin İskenderiye'yi ve Girit'i fethettiler; inanması güç de olsa, Kurtubalı Ömer el-Belluti, Girit'te bir buçuk yüzyıldan fazla süren bağımsız bir krallık kurdu. Pizarro'nun Extremaduralıları kadar baş eğmez ve cesur olan bu adamların kovulduğu mahalleye gelince, Emir I. Hakem yerle bir edilmesini ve geriye hiçbir iz kalmaması, bir daha herhangi bir yapı inşa edilmemesi için de yıkıntıların üstüne

toprak doldurulup ekilmesini emretti. Ölümün mahvettiği alan daha sonra mezarlığa dönüştü. Kurtuba'ya güneyden gelenlerin ilk gördükleri şey, küçük beyaz mezar taşlarıydı; Torres Balbás, yaşayanların kentine varmak için, önce ölülerin kentini geçmek zorunda olduklarını söyler.

Mezarlık inşa etmek sevaptı; ahrette, cami yaptırmak, kuyu açmak ya da köprü onartmak gibi sevaplar sonucu edilen imtiyazlara benzer yararlar sağlardı. Kurtuba civarında Yahudi ve Hıristiyan mezarlıklarının yanı sıra on iki Müslüman mezarlığı vardı; kadınlar cuma öğle sonraları mezarlığı ziyaret etmek üzere evlerinden çıkarlardı; açık havada yürümek ve yabancılarla kaçamak kaçamak bakışmak için bu değerli bir fırsattı. Ölünün dostları, matem rengi olan beyaz giysilerle mezarının etrafında toplanırlardı. Aralarında çok sayıda müzisyen, hikâye anlatıcısı ve matem tutan kadınların peçesiz yüzlerini seyreden delikanlı bulunurdu. Kapalı evlerin ve kentin boğucu kapalılığının dışındaki, nehir kenarındaki mezarlık, bir gezinti ve zevk mekânıydı; zaman zaman ölülerin yakınları mezarların üstünde şarap içer, şehirde göz göze bile gelemeyen âşıklar orada rahatça buluşup mezarların arasında gezinir, hoşgörüsüz din adamlarını çileden çıkarırlardı. Müvelled şair İbn Kuzman, genelevlerin ve meyhanelerin müdavimiydi; şiirlerinde, çarşılarda konuşulan, Arapçayla Roman dili karışımını kullanırdı; cesedinin asma dallarına asılmasını ve üzerine şarap dökülmesini vasiyet etmişti. Soylu kadınlar ipek çadırların içine saklanıp ölüleri için dua eder, belki âşıklarını beklerlerdi. Ölülerin mekânı, bizim kültürümüzdeki gibi kapalı ve yasak bir bölge değildi. Yaşayanlar ölülerle bağlarını sürdürür, onları kucaklayan toprağın üstüne korkmadan basarlardı.

Şehri çevreleyen sadece mezarlıklar değildi; mezarlıklardan önce, Vadiü'l-Kebir'in her iki kıyısında, kimileri büyük birer saray, kimileri de küçük birer köşk olan, meyve ağaçlarının, çiçek tarhlarının arasına gizlenmiş bahçeli kir evleri vardı. Şair İbn Hammara, yeşilliklerin arasındaki çiftlik evlerinin, zümrütlerin arasına oturtulmuş beyaz inciler gibi gö-ründüğünü söyler. Havalar iyice ısındığında, sahipleri şehri terk edip bu evlere çekilir, ancak bağbozumundan sonra şeh-re dönerlerdi. Kurtuba'nın çevresinde çiftlikler gölgelik vahalar oluştururdu. Her birinin adı bir çağrıdır adeta, çünkü o mekânlardan geriye kelimelerden başka şey kalmamıştır: Bahçe Sarayı, Çiçekler Sarayı, Sevdalı Sarayı, Şam Sarayı, Altın Çayır, Su Çarkı Tarlası, Çağıltılı Sular Çayırı. Kuyu veya dere yoksa, nehir suyu büyük bostan dolaplarıyla çekilip gö-letlerde biriktirilir, çeşmelerden, gizli bir geometri oluşturan su yollarından akardı. "Kurtuba çok güzel meyve bahçeleriyle çevrilidir," der Mağripli Razi, vakayinamesinde, "ve ağaçlar çok lezzetli meyveler verir ve çok yüksek ağaçlardır ve çok çe-şitli cinsten ağaçlardır ve köprünün yakınında çok sayıda iyi ağaç dikili iyi bir düzlük vardır. Kuzey yönünde dağ bağlarla, ağaçlarla kaplıdır ve dağdan kurşun borularla saraya su geti-rilir ve her yerden insanlar Kurtuba'nın harikalarını görme-ye gelir."

Henri Pères, el-Endelüslü şairlerin en sevdiği çiçek ve bitkilerin zarif bir kataloğunu oluşturmuştur: mersin, papatya, menekşe, nergis, mavi süsen, sarı şebboy, beyaz zambak, nilüfer, kırmızı gül, yasemin, gelincik, keten bitkisinin, badem ağacının çiçekleri, narçiçeği, bakla çiçeği, gündüzsefası, elma, armut, limon, portakal, ayva ağaçlarının çiçekleri ve en sevilen sebze ve meyvelerden incir, bakla, enginar, nar, hur-

ma ve kiraz. İbn Sa'd el-Hayr olgun bir narı, kana bulanmış dişlerini gösteren ağzı açık bir aslana benzetir; Ebu'l-Hasan bin Hay ise, kırmızı elmaların, karşılaşınca heyecanlananlar, sarı elmaların ayrılık acısı çekenler olduklarını söyler. Vahşi doğayı ve denizi güzel değil, korkunç bulan Endülüslü Müslümanlar her bahçeyi cennetin temsili olarak görürlerdi ve toprağın işlenmesine, ağaçların yetiştirilmesine, onları tasvir eden mısralar kadar özen gösterilirdi. İbn Hafaya el-Yannan -(bahçıvan)- şöyle demişti: "El-Endelüs'te cennet bir gelin gibi güzelliğini sergiler, esintisi rayihalarla doludur."

Ama nasıl ki şehir, surlara rağmen, çevredeki yeşilliğin arasına serpiştirilmiş beyaz evlerle kesintiye uğramadan birleşiyorsa, ağaçlar ve bahçeler de şehre nüfuz eder, tıpkı Nasri-lerin Gırnata'sındaki (Granada) çiftlikler gibi, saray duvarlarının ardına gizlenirlerdi. Emirler sarayın bahçesine gömülürdü; nüfuzlu bir aristokrat, Yahudiler Kapısı yakınındaki evinin bahçesinin, halka açık bir gezinti yeri haline getirilmesini vasiyet etmişti. "En güzel, hayranlık uyandıran, kusursuz güzellikte bir yerdi," der el-Fatih bin Hayan: "Avlusu saf beyaz mermerdendi. Ortasından yilankavi bir dere geçer, duru sular bir sarnıçta toplanırdı. Köşkün tavanı, yıldızlı ve lacivert sarkıtlardan oluşurdu. Bahçede ahenkli bir düzen oluşturan ağaçlıklı yollar bulunur, çiçek tomurcukları ağaçlardan tatlı tatlı gülümserdi. Güneş sık yaprakları aşip toprağa değemez, rüzgâr bahçeden geçerken rayihalarla yüklenirdi." Bu bahçede, ölümden sonra bile ayrılmak istemeyen iki dostun yan yana mezarları vardı; Kurtuba'nın en güzel günlerini anlatan ve 1035'te, Emevi halifeliği sona erdikten dört yıl sonra ölen şair İbn Suheyd de onların yakınına gömüldü.

Köprüyü geçip Heykelli Kapı'dan şehre girmeden önce

ağaçlı yollardan ve Saqunda mezarlığından geçmiş olan yolcu, geniş bir açıklık alan görürdü; burası *musalla*, müminlerin dönmesi gereken yönü gösteren küçük mihrabıyla açık bir ibadet yeri idi. Kuraklık olduğu yıllar düzenlenen yağmur duası ayin alayları *musallada* son bulurdu; onun yakınında bulunan diğer açık alan *müsrâh* ise, halkın büyük bayramlarda -Şeker ve Kurban bayramlarında- toplandığı alandı; at yarışları, resmi geçitler yapılır, çevgen yarışmaları düzenlenirdi; Müslüman geleneğine göre çevgen, meleklerin seyretmekten hoşlandığı üç oyundan biriydi; diğerleri ise ok atma ve sevişmeydi. Surların tam dibinde, ırmağın sağ kıyısında ise taş döşenmiş gezinti yolu *rasaf* uzanırdı; burada bir sıra servi, bazen ayrıca bir sıra çarmıh bulunurdu, çünkü idam edilen suçluların cesetlerinin halka sergilendiği yer burasıydı; edebiyatın bize aktardığı Kurtuba kokularına, çürümüş insan etinin kokusunu da eklemek gerekir. Her şeyi bilen İbn Haldun, şehirlerdeki havanın çok miktardaki çöpten yayılan kokuşmuş buharlarla kirlendiğini ve ancak kalabalık nüfusun sürekli hareketi sayesinde kıpırtısız buharları dağıtan bir hava dolaşımı oluşabildiğini boşuna söylememiştir.

Ama kokuların esas saltanatı, büyük demir kapılardan geçen yolcu ana kenti ikiye bölen caddeye adım attığında başlardı; solda, el-Mekkari'nin abartılı bir anlatımla Musa Peygamber zamanından beri görülmüş en görkemli saray olarak tasvir ettiği emirin sarayı, sağda büyük caminin uzun, toprak rengi duvarı bulunurdu. Günümüzde Avrupalı bir yolcu için Marakeş veya Şeşaven gibi o dönemde de Kurtuba, bütün duyuları zevkle kışkırtan, eşzamanlı bir sarhoşluk içinde birbirine karıştıran, aynı zamanda kendine has algılarının saf kimyasıyla bileyen bir yerdi muhtemelen. Tetuan,

gözlerin kenti anlamına gelir. Kurtuba, gözbebeklerinin, da-
imi bakışmaların, dar sokakların sıkışıklığında bedenlerin
sürtünmesinin, yoğun kokuların, yayaların ayaklarının altın-
da dereler halinde açıkta akan lağım sularının, yorgun ayak
seslerinin, üç dilde bağrışıp birbirine karışan, çatıların üs-
tünden bir müezzinin çağrısı tek başına duyulduğunda kesi-
len seslerin kenti olsa gerekti. Artık kentlerimizde olmayan,
hatırlayamadığımız hayat uğultusu Kurtuba'da sürekli işitili-
yordu mutlaka; bir ırmağın çağlıtı, Tekvin'de sözü edilen
mebzul suların sesi gibi tekdüze bir uğultu: seyyar satıcılar,
müzisyenler, hikâye anlatıcıları, yere uzanmış dilenciler, may-
mun eğiticileri, falcılar, sucular, pek az bir para karşılığında
sokağın karışık kokularını koklamak istemeyenlerin ellerine
veya saçlarına parfüm damlatan ya da kokulu bir mendil tu-
tan tütsücüler, tören alayıyla düğüne götürülen, put gibi süs-
lenmiş, kıpırtısız gelinler, hırsızlar, sadece saldırgan olanları
kapatıldığından serbest gezen deliler, asık suratlı keşişler,
başlarını sallayarak, neredeyse dudaklarını kıpırdatmadan
sessizce dua eden hahamlar, zenci ya da sarışın nöbetçiler,
en dar sokaklara girebilen inanılmaz eşek kervanlarını güden
katırcılar, kendini yerlere atıp çırpınarak yanlarından geçen-
lerde merhamet ya da korku uyandıran gerçek ve sahte sara-
lılar. Gölge oyunları, içi doldurulmuş kuş kafalarını sallayan
muska satıcıları vardı. Sokaklar ekmek, koyun eti, baharat,
tabaklanmış deri ve gün ışığının asla giremediği köşe bucak-
tan yayılan rutubet kokardı. Her mahallede yiyecek dükkân-
larına ayrılmış bir sokak bulunurdu: derisi yüzülmüş koyun-
larla keçilerin, iri dana parçalarının sergilendiği kasaplar;
Vadiü'l-Kebir kıyılarında yetişen taze sebzelerin satıldığı seb-
zeciler, meyveciler; yağ, tuzlu tereyağı, yumurta, şeker ve bal

da satılan baharatçılar; Endülüslülerin çok meraklı olduğu tatlılarını bağırarak pazarlayan tatlıcılar; aşçıların ortada yemek pişirdiği, yoğun kokuların etrafa yayılıp açların midesini iyice kazındırdığı, ızgara kelle, kızarmış balık, acılı sucuk satılan dükkânlar.

Nüfuzlu ve eğitimli kitlenin aşağıladığı alt tabaka, *amme*, sokakları, çarşıları böcek sürüsü gibi aralıksız doldurur, kıtlık dönemlerinde emirin tahıl ambarlarının kapılarına yığılırdı. Sarayın çevre duvarları sadece dışardan gelen düşmanların saldırılarından korunmak için yapılmamıştı; tıpkı Elhamra Sarayı gibi Kurtuba Sarayı da, kralı uyruklarının isyanlarından korumak üzere inşa edilmiş temkinli bir kaleydi; bu yüzden de kent sokaklarından geçmeden kenti terk etme imkânı sağlayan kapıları vardı. Saqunda mahallesi ayaklanmasında, bir terastan öfkeli halk yığınlarını gören ve paralı askerlerinin asileri durdurabileceğinden emin olamayan. I. Hakem sakın bir tavırla giyinme odasına gitmiş ve saçına misk sürmüştü. Böylesine kritik bir anda bu davranışına şaşırان biri, neden misk süründüğünü sorunca, emir şöyle cevap vermişti: “Bugün ya ölüme, ya zafere hazırlanmam gereken gün; Hakem’in kafasının, benimle birlikte yok olacak diğer kişilerin kafalarından ayrılmasını istiyorum.”

Şehir; çehrelerin, kelimelerin ve kokuların, başka olası şehir parçalarının üst üste bindirilmesi idi: Bir Yahudi mahallesi, Müvelled ve Mustarib dokumacıların ayrı bir mahallesi vardı; çömlekçilerle tabakçıların mahalleleri surların dışındaydı; cüzamlılar ayrı bir semtte toplanmıştı. Her mesleğin, kendi adını taşıyan bir sokağı ya da çarşısı vardı: Parşö-menciler, kitapçılar, iskemleciler, elekçiler, terziler, eskiciler, genelev kadınları... Zanaatkârlar küçük bir atölyede herkesin

gözü önünde çalışır ve yaptıklarını aynı yerde satardı. Çarşı uzak bir mahallede tek bir sokak da olabilirdi, büyük caminin doğusundaki çeşitli mahallelere yayılmış da olabilirdi; zengin tüccarların dükkânlarının ve ipek depolarının bulunduğu bu bölgede, Axarquía'da, çok katlı, ortadaki avluya bakan galerilerle çevrili, üst odalarında yolcuların konakladığı, bazen gizli randevuevlerinin bulunduğu büyük hanlar vardı.

Hava karardığında labirentin sokakları boşalırdı. Zifiri karanlıkta yolunu kaybetmek çok daha kolaydı; tek başına yürüyen biri, dar bir sokağın sonunda, arkasındaki kapının kapanmasıyla hapis kalabilir, hırsızlar tarafından boğazlanabilirdi; Mansur döneminde o kadar çok azılı haydut vardı ki, kimse gece sokağa çıkmaya cesaret edemezdi; askerler ellerinde meşalelerle devriye gezerek haydutları yakalamaya çalışırdı. Akşam olduğunda yalnızlık ve sessizlik bütün yoğunluğuyla yayılır, nöbetçilerin ayak sesleri ve evlerin, çarşı sokaklarının kapılarını kapatmak için çekilen sürgülerin gıcirtısı duyulurdu muhtemelen. Gece, şehri meçhul bir mekâna dönüştürürdü: kapalı kapılar, köşelerle, hiçbir yere açılmayan geçitlerle bölünen sokaklar, dışarıya yağ kandillerinin ışığını bile sızdırmayan penceresiz evler. Gündüzleri hayatın akışını kasap tezgâhına saçılmış sakatat edepsizliğiyle, açıkça sergileyen Kurtuba'nın, bilhassa geceleri, esrar ve gizli huzurdan oluşan bir diğer yüzü de vardı. Şehrin bir yüzü sürekli gölgedeydi: içinde yaşayanlara görünmez bir sığınak sunacak şekilde düzenlenmiş iç mekânlar. Kurtuba labirentinin merkezi evdi ve sokakların düzensizliği, peş peşe tuzakları, sanki yabancılara karşı korunmak üzere planlanmıştı.

Ondokuzuncu yüzyılda Granada'yı ziyaret edenleri en çok şaşırtan şey, Elhamra Sarayı'nın kalın, çıplak duvarları

ile ardında gizlenen şatafat arasındaki tezattı. Bizim sokaklarımız Müslüman sokaklarından çok daha edepli, ama evlerimiz onlarınkilere kıyasla edepsizdir: Açık dış kapıları, büyük pencereleri, durup bakanlara içerde yaşayanların gücünü ve ya yoksulluğunu ifşa eden cepheleri vardır. Bu yüzden, güzelliğinden fazlasıyla emin bir kadın gibi her geçene çekinmeden kendini sergileyen şehrin bugünkü avluları, Müslüman Kurtuba'ya son derece yabancıdır. Müslüman evlerinin içi, bir yabancının bakışlarının ulaşamayacağı bir yerdi; yabancıların tek görebildiği, "birkaç metre yüksekliğinde, basit harçla sıvanmış, penceresiz bir duvardı," der Lévi-Provençal. Çoğu kez kapı bile görünmezdi, çünkü bir seğirdim yolunun sonunda olurdu; geceleri kapatılan dar çıkmaz sokaktan sadece orada yaşayanlar geçer, böylece sokağın karmaşasıyla mahremiyetin güvenli ortamı arasına boşluk ve sessizlikten oluşan bir sınır çekilirdi. Yaz sıcağının bir Kitabı Mukaddes cezası kadar acımasız olduğu, minicik avlularda, karanlık izbelerde balık istifi yaşayan zavallılar ve yoksullar için hayatın çoğu kez korkunç bir felaketler silsilesinden ibaret olduğu bu şehirde, seğirdim yolları, holler ve avlular, alacakaranlık nakışını taçlandırırdı.

Evlerin dokunulmazlığı vardı; ev sahibesinin arkadaşlarıyla parfüm ve kumaş satıcıları dışında ziyaretçi kabul edilmezdi. Âşıkların, *La Celestina*'nın Katolik İspanya'sındaki gibi, gizli işler çevirirken bu kadınlardan yararlandığı olurdu. İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı*'nda şöyle der: "Âşıkların sevdikleriyle haberleşmek için en çok kullandıkları kişiler, ya hizmetkârlardır ya da tam tersine, görünürdeki dindarlıkları veya ileri yaşları nedeniyle katiyen şüphelenilmeyen saygın insanlar. Kadınlar arasında böyleleri ne çoktur! Bilhassa bas-

tonlu, tespihli ve kırmızı elbiseli olanlar... Kadınlar arasında üfürükçüler, hacamatçılar, seyyar satıcılar, berberler, ağıtçılar, şarkıcılar, falcılar, müzik hocaları, ulaklar, iplik eğiriciler, dokumacılar gibi, insanlarla ilişkili meslekleri olan kadınlar da kullanılır..." Erkeğin arkadaşları geldiğinde, avluya girmelerine izin verilmez, hole açılan bir odada ağırlanır ve oradan da uğurlanırdı. Odalar, avluya açılan pencerelerinden ışık alırlardı. Zengin evlerinde, avlunun ortasında bir çeşme veya kuyu bulunurdu. Evde yaşayanlar, Kurtuba sokaklarından bir adım ötede oldukları halde, sadece suyun ve belki terastaki güvercinlerin sesini duyarlardı. Evlerde, tıpkı bir göçebe çadırındaki gibi çok az sayıda ve taşınması çok kolay mobilya olurdu: zengin evlerinde duvarları örten yün veya ipek halılar, yerlerde canlı renklerde halılar, yoksul evlerindeyse sazdan, hasırdan yaygılar; duvar boyunca sedirler, üzerinde yemek yenen alçak yuvarlak masalar. Dolap bulunmaz, giysiler ve tabak çanak yüklüklerde ve çam ağacından sandıklarda saklanırdı. Erzak, un, zeytinyağı, sirke, tuzlanmış ya da tereyağıyla işlenmiş et, kuru üzüm, tatlı kuru incir, kilerdeki küplerde saklanırdı. Çok kısa zaman öncesine kadar Endülüslü Müslümanların kiler ve yüklük kokuları bizim için tanıdıktı; artık sadece bazılarımızın hatıralarında yaşıyorlar.

Sabahın ilk ışıklarıyla beraber, abdest alındıktan sonra, kilerin tek anahtarını üstünde taşıyan ve günlük gıdayı titizlikle idare eden evin reisi işine gider; kadınlar çocuklarla, evin reisi zenginse cariyeler ve hadımlarla birlikte evde kalırlardı. Evlilik, gelinle damadın aileleri tarafından yapılan resmi ve katı bir sözleşmeydi ve çokeşlilik, neredeyse kimsenin yararlanmadığı bir lükstü. Bir erkek, cariyeye satın almak için gerekli paraya sahipse ya kısa saçlı bir sarışın ya da Afrika'dan

tüccarlar için getirilmiş bir siyah olmasını tercih ederdi. Cariye erkek çocuk doğurduğunda, bilhassa ut çalmayı, şiir okumayı biliyorsa ve ev sahibinin karısından daha gençse, evde imtiyazlı bir konum edinir, erkeklerin şölenlerine serbestçe katılırdı.

Evde hizmetkârı olmayan kadınların yaptığı ilk iş, ekmek yoğurmaktır; ekmek umumi bir fırına götürülüp orada pişerdi. Daha sonra fırında çalışan bir oğlan taze pişmiş ekmekleri ev ev dolaşarak dağıtır, kafasının üzerinde taşıdığı tepsiye dizili mis kokulu iri somunlar, geçtiği her yerde sıcak kokularını bırakırdı. Kuşluk vaktinde erkek alışverişle birlikte çarşıdan döner ya da az bir para karşılığında bir küfeciyle gönderirdi. Öğle yemeği bilhassa yaz mevsiminde çok hafif yenirdi: ekmek, marul salatası, zeytin, peynir. Nisan'dan Ekim'e kadar, sofralar el-Endelüs bahçelerinin ürünleriyle dolup taşar, bunların lezzet ve çeşitliliği Doğu'dan gelen seyahatçılar hayran bırakırdı: Gırnata'nın enginarları, patıcanları, kavunları, erikleri, şeftalileri, karpuzları, narları, ayvaları, elmaları ve kirazları; Almuñécar'ın portakalları, limonları ve muzları; Malaka'nın üzüm ve incirleri. Yoksul evlerinde et sadece büyük bayramlarda yenir, Kurban Bayramı'nda her aile reisi, borç harç da olsa bir koyun alırdı; yılın geri kalanında olağan besinler, tıpkı Hristiyan Avrupa'da olduğu gibi, ekmek, unlu çorbalar, yağla pişmiş, bazen biraz da kıyma katılan buğday lapası *herise*, mercimek, bakla ve nohut ezmesi, mayalı ve otlu çorbalar, rezene, sarımsak ve dağ kimyonuydu. *Kuran* tarafından yasaklanan şarap Kurtuba'da sofralardan eksik olmazdı. Saqunda mahallesinde, köprünün yanında, Mustarib meyhanecilerin işlettiği ünlü bir şarapçı vardı, ama müşterileri sadece Hristiyanlar değildi ve bu da katı

fakihleri dehşete düşürürdü. I. Hakem'in hem içkiye düşkün olduğu, hem de dini geleneklere bağlı olmadığı, cuma namazında büyük camide "Ayyaş, namaza gel!" haykırıışlarının yükseldiğı söylenir.

Ev; kadınların, alçak sesle yapılan konuşmaların gizli âlemi, bir kapalı duvarlar, sessizliğin yuttuğı hareketler ve adımlar klostrofobisi, dünyanın ve mutlak içe çekilişin merkeziydi. Kimsenin bakmasına, hatta hayal etmesine izin verilmeyen peçesiz yüzlerin solgunluğu sadece evin içinde sergilenirdi. İplik eğiren, ekmek yoğuran, teraslara çıkıp minarelerle çatılardan, tek tek palmiyelerle mavi dağlardan oluşan geniş bir manzarayı seyreden kadınlar. Loş odaların köşelerinde oturup denizin sesi kadar uzak şehri dinleyen kadınlar. İbn Hazın, bazen âşıklarının onlara mektup göndermek için posta güvercini kullandıklarını söyler. Kurtuba'nın kalbi mühürlü bir odaydı: 'Kuran'a göre müminlerin ahrette tadını çıkaracağı gölgeliklerin müjdecisi. İbn Hafaya bu dünyada yaşamının yüce hazzını vurgulayan bir fütursuzlukla, gururla şöyle yazmıştır:

*Cennet Bahçesi yoktur
kendi evinizden başka yerde.
Seçmek zorunda kalsam bu cenneti seçerdim.
Yarın ebedi ateşe atılacağınızı sanmayın;
Cehennem'e gidilmez, Cennet'te yaşadıktan sonra.*

V. Bağdatlı Müzisyen ve Öfkeli Din Bilgini

Bağdatlı Ziryab'la Kurtubalı Eulogio'nun, kuşkusuz birbirlerinin adını duymuş, ancak hiç karşılaşmamış olmaları çok muhtemeldir; belki de Ziryab'dan daha genç olan Eulogio, onu kent sokaklarında, önünde bir dizi köle, süslü örtüler giydirilmiş bir atın üzerinde giderken görmüştür. Her ikisi de, II. Abdurrahman'ın otuz yıl süren uzun saltanatı sırasında Kurtuba'da yaşadılar. Her ikisi de emir öldükten sonra hayattaydılar. Ziryab 857'de, Risafe mahallesindeki kır evinde, yaşlı, ünlü ve zengin bir adam olarak öldü. Eulogio ise iki yıl sonra halkın gözü önünde idam edildi ve daha sonra dindaşları Mustaribler tarafından azizlik payesiyle onurlandırıldı. Ziryab azat edilmiş kölelerin evladı, vatansız bir sürgündü; Kurtuba'yı yurt edindi ve hiçbir zaman şehirden ayrılmak istemedi. Eulogio ise, soyu Müslümanların gelişinden çok öncesine dayanan ve Hıristiyanlıklarını daima gururla koruyan İspanyol-Got soylularının evladıydı. Ziryab doğduğunda, kaderi, tıpkı Abbasi halifesi Mehdi tarafından azat edilmiş köleler olan annesiyle babası gibi, Bağdat çarşılarında yoksul bir esnaf olmaktı. Eulogio dünyanın efendileri arasında yaşamak üzere eğitilmişti; kardeşlerinden biri, Hıristiyanlıktan vazgeçmeden emirin sarayında yüksek bir konuma gelmişti, diğer üç kardeşi de lüks mal ticaretini başarıyla sürdürüyorlardı. Katı bir aristokrat olan dedesi, müezzinlerin

okuduğu ezanı işittiğinde alçak sesle küfredip Vizigot kökenine hakaret edildiğini düşünürdü. Eulogio çileci olarak yaşamayı tercih etti ve din şehidi olarak ölmekte inat etti. Ziryab ise yetmiş yıllık hayatı boyunca kendini müziğin, aşkın, yemeğin, şarabın ve zihnin sunduğu hazlara adadı. İşgal altındaki şehrinin, sonradan görmeler tarafından gasp edilen saraylarının, Mahşer'in Deccal'ının cisimleşmiş hali olan sahte bir peygamberin diline ve dinine yerini bırakmış olan dilinin ve dininin aşağılanması, Eulogio'yu kahrediyordu. Ziryab ise İslamiyetin kurallarına ılımlı ve saygılı biçimde uyuyor, bir asrı aşkın süre önce Müslümanların fethettiği bu topraklara kendisini getiren talihine şükrediyordu. Büyük ihtimalle, her ikisi de Kurtuba'yı benzer bir tutkuyla sevmiş ve birbirine zıt eğilimlerini sonuna kadar gerçekleştirerek mutlu ölmüşlerdi: Ziryab'ın el-Endelüs'e getirdiği müzik Faslı şarkıcıların nevbelerinde ve İspanyol flamenkosunun kimi perde çeşitlendirmeleriyle bağrıışlarında yaşamaya devam etmektedir; Eulogio Katolik Kilisesi azizlerindendir ve kutsal emanetleri, yüzyıllar boyunca son derece mucizevi olmakla ün yapmıştır.

Ziryab'ın asıl adı Ebu'l-Hasan Ali bin Nafi'ydı ve 789 yılında Mezopotamya'da doğmuştu. Esmer teni ve güzel sesi, aynı adlı siyah tüylü ötücü kuşu (karatavuk) hatırlattığı için Ziryab lakabıyla anıldığı sanılmaktadır. Abbasilerin çölün ortasında, Babil harabelerinin yakınında kurduğu yuvarlak kent Bağdat'ta, adı Batı'da *Binbir Gece Masalları* sayesinde hatırlanan Halife Harun Reşid'in gözde müzisyeni İshak Mavsili'nin öğrencisi oldu. Tıpkı Cimabue'nin öğrencisi Giotto ve Verrocchio'nun öğrencisi Leonardo gibi, Ziryab da doğuştan yeteneği sayesinde çok kısa sürede ustasının gayretli tekniğini geride bırakan genç bir öğrenciydi. İshak Mavsi-

li, Ziryab'ın dehasında bir nankörlük ve küstahlık bulundu-
ğu kanısındaydı; öğrencisini herkesten çok kendisi takdir et-
mek durumundaydı, ama bu takdirinde bir hınç, yaşlı ve us-
ta bir adamın bir gün kendisini* hayattan kovacak olan yeni-
yetmeye bakışındaki gizli nefret de vardı. Aşağıdaki öykünün
doğru mu, yalan mı olduğu ikincil önem taşır; önemli olan,
doğru bir ilk örneğe uygunluğudur. İlahiyatçıların kimi za-
man dine aykırı olarak nitelemelerine rağmen kutsal bir sa-
nat olan müziğe meraklı Halife Harun Reşid, bir gün İshak
Mavsili'den en iyi öğrencisini huzuruna getirmesini rica etti.
İshak Mavsili, uysallıkla kendi öğrettiği şarkıları tekrarlaya-
cığını zannederek Ziryab'ı seçti. Ancak delikanlı halifenin hu-
zurunda görülmemiş bir kibir sergiledi: "Başkalarının bildiği
şarkıları söylemeyi biliyorum," dedi, "ama onların bilmediği
şarkılar da biliyorum. İstersen bugüne dek hiç kimsenin
duymadığı şarkılar söyleyebilirim."

Harun Reşid hiç kimsenin duymadığı bu müziği dinle-
mek istedi. Ziryab şarkı söyledi, ama hocasının udunu çal-
mayı reddedip kendi icadı olan bir ut çaldı; bu udun, olağan
dört tel yerine beş teli vardı, ikinci ve dördüncü teller kırmızı
ipekten, birinci, üçüncü ve beşinci tellerse aslan yavrusu ba-
ğırsağından yapılmış sarı tellerdir. Kullandığı mızrap, o güne
kadar kullanılan tahta mızrap değil, kartal teleğinden yapılmış
bir mızraptı. Çaldığı müziğin nasıl bir müzik olduğunu
ve Harun Reşid'in dinlediğinde neler hissettiğini bilemiyo-
ruz; belki şaşkınlık, coşku ve sınırsız bir minnet. Müzik bitti-
ğinde Ziryab'a tekrar şarkı söylemesi için hararetle yalvardı,
ertesi gün tekrar saraya gelmesini rica etti. Ama Ziryab bir
daha saraya gitmedi, halife de niçin gelmediğini hiç bilmedi.
Nedenini bilen tek kişi, kindar ustası İshak Mavsili'ydi.

Dozy, öğrencisine şöyle dediğini söyler: “Beni alçakça kandırdın, yeteneğinin gerçek boyutlarını benden gizledin. Aynı sanatı icra eden, birbirine denk bütün sanatçılar gibi ben de seni kıskanıyorum. Ayrıca halifenin de hoşuna gittin ve yakında onun nazarında benim yerimi alacağını biliyorum. Hocan olarak sana bir parça sevgi beslemesem, hiç tereddüt etmeden seni öldürürdüm. Sana iki seçenek sunuyorum: Ya git uzaklara yerleş, bir daha adını duymayacağıma söz ver; ya da benim isteğim hilafına kal, seni mahvetmek için elimden geleni yapayım.”

Ziryab sürgünü seçti. Kendisini Bağdat’ın varoşlarından dünyanın en güçlü hükümdarının huzuruna getiren müzisyen ruhu ve kusursuz sesi, şimdi onu sürgün hayatına mahkûm ediyordu. I. Abdurrahman gibi Doğu’dan kaçarak, yolculuğunun son durağının Kurtuba olacağından habersiz, Suriye ve Kuzey Afrika kentlerinde yıllar boyunca dolaştı. Kahire’de yaşadı, Mısır ve Libya çöllerini aşp Aglebilerin haşin başkenti el-Kayrevan’a yerleşti. Talihsiz müzisyenlerle ücretli şairlerin göçebe hayatını sürüyordu, ama nereye giderse git-sin, zamanla artan ünü kendisinden önce oraya ulaşmış oluyor, onu bir kez dinleyen, sesinin tınısını asla unutamıyordu. Şarkılarını uykusunda meleklerin kendisine yazdığını iddia ediyordu; karanlıkta birden uyanıyor, bir ışık yakıp cariyesi ve öğrencisi Gazlan’ı çağırıyor, bir yandan utla çalacağı ezgiyi ona gösterirken, bir yandan da rüyasındaki sözleri hatırlıyor ya da uyduruyordu. El-Kayrevan’dayken, Emir I. Hakem’in saltanat sürdüğü Kurtuba’nın ihtişamını duydu. Ziryab emire bir mektup yazıp kendisini sarayına kabul etmesini rica etti ve mektubu el-Endelüs’e gitmeye hazırlanan bir tacire teslim etti. Birkaç ay sonra, belki mektubun kayboldu-

ğundan veya dikkate alınmadığından şüphelenirken, yaşlı emirden cevap geldi; ondan söz edildiğini duymuştu, kimse-lerinkine benzemeyen sesini ve meleklerin yazdırdığı şarkıla-rı dinlemek istiyor, bir an önce Kurtuba'ya davet ediyordu.

Ziryap hemen el-Kayrevan'daki sıkıntılı hayatı bırakıp kendisini el-Ceziretü'l-Hadra'ya götürecek bir gemiyle denizi aştı. Yüz on bir yıl önce yarımada'yı istila eden ilk Müslü-manlar da aynı yerde karaya çıkmışlardı. Ne var ki 822 Ma-yıs'ında limana vardığında, I. Hakem'in öldüğünü şaşkınlık ve hayal kırıklığıyla öğrendi. Tam huzurlu bir hayat bulaçağı-nı zannettiği anda, kara bahtı onu tekrar göçebe müzisyenle-rin belirsiz hayatına itmekteydi adeta. Otuz üç yaşındaydı ve olgun yeteneğinin, eşsiz sanatının her zamankinden çok bi-lincindeydi, ama her ikisini de cahil hükümdarların sarayla-rında harcamaktan ve sürekli bir kentten diğerine dolaşmak-tan bıkmıştı. Ona nice vaatlerde bulunan emirin öldüğünü öğrenince el-Ceziretü'l Hadra limanında kendini sahipsiz topraklarda kapana kısılmış gibi hissetmiş, kendisini Kuzey Afrika'ya geri götürecek bir gemi aramış, tekrar oraya döndü-ğünde nereye gideceğini isteksizce düşünmüş olmalı. O sıra-da, birinin kendisini aramakta olduğunu haber aldı. Bu Ya-hudi müzisyen Ebu Nasr Mansur'du; hanedanın dördüncü emiri ve el-Endelüs'te saltanat sürmüş ilk Emevi'nin torunu-nun oğlu, yeni emir Abdurrahman bin Hakem adına kendi-sini karşılamaya gelmişti. Ebu Nasr, II. Abdurrahman'ın, babasının davetini yenilediğini ve kendisine bir mektupla birlikte iri bir kese dolusu altın gönderdiğini Ziryab'a bildir-di. Bağdatlı Ziryab'ın gezginlik yılları sona ermişti.

Emirle aşağı yukarı aynı yaşıydı ve kitaplara, müziğe, kadınlara ve aşka olan düşkünlüğünü de paylaşıyordu. Ab-

durrahman, dış görünüşü hariç –açık renk gözlü, biraz kısa bacaklı, saçları sarıyla kızıl arası ve kınalıydı– seleflerine pek benzemiyordu ve muhtemelen hepsinden daha mutlu bir hayat yaşadı. Büyük dedesi I. Abdurrahman saltanatı silahla kazanmış ve elinde tutabilmek için hayatı boyunca savaşp entrika kurmuştu. Hanedanın ikinci emiri Hişam oldukça çekingen ve son derece dindar –Emevilerde ender rastlanan bir meziyet– bir adamdı; bir astroloğun kehanetine uygun olarak sadece yedi yıl saltanat sürdü. Soğuk ve yağmurlu kış gecelerinde, müminleri camiye gitmeye teşvik etmek için camilerde para dağıttığı söylenir. II. Abdurrahman'ın babası I. Hakem'e gelince, şiire çok meraklı olmakla birlikte hiddetli bir despottu; Kurtuba'da Saqundalı asilerin katledilmesini gözünü kırpmadan emretmiş, Tuleytule'de beş bin asinin katliamını tezgâhlanmış, kafası kesilenlerin cesetleri Tajo Irmağı üzerindeki bir uçurumdan aşağı atıldığından, o güne Hendek Günü adı verilmişti. Müslüman bir vakanüvisin özlü ifadesiyle, “el-Endelüs'teki nifak ateşini söndürdü, asi gruplarının kökünü kuruttu ve her yerde kâfirleri aşağıladı.” Ancak kendi hayatının zalimliğini ve yırtıcılığını en iyi özetleyen, vasiyetname olarak oğluna bıraktığı şiiriyle, I. Hakem'in kendisi oldu:

*Ülkedeki bölünmeleri bir iğneyle nakışları birleştirircesine
kılıcımla birleştirdim ve ilkençliğimden
itibaren ayrı kabileleri bir araya getirdim.*

*Sınırlarım dahilinde düşmana açık bir yer var mı
diye sor, koşup kapatayım, yalınkılıç,
zırhımı kuşanarak.*

Yerde kavun gibi yatan kafataslarına yaklaş:

Onlar saldırdığında kaçan korkaklar arasında
benim olmadığımı söylesinler sana.

Şu ülkeye bir bak: Bütün geçimsizlikleri
kaldırdım, bir yatak gibi dümdüz ettim.

II. Abdurrahman'a müreffeh ve geçici olarak barış içindeki bir ülke miras kaldı, ama babasının asker mizacı miras kalmadı. Her yaz, kuzeydeki Hristiyanlara karşı gaza düzenler veya otoritesine karşı çıkan, neredeyse hiçbir zaman boyun eğmeyen uyruklarına savaş açardı, ama asıl tercihi aşk savaşları ve kalemşörlüktü; şiire o kadar meraklıydı ki, birkaç kez, uysal ve çıkarıcı şairlerden parayla şiir satın alıp kendi dizeleriymişçesine okumuştı. Otuz altı kadından kırk beş oğlu, kırk iki kızı oldu; ölmeden önce günahlarından arınmadığı takdirde cehennemde cezasını çekeceğini söyleyen tehditkâr ilahiyatçıların dürtüklemeyle sık sık nedamet getirdi. Anonim bir vakayinamede, "Kendini zevk ve sefaya adanmıştı, insanın canının her çektiğini bulabileceği, duyguları okşayan her şeyin bir arada bulunduğu cennetteymişçesine yaşardı," diye belirtilir. Adamları bütün dünyayı dolaşıp ne pahasına olursa olsun, kütüphanesi için kitaplar, haremi için bakire kızlar ararlardı. Dozy ve Sánchez Albornoz, zayıf kişiliğine atfettikleri şehvet düşkünlüğünü sertçe kınarlar. Arzusu kamçıladığı takdirde, ister şarap içilip şiirler okunan bir gece eğlencesinde olsun, ister askeri bir seferde, arzusunu tatmin etmek için her şeyi bırakıp giderdi. Bir gece, kuzeye doğru sefere çıkmışken, erotik bir rüya gördü ve boşaldı. Soğuk suyla abdest alması için leğeni getiren emirlerinin karşısında, doğaçlama bir şiirin ilk dizesini okudu: "Mezbul akıntı gece benden habersiz fışkırdı." Emireri de şiirle karşılık verdi:

“Karanlıkta gizlice mi geldi? Görünmeden gelen ziyaretçi hoş gelmiş!” Sabah olduğunda Abdurrahman ordusunu komutanlarından birine teslim edip uykusunda sahip olduğu genç kızı bir an önce kucaklayabilmek için atına atayarak Kurtuba’ya döndü.

Adamlarının kendisine Arabistan’dan, kutsal Medine kentinin pazarından alıp getirdiği tahsilli, şarkıcı üç cariyeye birden âşıktı. Bunlardan biri, Fadıla, Halife Harun Reşid’in kızlarından birinin sarayında büyümüşü; çok güzel ut çalırdı, klasik Arap şiiri, geometri ve aritmetik konularında çok bilgiliydi; en güzelleri olan Kelam sarışın, mavi gözlüydü ve Arap değil Bask kökenliydi; savaşçı bir soylunun kızıydı ve çocukken Müslümanların ceza amaçlı bir akını sırasında evinden kaçırılmışı; İslam dünyasının öbür ucuna satılmış, saraylarda carie olmak üzere mükemmel bir eğitim görmüş ve sonra da koparıldığı vatanına dönmüşü, ama hayatının ilk yıllarını hatırlamıyor, Arapçadan başka dil konuşamıyordu. Üç carie her gece emirin kalabalık eğlencelerinde yarısaydam bir perdenin arkasında ut çalıp şarkı söylerlerdi; üçü de emire birer oğlan çocuğu doğurdular.

Ne var ki üç Medineli cariyesiyle haz dolu, yorucu saatler geçiren Abdurrahman, aynı zamanda vahşi carie Tarab’a da âşıktı. Onunla ilgili şu dizeleri yazdı -ya da yazdırdı-: “Ne zaman günü aydınlatan güneşin yükseldiğini görsem Tarab’ı hatırlarım; güzelliğin süsleriyle donanmış genç kızı; gözlerim güzel bir ceylan görmüş gibi olur.” Bilge sükûnetinin ardında bir tefrika yazarının romantik heyecanını taşıyan müthiş Dozy, Tarab’ın bencil ve katı bir mizacı olduğunu, entrikadan başka şey düşünmediğini ve para hırsından gözünün hiçbir şey görmediğini söyler. Eğer bu doğruysa, Abdurrah-

man onun bu hırsını doıurmayı başardı: Bir gece Tarab'ın yatak odasına gittiğinde kapıyı kapalı buldu. Birkaç kere kapıyı çaldıysa da Tarab hiç sesini çıkarmayıp kapıyı açmadı; belki emirin doımak bilmez şehvetine sinirlendiğinden, belki de mahsus, kendisini daha fazla arzulasın diye. Abdurrahman şiir okumaya başladı: "Aç kapıyı yalnız ceıylan, gece zayıf gönüllere kötü nasihat verir. Sana en âşık olana karşı koıma, kırık bir kalbin dileğine kayıtsız kalma." Ama Tarab kapıyı açmadı. Abdurrahman bir şey demeyip çekildi. Az sonra, sessizce geri geldi. Fısıldayarak, keseleri Tarab'ın kapısına yığmalarını emretti; Tarab nihayet kapıyı açtığında altından duvar odanın içine yığıldı ve ardında, gölgelerin arasında kırırtısız bekleyen Abdurrahman ortaya çıktı. O gece Tarab'la geçirdiğı saatler emire yirmi bin dinara mal oldu.

Altın ve gümüş, hiç bitmeyecekmişçesine sürekli elinden akıp giderdi; her yıl devlet hazinesine bir milyon dinâr girerdi. Kurtuba'da ilk darphaneyi kuran Endülüs Emevisi, II. Abdurrahman'dı; ondan önce el-Endelüs'te kullanılan bütün paralar Doğı'da veya Afrika'da basılıyordu. Atalarının nefret ettiğı Bağdat'taki halifelerin devleti gibi güçlü ve şatafatlı bir devlet örgütü kurdu; gösterişli hiyerarşiler ve tören kuralları oluşturdu; titizlikle çalışan dairelerde yazıcılar, askerlerinin ve memurlarının tam sayısını, her birinin ücretini, eyaletlerin ve bağı cemaatlerin vergilerini, şahin avı vergisi kadar özel vergileri kaydederlerdi. şehirler kurdu, surlar ve camiler yaptırdı; taç giyen bir emir ancak selefinin sarayını bırakıp kendi sarayına yerleşince tam olarak tahta geçmiş sayıldığından kendisi için geniş bahçeleri, cam balkonları olan bir saray yaptırdı; Bizans'a ve Thule Krallığı'na elçiler gönderdi; sarayın halı ve duvar kaplaması, karılarının ipek elbise

ve memurlarının tören giysisi ihtiyacını karşılamak üzere Kurtuba'da değerli bir dokuma fabrikası kurdu; el-Endelüs kıyılarını Mecus, Ateşe Tapanlar adı verilen Normanların korkunç istilalarına karşı savunmak üzere bir donanma kurulmasını emretti; kuraklık dönemlerinde ambarlarını yok-sullara açtı; Yahudi tüccarların Çin'den, Hindistan'dan getirdiği harikaları: brokarları, kunduz kürklerini, kılıçları, misk, kâfur ve karanfili, astroloji ve rüya tabiri kitaplarını herkes-ten önce inceleme imtiyazını kendisine tanıdı. Ailesi Abbasi-ler tarafından tahttan indirilmiş, katledilmiş, soyulmuştu; II. Abdurrahman, muhtemelen önemsemediği, gecikmiş bir in-tikamı gerçekleştirdi. Bağdat'ta bir ayaklanma sırasında hali-fenin sarayı yağmalanmış, hazineleri Müslüman pazarlarında savaş ganimeti gibi satılmıştı. Hazinenin en değerli ve ünlü parçası olan *ejderha*, Harun Reşid'in en sevdiği karısına ait, kırmızı elmastan bir kolyeydi; Kurtuba'ya gelen kolyeye Ab-durrahman on bin dinar ödeyip incelikle cariyesi Şifa'nın boynuna taktı. Sarayının bahçelerinde egzotik hayvanlar -zü-rafalar, gergedanlar, devekuşları, konuşan kuşlar- besledi; Bizans'tan, ağaç dallarının arasında kanat çırpın ve zembere-ğine dokunulduğunda borazan çalan, kuş ve melek biçimin-de robotlar getirtti. Doğulu hükümdarlar gibi halkın bakışla-rından gizlendiğinden, yüzünü hemen hemen kimse görme-diği halde, onun kadar sevilen bir Endülüs hükümdarı daha olmamıştır. Yaşadığı dönemde ondan nefret eden az sayıda kişiden biri olan Hristiyan din bilgini Eulogio bile onunla ilgili yorumlarında heyecana kapılmadan edememiştir: "Baş-ka dönemlerde soylu olan Kurtuba, bugün Abdurrahman'ın yönetiminde Arap âleminin dört başı mamur başkentidir; ihtişamın doruğundadır. Abdurrahman Kurtuba'yı şan ve

şerefle donatmış, ününü dünyaya yaymış, sınırsız zenginlik katmış ve bir yeryüzü cennetine dönüştürmüştür.”

Zıryab'ın gördüğü Kurtuba işte buydu ve oradan ayrılmayı hiç istemedi. Birkaç gün önce yücelttikleri kişiyi sebep-siz yere, fütursuzca harcayan hükümdarların tehlikeli lütuflar ve keyfiliği konusunda deneyimliydi; oysa II. Abdurrahman, otuz yıl süren dostluğu boyunca bir gün olsun Zıryab'a sırt çevirmedi. Kurtuba'ya vardığında, emir kendisine bir ev ve hizmetkârlar verdi, huzuruna çıkmadan önce dinlenmesi için üç gün mühlet tanıdı. Dördüncü gün, daha şarkı söyleyişini dinlemeden, ona bir saray, ayda iki yüz altın maaş, her dini bayramda bin altın, Aziz Yahya yortusunda beş yüz altın, yılbaşında beş yüz altın, dört küp arpa, iki küp buğday ve Kurtuba civarındaki çeşitli çiftliklerin tasarruf hakkını teklif etti. O güne dek bir müzisyenin sanatına ne Bağdat'ta, ne de Bizans'ta böylesine cömertçe paha biçilmişti. Ne var ki tattığı hazları hafızasında ne kadar canlı tutuyorsa, gelecekte tadacağı hazları da aynı isabetle tahmin eden Abdurrahman, dünyanın hiçbir yerinde Zıryab'ınki gibi bir ses bulunmadığından emindi.

Abdurrahman'ın selefleri buyurgan savaşçılardı; Onun istediğiye, yerleşik bir hükümdar ve mutluluğunun bilincindeki bir adam olmaktı. Zıryab ona bilmediği şeyleri, Doğu'daki Abbasilerin köklü bilgilerini, İslamiyetten daha eski bir zarafetin gereksiz ve zorunlu kurallarını öğretti; bu zarafet Babilliler ve Persler tarafından, Hindistan'a giderken İran çöllerinden ve insanlığın beşiği olan büyük ırmaklardan geçen Yunanlılar tarafından oluşturulan bir temelden kaynaklanmaktaydı. Zıryab Kurtuba'ya sadece rüyalarında işittiği matematiksel ezgileri getirmedi; imparatorların ve krallıkların ka-

derinin eski bir alegorisi olan satrancı da o getirdi; Kurtubalı soylulara, cam kadehlerin, şarabın tadına varmak için ağır altın kupalardan daha uygun olduğunu, bir şölende yemeklerin kaba bir düzensizlik içinde değil, çorba ve mezelerle başlayıp balık ve etle devam eden, sarayın mutfaklarında yapılan lezzetli tatlılarla ve minik kadehlerde sunulan likörle sona eren geleneksel bir sıraya göre tadılması gerektiğini o öğretti. El-Endelüs'te buğdayların arasında kendiliğinden yetiştiği halde bilmedikleri kuşkonmazın, taze baklanın ve enginar salatasının lezzetini tanıttı. Mayıs-Eylül ayları arasında beyaz giymenin uygun olduğunu, koyu renk kumaşların ve kürk mantoların kış ayları için saklanması öğütledi. Endülüslülerin kaba saç modellerini kınayarak saçlarını elmacık kemikleriyle alnı açıkta bırakacak şekilde kesmeye, tırnaklarını törpülemeye, deriyi temizleyip yumuşatan kremler kullanmaya teşvik etti. Bir müzik okulu ve bir güzellik enstitüsü açtı. Tıpkı İmparator Hadrianus gibi, zevksiz olmayan bütün hazların ahlaklı olduğu kanısındaydı. İktidar onu hiçbir zaman cezbetmedi; saraylıların çetrefilli entrikalarına katılmadı. Bağdat'ın anısı Kurtuba'da zamanla hafızasından silindi ve daima Harun Reşid'e değil, II. Abdurrahman'a hizmet ettiği için minnet duydu. Onun getirdiği bazı İran gelenekleri ve batıl inançları hâlâ varlığını sürdürmektedir: çevgen oyunu, hamilelerin kaprislerinden korkmak, ateşle oynayan çocukların yataklarına işedikleri ve kuru üzüm sapı yutmanın hafızayı güçlendirdiği inancı, kırık aynadan ve on üç sayısından korkmak. El-Endelüs'e ipekböcekleri ve kâğıt da Ziryab'ın yaşadığı dönemde geldi; mucit Abbas bin Firas cam yapma tekniğini, uçma sanatını keşfetti ve gezegenlerin dönüşünün, gök gürültüsünün ve şimşek parıltısının temsil edildiği planetaryumlar

kurdu. Güçlü fiziğinden ötürü aslanın oğlu lakabıyla anılan Abbas bin Firas hokkabaz, kâhin ve geometri bilginiydi; üzerine zamkla kartal tüyleri yapıştırılmış ipek bir giysiyle Kurtuba dağlarındaki bir kayadan aşağı atladı, ama onca hesap ve hazırlığın arasında kuyruğu unuttuğundan birkaç saniye kollarını çırpıttıktan sonra yere çakıldı ve mucize eseri boynu kırılmadı. Aradan yüzyıllar geçtikten sonra, cesaretinin izlerini eski Kastilya romanslarında bulmak mümkündü; Leonardo uçma makinesini icat ettiğinde Abbas bin Firas'ın resimlerini hesaba katmış olması muhtemeldir.

Tarih de tıpkı herhangi bir insanın hayatı gibi bir felaketler silsilesidir. Lévi-Strauss, insanların Üst Paleolitik Çağ'da mutlu olduklarını söyler; Kurtuba'da II. Abdurrahman'ın altın çağında da mutlu olmuş olabilirler. Ne var ki, aynı dönemde rahip Eulogio'nun şiddetli bahtsızlıklara uğradığını da biliyoruz; Eulogio'nun ünü, emir ve dostu Ziriyab yaşlandıklarında yayılmıştı. İsa'nın Tanrı'nın oğlu değil, Tanrı'nın evlat edindiği sıradan bir insan olduğunu ileri süren heretik Elipando'nun iddiasını tek bir Latince kitapçıkla çürüten erdemli başkeşiş Speraindeo'nun öğrencisi olan Eulogio, hem Araplardan ve peygamberleri Hz. Muhammed'den, hem de bilhassa İslamiyete ayak uydurmuş Müvelledlerden ve işgalcilerin dilini konuşmakta, onlar gibi giyinmekte, âdetlerini benimsemekte sakınca görmeyen Hristiyanlardan nefret ederdi. Eulogio'nun rahibe olan bir kız kardeşi -Müslüman Kurtuba'da çok sayıda Katolik manastırı bulunuyordu- ve Latince hitabete, Kilise Babaları'nın ilahiyatına çok meraklı fanatik bir dostu vardı; kısa bir süre önce din değiştirip Hristiyan olan Yahudi Álvaro, ılımlılığın ve gelenekçi olmayan mezheplerin amansız düşmanıydı. Zir-

yab'la Abdurrahman'ın ortak noktası, her tür zevke eğilimdi; Eulogio'yla Álvaro'nunki ise, ıstırap çekme düşkünlüğü. Onları en çok dehşete düşüren şey ezilmemektir, çünkü hayalleri Diocletianus'un kurbanları gibi ölmektir. Ne var ki Kurtuba'da Hristiyan olmak, tıpkı Yahudi olmak gibi, en kötü ihtimalle kimi mali sakıncaları olan zararsız bir şeydi. İslamiyet dışındaki dinlerin ibadetinin halka açık şekilde yapılması kanunen yasaktı, ama Hristiyanlar serbestçe ayin ve cenaze alayını düzenliyor, kiliselerinin çanlarını çalıyorlardı; Marcelino Menéndez y Pelayo'ya göre altı kilise vardı: Aziz Acisclo, Aziz Zoilo, Üç Azizler, Aziz Cipriano, Şehit Aziz Ginés ve Azize Eulalia. Menéndez y Pelayo, "hem dini, hem dindışı edebiyatın coşkulu yaratıcıları olarak ün yapmış yenilmez inanç savunucularının" bu kiliselerde bir araya geldiğini belirtir ve biraz istemeyerek de olsa ekler: "Hristiyanlar çan çalınarak ayine çağırabiliyor, ölülerini mezara yanan mumlarla, ilahiler söyleyerek, haç taşıyarak götürebiliyorlardı."

I. Hakem döneminde bir Hristiyan, Kont Rabi, neredeyse başvezir rütbesine gelmişti, ama şurası da bir gerçek ki, Müvelledlerle Mustariblerden vergi toplamak konusunda acımasızca davranmış olduğundan, II. Abdurrahman tahta çıktığında aldığı ilk önlem, uyruklarının gönlünü almak için Rabi'yi idam ettirmek olmuştur. Din değiştirip Müslüman olmak ve Hristiyan kadınlarla Müslüman erkekler arasında evlilik yaygındı. Eulogio ve -dönme olduğu için bilhassa- dostu Álvaro, Vizigotlar döneminde sınırsız güce sahip olan dinlerinin artık diğerlerine, Yahudilerinkine, Araplarınkine benzer bir inanç olmasına öfkeleniyorlardı. İslamiyet, Hz. İsa'yı, Hz. Musa ve Hz. İbrahim'le birlikte, Hz. Muhammed'den önceki peygamberler arasında sayıyor ve saygı gösteriyordu.

Oysa fanatik Hıristiyanlar, Muhammed'in Mahşer'in altı yüz altmış altıncı canavarı, kıyamet habercisi olduğuna, öldüğünde bedeninin Müslümanların dediği gibi melekler tarafından gökyüzüne taşınmayıp çürüdüğüne, köpekler tarafından yalanıp yutulduğuna inanıyorlardı. Başkeşiş Speraindeo onu ahlaksız bir dogmacı, ulusların baştan çıkarıcısı, ruhların katili, boş kafalı, şeytanların sözcüsü, çirkef kuyusu, felaket tuzağı, günah körfezi ve bütün ahlaksızların batakhaneşi olarak niteliyordu. Özel hayatta bu fikirleri ifade eden, ister Hıristiyan olsun ister Müslüman, doğrudan idam cezasına çarptırılırdı. Bir insanın ölmek istemesine anlam vermeyen Kurtuba yargıçları, mantıklı görünen adamların Kurtuba çarşılarında, hatta cuma namazında büyük camide tek Tanrı'ya ve peygamberine küfretmelerini şaşkınlıkla karşılıyorlardı.

Bu adamları Eulogio ve Álvaro kışkırtıyordu. Umutsuzluk içinde, aşağılanan inançlarını doğrulamanın tek yolunun, gönüllü olarak kendini kurban etmek olduğunu düşünüyorlardı. "Din kardeşlerim Arapların şiirlerini ve hayallerinin ürünü olan eserlerini okumaktan hoşlanıyor," diye yazıyordu Álvaro; "Arap ilahiyatçıların yazılarını, çürütmek için değil, doğru ve yüksek düzeyli bir Arapça bilgisi edinmek için inceliyorlar... Yeteneğiyle dikkat çeken Hıristiyan gençlerin hepsi sadece Arapça biliyor, Arap edebiyatını inceliyorlar; büyük masraflar yapıp dev kütüphaneler oluşturuyor ve her yerde bu edebiyatta hayranlıklarını ifade ediyorlar... Ne acı! Hıristiyanlar dinlerinin dilini unuttular; bin Hıristiyan'dan, bir dostuna vasat bir Latince mektup yazabilecek tek bir kişiyi zor bulursunuz. Oysa Arapça yazmak gerekse, bu dili müthiş bir zarafetle kullanan, Araplardan bile güzel şiirler yazabilen çok sayıda insan bulursunuz..."

İnançlarından vazgeçemedikleri halde kalabalık bir haremi olan Hristiyanlar vardı; Dozy'nin iffet kaygısıyla, "ne yazık ki Doğu ülkelerinde yaygın olan korkunç bir ahlaksızlık" diye nitelediği hayat tarzını kaygısızca benimseyenler çoktu. Eulogio ve Álvaro'nun nazarında bu tür alışkanlıklar İslamiyetle bulaşmıştı. Muhammed Müslümanlara tensel hazlarla dolu bayağı bir cennet vaat etmemiş miydi; kendisi de hayat-tayken rezil bir şehvet düşkününü değil miydi? Yaşama zevkinin en yaygın şey olduğu Kurtuba'da Eulogio küçüklüğünden beri kefareterle oruçlarla nefsini köreltmiş, ilk Hristiyan din şehitleri gibi ölmek istemişti. O da erkek kardeşleri gibi Doğu'yla ticaret yapmayı, lüks ve rahat bir hayat sürmeyi seçebilirdi, ama keşiş disiplinini, retorik ve ilahiyatın zorlu çıkarlığını tercih etti. İstemediği halde bir kadınla tanıştı ve muhtemelen gizlice âşık oldu. Adı Flora'ydı, babası Arap, annesi Hristiyandı, yani yasalara göre mecburen Müslümandı. Ama Flora Hristiyanlığı ve kurban olmayı tercih etti; kadı karşısına çıkarıldığında *Kuran*'ı reddetti, ama çok güzel olduğu için hayatı bağışlandı; yine de kırbaçlandı, ensesi paramparça oldu. Eulogio onu bu haliyle gördü ve hayatı boyunca hiç unutmadı, onu arzuladığı için kendini acımasızca suçladı. Ona yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Erdemli kadın, sen uzun zaman önce sopa darbeleriyle parçalanmış, o güzel, gür saçlarından yoksun kalmış enseni bana göstermek lütfunda bulundun. Çünkü beni manevi baban sayıyor ve kendin gibi iffetli ve temiz olduğumu düşünüyordun. Yaralarına ellerimle usulca dokundum; o yaraları dudaklarımı üzerlerine bastırarak iyileştirmek isterdim, ama cesaret edemedim..."

850 yılının Nisan ayında -Abdurrahman'ın iki yıllık ömrü kalmıştı, Ziryab'ınsa yedi- Perfecto adlı bir rahip, orta-

lık yerde Hz. Muhammed'e küfrettiği için idam edildi. İdam sehpasında, boynu vurulmadan önce, belki cezasının yerine getirilmesini sağlama almak için haykırarak şunları söyledi: "Evet, ben sizin peygamberinizi lanet okudum, lanet okuyorum, o sahtekâra, o zaniye, o iblise lanet okuyorum. Sizin dininiz Şeytan'ın dini, hepinizin sonu cehennem." İdam edildiği gün öğleden sonra, iki Müslüman Vadiü'l Kebir Irmağı'nda batan bir kayıkta boğuldu. "Tanrı bir askerinin ölümünün intikamını aldı," diye yazdı Eulogio. "Zalim işkencecilerimiz Perfecto'yu cennete gönderdi. Irmak onlardan iki kişiyi cehenneme göndermek üzere yuttu!" Kısa bir süre sonra, Mustarib bir tüccar Muhammed'in adını ağzına alanlara lanet okuduğu için dört yüz kırbaça mahkûm edildi; eski bir keşiş ise kadının huzuruna çıkıp haykırdı: "Peygamberiniz hepinizi kandırdı. Her türlü suçun lekesini taşıyan, bunca zavallıyı kendisiyle birlikte cehenneme sürükleyen o alçağa lanet olsun!" Kadı, Isaac adlı keşişin deli olduğuna hükmetti ve Abdurrahman'dan idam edilmemesini rica etti. Bu körü körüne ölme isteği karşısında korku ve şaşkınlığa kapılan emir, merhamet göstermeyip Isaac'ın boynunun vurulmasını, cesedinin baş aşağı asılmasını, ardından da diğer Hıristiyanlar kalıntılarını toplayıp kutsal saymasını diye yakılıp küllerinin savrulmasını buyurdu. Buna rağmen Isaac aziz ilan edildi ve yalnız öldükten sonra değil, daha annesinin karnındayken bile mucizeler yarattığı söylendi.

Isaac'ın ölümünün ardından, kentin Mustarib mahallelerinde yangın gibi yayılan bu çılgınlığı durdurma imkânı kalmadı. İdam edilen her Hıristiyanın ardından bir başkası kadı huzuruna çıkıp lanet okuyordu. Peş peşe ölümler günlerce birbirini takip etti: emirin nöbetçilerinden Sancho, kendileri-

ne azami zulüm uygulanmasını talep eden altı münzevi, onların gökyüzünden indiğini ve kendisini işkencelerini paylaşmaya davet ettiğini söyleyen din adamı Sisenando, diyakoz Pablo, boynunu vurdurmak üzere Carmona'dan gelen genç keşiş Teodomiro. Ancak Mustariblerin büyük çoğunluğu, fanatik bir azınlığın eylemlerinin doğuracağı sonuçları cemaatin tamamına mal edecek olan bu tedrici toplu intiharı hoşnutsuzlukla ve biraz korkuyla izliyordu. Küfür ve ölümün gaddarca mantığını dizginlemenin yolunu arayan emirin teşvikiyle, daha ılımlı din adamları, gönüllü şehitlerin meşruiyetini açıklığa kavuşturmak üzere bir konsil toplamaya karar verdiler. İnançlarını ilan ederek ölmüş olanlar kınanmadı, ama Hıristiyanların kasten ölmeyi seçmesi kesinlikle yasaklandı.

Eulogio ve Álvaro konsil kararını ihanet niteliğinde bir teslim anlaşması olarak yorumladılar. Eulogio, harareti *Memoriale Sanctorum*'unda, "Bu İsa'nın askerlerini işkenceye sürükleyen sebeplerle ilgili olarak mantıklı bir şüphe duyulabilir mi?" diye yazıyordu. "Kurtarıcı İsa uğruna kanını feda edip aziz ve ebedi vatana kavuşma yolunda yoğun ve hararetili bir arzu dışında ölmeye kim ikna edebilirdi onları?" Eulogio kanundışı ilan edildi, bir süre gizlendi ve saklandığı yerde din şehitlerini savunan, okuyanları, onları örnek almaya kışkırtan ateşli yazılar yazmaya devam etti. Tutuklandı, ama hapiste de yazmaktan geri durmadı. Bir hücrede Flora'yla karşılaştı: "Bir melek görmüş gibiydim; ilahi bir haleyle çevriliydi, çehresi mutlulukla parlıyor, sanki gökyüzü cennetinin mutluluğunu yaşıyordu. Ona taptım, o meleğin karşısında secdeye varıp dualarına sığındım ve ağzından dökülen baldan tatlı sözlerden güç bulup karanlık zindanıma hafiflemiş olarak döndüm." Daha sonra, Flora'nın idam edildiğini öğ-

renince ölümünü ateşli bir tutkuyla yüceltti. Ama kendisi, ölmeyi o kadar istediği halde serbest bırakıldı ve şehitlik çağrılarını daha da yoğunlaştırdı. Rahipler, rahibeler, kadınlar, hatta dilenciler ve saralılar ortalık yerde Hz. Muhammed'e hakaret edip idam sehпасına çıkıyordu. Cuma namazında büyük camiye giren iki keşiş, diz çökmüş Müslümanların arasında şöyle haykırdı: "Müminler için gökyüzü saltanatı başladı, siz kâfirleri ise cehennem yutacak!" Kadı iki keşişin linç edilmesini engellemeyi başardı; önce ellerini, sonra ayaklarını, ardından da kafalarını kestirdi.

Eulogio'nun öldürülmeyi başarması dokuz yılını daha aldı. Dostu Álvaro'ya gelince, ne hapse girdi ne de işkence gördü. Hiç kuşkusuz kimi kuramcıların, kendilerini titizlikle sakındıkları bir fedakârlığa başkalarını teşvik etmek konusundaki müthiş yeteneğine sahipti. Eulogio ikinci kez tutuklandığında nihayet kaderi gerçekleştiği için rahatlamış olmalı, ama kadı Eulogio'yu şaşırtarak onu birkaç kırbacla cezalandırmakla yetinince, Hz. Muhammed'e ağız dolusu hakarete bulundu. Ancak bunun üzerine onu öldürmekte acele etmediler; Eulogio uzun süre önce başpiskopos mevkiine gelmişti, kadı bu yüzden sarayda yargılanmasının daha akıllıca olacağını düşündü. Eulogio zincirlenmiş olarak, sabırsızlık içinde, bu kez de öldürülmeyeceğinden korkarak kendisini gençliğinden beri tanıyan ve kurtarmaya çalışan bir vezirin huzuruna çıkarıldı. "Nasıl bir delilik bu?" diye sordu vezir. "Seni hayattan bu kadar nefret ettiren nedir? Tek bir kelimeyle cevap ver, sana söz veriyorum, hiçbir şeyden korkmana gerek kalmayacak."

Ama Eulogio'nun tek korkusu, yaşamaya mecbur edilmektir. Tekdüze bir tonda, zorunlu ve sıkıcı bir görevi son

kez yerine getirircesine her zamanki hakaretlerini tekrarladı. Aynı gün boynu vuruldu; idam sehпасına sakin bir tavırla, dualar mırıldanarak çıktı ve başını bir yastığa yaslarcasına bıçağın altına bıraktı. Emir II. Abdurrahman yedi yıl önce ölmüştü. Bir akşamüstü sarayın camlı galerisine çıkıp ovaya ve ırmağa baktı ve kalbi durdu. Hıristiyanlar, ölmeden önce son gördüğü şeyin, surların dibinde darağacına asılı din şehiderinin cesetleri olduğunu ve Tanrı'nın intikamıyla öldüğünü söylediler.

VI. Simgeler Ormanı

Kitaplar aracılığıyla eski Kurtuba'nın anısını surların burçlarında ve belki II. Abdurrahman'ın, balkon camları güneşte parlayan sarayının teraslarında arayan, kendimizi yerine koyduğumuz hayali yolcu, Saqunda mezarlığından geçen yoldan köprüye yaklaşarak Vadiü'l-Kebir Irmağı'nın karşı yakasından görünen manzaraya baktığında, uzaklarda bütün kulelerden daha yüksek, üç kemerli sıra sıra pencereleri ve işlemeli, rengârenk parıldayan bir kubbesi olan, tepesinde çan ya da kılıçlı bir melek değil, uzaklardan metalik parıltılar saçan belirsiz bir şekil bulunan bir kule görürdü. Ama belki kitaplar ve hocalar bulmaya Mekke'ye hacca gitmiş ve yolculuğun yorgunluğuyla tükenmiş, edindiği bilgilerle huzura kavuşmuş halde el-Endelüs'e dönen gezgin bir Müslüman bilge olan yolcu, gördüğü kulenin Kurtuba'nın büyük camisinin minaresi olduğunu bilirdi; Halife III. Abdurrahman'ın emriyle yenilenip büyütülen caminin tepesinde bazı yazarlara göre beş, bazılarına göreyse üç metal küre vardı ve hepsinin üzerinde demirden ya da som gümüşten yapılmış altıgen bir zambak yükseliyordu. Platon'un Doğu'da okuduğu Arapça çevirilerine aşina olan yolcu, küresel biçimin insan bakışlarına sunulabilecek en güzel şekil olduğunu, bunun küpten ve altıgenden üstün olduğunu ve Kurtuba Camisi'nin kubbelelerinde kullanılan dökme gümüş ve altının, debdebeyi değil mükemmelliği simgelediğini bilirdi; nasıl ki müminlerin ruhu inançla arınıp insanlığın çamurundan Tanrı'nın parlaklı-

ğına yükselebiliyorsa, en değersiz kurşun da simyanın arıtması sayesinde altına dönüşebilirdi.

O dönemin Müslümanlarının nazarında her şey, Tanrısal varlığın ve iradenin simgesiydi: minarenin üzerinde parlayan metalik ışık, *Kuran*'a göre Tanrı'nın, gökyüzünün ve yeryüzünün ışığı olduğunu hatırlatırdı onlara. Minare Arapça "nurlu yer" demektir; aynı zamanda Tanrı kelimasının yayıldığı, ışığın karanlığı yok ettiği gibi ruhu aydınlatan yerdir. Ancak yolcu hâlâ uzaktaydı ve güneş ışığının parlattığı kürelerin nar mı elma mı olduğunu seçemiyordu. Himyeri'ye göre sayıları beş olan küreler elmaydı -cennet meyvesi- ve üçü altın, ikisi gümüştü. İdrisi kürelerin sayısının üç, biçiminin nar ve en tepedeki zambağın da saf altından olduğunu söyler. Her bir kürenin ağırlığı bir kental, çevresi üç buçuk arıştı. Minarenin yüksekliği ise otuz dört metreydi. Minarenin içinde, yüz yedişer basamaklı iki simetrik merdiven vardı; müezzinler ezan okumak üzere merdivenin birinden yukarı çıkar, diğerinden aşağı inerlerdi. Üstteki odada sırayla görev yapan on altı, bütün gece nöbet tutup müminlere seslenilecek tam saati bekleyen iki müezzin vardı; Vadiü'l-Kebir kıyılarında sürekli dönen su dolaplarının kovalarının sesini işittir, aşağılarında Kurtuba sokaklarının ve ovanın belirsiz karanlığını, surların üstündeki nöbetçilerin fenerlerini, müziğin ve kahkahaların şafağa kadar kesilmediği çiftliklerin ışıklarını görürlerdi.

Kubbe Tanrısal güzelliğin simgesiye, minare de Tanrısal yüceliğin simgesidir; tıpkı kûfi yazıda dikey harflerin yatay harflere dik açı yapması gibi, minarenin yüksek profili de çatların oluşturduğu çizgiyle tezat teşkil eder. Duvarcılar Kurtuba minaresinin temelini atmak için kırk üç gün boyunca

toprağı kazdılar, ancak çukurun dibinde Vadi'ül-Kebir Irmağı'nın suyuna rastlayınca kazmayı bıraktılar. III. Abdurrahman bu minareyi adının gelecek kuşaklarca hatırlanması için değil, öldükten sonra cennete gitmeye hak kazanmak için yaptırmıştı. Bu icraatıyla neredeyse bütün seleflerini taklit etmiş oluyordu: İlk emir I. Abdurrahman caminin ilk on bir sahinini yaptırmış, çileci Hişam ilk minareyi inşa ettirmiş, II. Abdurrahman ise ilk tapınaktaki yüz on sütuna seksen sütun daha eklemiş, böylece camiye on yedi bin müminin sığabileceği şekilde genişletmişti; Kurtuba o kadar hızlı büyüyordu ki, bütün Müslümanların bir araya toplandığı cuma öğle namazında daima yer sıkıntısı çekiliyordu; Müslümanların sayısı, sütunların ve altında namaz kılmak üzere diz çökülen kemerlerin sayısı gibi, ilk cami ve dünyanın ilk tapınağı Kâbe'yi inşa eden Hz. İbrahim'e Tanrı'nın vaat ettiği soy gibi, hesaplanamayacak kadar çoktu.

Yolcumuz camiye şöyle tasvir ederdi: "İnancın kalesi olduğundan, yüksek bir duvarla çevriliydi ve bu çevre duvarında yirmi kapı vardı." Kapıların hepsinin açıldığı avluda müminler revakların altında sohbet eder, Kurtuba'nın dar sokaklarının ısıcağından ve sıkıntısından kaçıp ağaçların gölgesinde rahatlar, çeşmenin soğuk sularında ellerini ayaklarını yıkayıp abdest alırlardı. O dönemde yaşayan bir aydının isteyebileceği bütün kitaplara sahip olma zevkinden kendini mahrum etmeyen Halife II. Hakem, yakındaki dağdan sarayın odalarına su taşıyan kurşun boruları caminin avlusuna kadar uzattı ve bu icraatıyla Müslümanların minnetini ve bir saray edebiyatçısının coşkulu ve muhtemelen para karşılığı övgüsünü kazandı: "Toprağın böğrünü deşip su kaynakları buldun; en duru suları camiye akıttın, hem kirli bedenleri

arının hem insanların susuzluğunu giderdin.” II. Hakem ayrıca caminin yanına, yolcuların ve dilencilerin dinlenmesi için bir konukevi ve bir hocanın düşük ücretini bile ödeye-meyecek kadar yoksul ailelerin çocukları okumayı öğre-sin-ler diye okullar yaptırdı. “Büyük caminin iç avlusunda Kur-tuba’nın yetimleri ve yoksulları için bir dizi okul vardır,” di-ye yazan vakanüvis, İmparator Nikephoros Phokas’ın Bi-zans’tan Kurtuba halifesine, mihrap duvarının geometrik süslemeli mozaiklerle kaplanması için üç yüz yirmi kental cam *tessera* gönderdiğini de belirtir. Avlunun gölgesinde ya-da sahin sütunlarının birinin dibinde, kadı, Bedeviler gibi yerde oturarak hüküm verir; gezgin hocalar, ezberledikleri ki-tapları yüksek sesle tekrar ederek öğrencilerini hayran bıra-kırlardı. Duanın toplu ve zorunlu olduğu cuma öğlenleri dı-şında cami, halka açık bir meydan kadar kuralsız ve açık bir buluşma yeri-ydi. İnsan burada amaçsızca dolaşp revaklar arasında isteyerek kaybolabilir, şimdiki gibi mermerden de-ğil, sıkıştırılmış çıplak topraktan yapılmış kutsal zemini koru-yan hasırların üzerinde yalınayak diz çökebilirdi. Avludaki ışık giderek azalıp alacakaranlığa dönüşür, dualar mırıldanan sesler, uzaklaştıkça silinirdi; sütunların görsel etkisi, palmiye ve portakal ağaçlarınıninkiyle aynıydı.

Bin yıl sonra, başka bir dünyadan, başka bir dilden ve başka bir hafızadan gelen yolcu, bu şehserle karşılaştığında aynı duyguları yaşar. Hem Kurtuba’nın altı yüzü aşkın cami-sinden, hem de X. yüzyıl yolcularının gördüğü mimarlık ha-rikalarından günümüze kalan tek örnek olan büyük cami, saf boşluğun, Lezama Lima’nın büyü-lü nicelik diye tanımla-dığı muammanın saltanatıdır. Kurtuba Camisi soyut bir yer-dir, sayı ve çıplak yataylık dışında her şeyden arındırılmış bir

mekândır; iki yüz yılı aşkın bir süre boyunca bir orman alacakaranlığı ve sütunlar yolculuğuyken, ardından fatihlerin şiddetli yıkımına maruz kalmış ve bir sonraki bin yılın sonuna tesadüfen ya da mucize eseri kalabilmiştir.

Caminin esrarı, buyurgan varoluşa dönüşmüş boşluğun, mutlak kendine haslığın ve katı tekrarın esrarıdır. Bakışlar camide huzurlu bir aydınlanma algılar; sütun ve kemer tünellerinde bir saat dolaştıktan sonra bu algıya kuvvetli bir baş dönmesi eklenir; işte o zaman insan sayı labirentlerini, birdenbire, birbirinin tıpatıp eşi gibi görünen, ama hiçbir çehrenin diğeriyle aynı olmadığı taştan bir ordunun, altı bin asker heykelinin bulunduğu Çin mezarını hatırlar; nasıl ki bir ağacın yapraklarının ilk bakışta tıpatıp aynı olan damarları, buz kristallerinin şekilleri birbirinden farklıysa, Kurtuba Camisi'nin her sütunu da bir kalabalıktaki çehreler kadar diğerlerine benzer ve diğerlerinden farklıdır. Doğayı taklitten dehşetle kaçınan İslam sanatı burada en değerli sırrını açığa çıkarır: Her sıradan nesne aynı zamanda tektir ve nasıl ki hayatın düzensizliğinin ardında Tanrı'nın değişmez amaçları gizlenirse, tesadüf de matematik kuralları tarafından yönetilir. Seyyid Hüseyin Nasr, "Cami kendi içinde düzenin temsili, doğanın uyumu ve barışıdır, Tanrı tarafından Müslümanların ibadet yeri olarak seçilmiştir; mekânın sükûneti, camide yankılanan Tanrı kelamının barışçıl varlığını yansıtır, kemerler ve sütunlarıyla sağlanan ritmik bölünme, her ikisi de Tanrı'dan kaynaklanan ve Tanrı'ya dönen insanın ve evrenin ömründeki aşamaların ritmiyle çakışır," der.

Ancak Kurtuba Camisi'ni tam olarak takdir etmek ve içinde tamamen kaybolmak artık mümkün değildir; içine yerleştirilen katedral, mekânı iflah olmaz biçimde bozup karart-

mıştır; en berbat, bayağı barok süslemelerle dolup taşar, sanki katedrali inşa edenlerin tek amacı, Tanrı'nın günah işlemekten temsil edilemeyeceği yolundaki Müslüman inancını alaya almaktır. İçinde put, çan veya köpek bulunan bir eve meleklerin girmeyeceği iddiası Peygamber'e atfedilir. Kıyamette yargı günü, Tanrı bu tür resimleri veya heykelleri yapanları huzuruna çağırarak ve onlara hayat vermelerini söyleyecektir; bunu yapamayınca, cüretlerinin ve güçsüzlüklerinin cezası cehennem olacaktır. İslam düşüncesi en yüce olanın en düşük olana, zihinsel olanın somut olana, kutsal olanın dünyevi olana indirgenmesine izin vermez; bu yüzden de insanların, Tanrı'nın yarattıklarını resim veya heykelle taklit ederek aşağılamaları ve bilhassa Hristiyanlar gibi peygamber ve aziz heykelleriyle putperestliğe yönelmeleri yasaktır. İnsanın gözü Tanrı'yı göremiyorsa, görünür dünya bir taklit ve zahirden ibaretse, maddi evrende her türlü bağdan kurtulup bu evrenin karmaşasının ardında yatan söz ve sayıyla, yazı ve geometriyle, *Kuran*'da ve caminin duvarlarında yazılı olan Tanrı kelamıyla; yalnız binaların şeklini değil, müzikteki sesleri, gökyüzünün ve takımyıldızların mimarisini de belirleyen ve açıklayan sayılarla özetlenen gizli düzeni keşfetmek gerekir.

Geometrik şekiller beyaz fonun üzerinde yer alır -Kurtuba Camisi bir Piet Mondrian tablosu kadar soyuttur- Tanrı kelamının gölgesi olan yazılı sözün saltanatı beyazlıkta hüküm sürer. Sadece boşluk ve sessizlik, temsil edilemeyen varlığını ima edebilir; Yahudiler, Tanrı'nın adının bile telaffuz edilmemesi gerektiğini düşünürler; ilkel Budizmde boş bir taht ve altında kimsenin olmadığı bir şemsiye, görünmez biçimde Buda'ya gönderme yapar; Kurtuba Camisi'nin en kutsal yeri mihraptır, ama içinde hiçbir şey yoktur. Katedra-

lin şapellerinde hareket halindeki İsa'lar, azizler, şişko melekler toz içinde üst üste yığılmıştır; mihrapta kutsallık duygusu boş mekânın saf şekli aracılığıyla iletilir; bir testide, içrideki boşluğun biçim verilmiş kilden daha önemli olduğunu, tekerleği parmaklarından çok aralarında dolaşan havanın oluşturduğunu ileri süren Taocu görüşü hazırlatır bize.

Camiye girer girmez başka bir âleme adım atar, unutulmuş büyük bir yıkımın, sokakları, sarayları ve kütüphaneleriyle Kurtuba'nın çöküşünün son elle tutulur izlerine özlem ve korkuyla bakarız; Kurtuba artık edebiyata gömülmüş ahntıların, arkeologların -hiç kimse için- titizlikle sınıflandırdığı sütun ve taşların harabesidir. Tıpkı Elhamra Sarayı gibi Kurtuba Camisi de bize hem kalıcı hem geçici, hem sonsuza dek ayakta kalmak üzere hem de çok dayanıksız inşa edilmiş gibi görünür; sanki inşa edenler, her türlü kalıcılık amacının eğretiliğini hesaba katmış gibidirler. "Dağları görür, kıpırdamalarının imkânsız olduğunu zannedersin, oysa bulutlar gibi geçip gidecekler," diye yazar *Kuran*'da. Roma sarayları, tapınakları, harabeye dönüşmüş de olsalar, yüzyıllar boyunca ayakta kalma niyetini bize iletirler; Agrippa'nın Pantheon'unda, Caracalla Hamamı'nda, Romalıların yaptığı her su kemerinde, her köprüde bir ebediyet niyeti, bazı şeylerin insan nesillerinden daha kalıcı olmaya layık oldukları inancını buluruz. Buna karşılık Kurtuba Camisi ya da Elhamra Sarayı eğreti mekânlar gibi görünür; sanki kısa zamanda ve biraz aldirışsızca, sahte veya ödünç, adeta yıkıntıdan alınmış malzemeyle inşa edilmişlerdir: tuğla, boyalı alçı, kafesli yarısaydam duvarlar, ağırlık taşımayacak kadar narin görünen sütunlar, tüy gibi havaya açılan kemerler, karanlıkta gizlenen ya da uzaklarda ve suyun titreşimlerinde tekrarlanan mimariler.

Roma yapıları zamana meydan okur; gücü zamanla ve insanların ihmaliyle, yıkma dürtüsüyle ölçülür. Kurtuba Camisi ve Elhamra Sarayı ise sanki ayakta kalmak için hoşgörü diler, tıpkı her gün yaşadığına şükreden bir hasta gibi, yıkılmadıkları için talihlerine şükrederler. Emilio Garcia Gómez, harabelere saygının İslamiyette yeri olmayan bir duygu olduğunu söyler; oysa İslam uygarlığı kadar çok harabe bırakmış ve hızla yıkılmaya mahkûm yapılar ve kentler inşa etmiş bir uygarlık daha yoktur. İlk Bağdat kenti, yuvarlak surlarla çevrili, sokakları bir dairenin yarıçapları gibi tam merkezde buluşan Platoncu kent, çölde, neredeyse boş kâğıda pergelle daire çizmesine kusursuz biçimde ve hızla kuruldu, ama bir yüzyıldan daha kısa ömürlü oldu; bugün kumla karışmış molozlarla kaplı bir düzlükten ibarettir. III. Abdurrahman'ın beyaz kenti Medinetü'l-Zehra on yılda inşa edildi ve elli yılın sonunda temelli yıkıldı. İbn Haldun XIV. yüzyılda, Kurtuba'nın yıldızı sönmüşken, Gırnata zayıf ve kuşatma altındaki bir krallığın başkentiymken, Araplar'ın belki incelikten, belki tevazudan, kalıcı eserler yaratamadıklarını yazmıştı; Arabistan çöllerinde göçebe olan ilk Müslümanlar, debdebeli yapılar inşa etmenin, Tanrı'nın hoşlanmadığı, kibirli bir davranış olduğunu ileri sürmüşlerdi.

İspanyolca *mezquita* (cami) kelimesinin türediği *mescit*, aslında tapınağı değil secdeye varılan soyut mekânı ya da peygamberlere vahyin indiği yeri tanımlar. İbn Haldun'un nazarında, *mescit* adına layık sadece üç İslam tapınağı mevcuttur: Âdem tarafından yapıp tufanda yıkılan ve daha sonra Arapların atası Hz. İbrahim tarafından tekrar yapılan Mekke'deki Kâbe; Hz. Süleyman'ın tapınağının olduğu yerde inşa edilen, Hz. İshak'ın kurban edilmek üzere olduğu,

Hız. Muhammed'in gööe yükselmek, Tanrı'nın huzuruna çıkmak üzere ayağını bastığı kutsal kayanın bulunduğu Kudüs'teki Kubbetü'l-Sahra ve şonuncu olmakla birlikte öteki-ler kadar kutsal olan, Hız. Muhammed'in sığındığı, yeni Müslüman çağının başladığı Medine'deki mescit. Ancak Hıristiyan kilisesinden ve Yahudi *tabernaculum*'undan farklı olarak, mescit Tanrı'nın evi, varlığının tezahür ettiğı zorunlu mimari değildir. Herhangi bir yerde herhangi bir mekân mescit olabilir: "İbadet saati seni nerede yakalamışsa orada dua etmen gerekir; dua ettiğın yer mescide dönüşecektir." Müslümanlar çölün ortasında yere bir mızrak veya sopa saplayıp Mekke'nin yönünü tespit eder, su veya kumla temizlenip arınır, topraktan ayrılmak için bir hasırın üzerine diz çökerler; kapladıkları küçük alan, Tanrı'nın tapınağı ve evrenin merkezidir.

Belirsiz düzlük caminin içindeki yataylıktan farksızdır. Hüseyin Nasr, camiye giren Müslümanın doğaya döndüğünü söyler, "dışsal olarak değil de, camiye doğanın kuralları ve ritimleriyle bağdaştıran, mekânı temel yaratılışın kutsal mekânıyla birleştiren içsel bağlantı aracılığıyla." Çıplak ayakların bastığı, alın ve avuçların değdiği zemin, dünyanın ilk günlerinin el değmemiş toprağıdır. Önemli olan, katı mimari, mozaiklerin, gümüş ve tunç lambaların şaşaası değil, arınmış zeminin boş genişliği ve hayat kaynağı nefes kadar görünmez ve ince olan sözdür; söz aynı zamanda ebedidir, çünkü Tanrı dünyayı yaratmadan önce yazıyı ve *Kuran*'ın ayetlerini yaratmıştır; bu ayetlerden birinde heykellerin, şarabın ve kehanet oyunlarının kötü olduğu belirtilir.

İslamiyet deriden çadırlarda yaşayan ve eski sözlü edebiyat dışında servetleri olmayan göçebelerin dinidir; sözü kut-

sal saymalarına ve bilhassa yazı ve hafıza sanatlarını geliştirmelerine şaşmamak gerekir. Bir s fi gizemcisi, “Hat sanatı, ruhun geometrisidir,” der. Peygamberin hayatına ilişkin bir olayı aktaran kişi, geriye doğru tek tek olayı dinlemiş ve anlatmış olan herkesten geçerek bizzat Hz. Muhammed’in ağızından duymuş olan kişiye ulaşır. Tarihçiler daima bir anlatının doğruluğunu garanti eden şahitler silsilesini oluşturmaya çalışırlar; başkalarını hatırlatan, yüzyıllar önce söylenmiş veya yazılmış, tekrarlına tekrarlına aşınmış ama aynı zamanda bir sikkenin üzerindeki profil gibi silinmez olan kelimeleri aktaran ve sürekli çoğalan sesler mevcuttur. Kitaplar, ele geçirilmesi çok zor, ender bulunan nesnelerdir; kopya edilmeleri ise çok uzun sürer ama kendisi için en önemli olan kitapları ezberlemiş olan bilginler çoktur ve bu kitapları sözlü olarak öğrencilerine aktarırlar. Bağdatlı Ziryab on binden fazla şarkıyı ezbere bilir, II. Abdurrahman *Kuran*’ın tek tek her ayetini eksiksiz, yanlışsız tekrarlayabilirdi. Ray Bradbury’nin kitap-adamları fütürist bir icat değil, ortaçağda İslam  lemine yayılmış bir  rg tt . İnsanlar yazıyı ve geçmişe ait bilgileri egzotik k ğit, parşömen ve papirüsten çok hafızaya kaydederlerdi. Yeryüzü, ebediyetin kaba bir alegorisiydi; hayat ve görünür eylemler, Platon’un karanlık mağara eğretilemesine benzerdi: Kurtuluşu hak edenler Peygamber’in hayatını taklit ediyorsa, gaza Peygamber’in, Tanrı’nın kelimasını iletmek için giriştiği savaşların tekrarıysa; her mescit bir ilk örneğin, ilk müminlerin Peygamber’le bir araya geldiği Medine’deki evin gölgesi olmalıydı.

Kurtuba Camisi’nin s t nlarıyla kemerlerinin bir palmye korkusunu andırdığı söylenir; sözlü geleneğe göre, Peygamber’in Medine’deki evinde, palmye gövdeleriyle taşınan,

çatısı balçık ve palmye yapraklarından yapılmış büyük bir ibadet salonu vardı; bu salona bitişik, dikdörtgen biçiminde bir avlu vardı ve binanın tamamı, üç buçuk metre yüksekliğinde koruyucu bir duvarla çevrili olup tam bir kare oluşturdu; Pythagorasçı ilahiyatçıların nazarında kare en güzel geometrik şekillerden biridir, çünkü iki eşit üçgenden oluşur ve kübün temel ögesidir; küp, mükemmeliyeti ilahi zekâyı ifade eden beş cisimden biri olduğundan, Müslümanların kutsal yekpare taşı Kâbe'nin kübik olması tesadüfi değildir. Ancak cami, tıpkı Peygamber'in evi gibi sadece bir ibadet yeri değil, aynı zamanda cemaatin hazinesini sakladığı, kâfirlerle ve düşmanlara karşı birbirlerini tanıyıp doğrulamak üzere toplandığı mekândır. İslamiyetin kalesi olduğu için sağlam dış duvarları vardır ve büyük avlusu, Akdeniz kentlerinin meydanlarıyla aynı işlevi görür. Günde beş kez kılınan namaz, inanç sahibiyle Tanrı'nın arasında kimsenin aracılığı olmadan bağlantı kuran mahrem bir eylemdir; ancak cuma öğle namazı zorunlu olarak büyük camide toplu kılınır ve başlangıçta Hz. Muhammed'in kendisi, daha sonra halife veya temsilcisi olan imam tarafından yönetilir. İbadet sırasında okunan *Kutsal Kitap* camide saklanır. Kurtuba Camisi'ndeki *Kutsal Kitap* o kadar ağırdır ki, yerinden kaldırmak için iki kişi gerekirdi ve dört sayfası Halife Osman tarafından yazılmıştı; Hz. Muhammed'den sonraki üçüncü halife olan Osman'ın yazarken parmağı kanamıştı ve elyazmasının üzerinde birkaç damla kan lekesi görmek mümkündü; bir vakayinameye göre elyazması "son derece zarif, olağanüstü bezemelerle işlenmiş bir kutunun içinde saklanırdı; cuma günleri hazineden çıkarılıp minberdeki özel rahlenin üzerine konur, imam okuduktan sonra tekrar hazineye kaldırılırdı." Mü-

minlerin namaz kılarken Mekke yönüne doğru eğilmeleri gerekir; kalıcı referans noktalarından yoksun olan çöldeki göçebeler bu yöneliş sayesinde dünyanın düzenini ve görünmez yollarını çıkarsarlar. Kurtuba Camisi'nin çapraz sahnaları ışınsal biçimde herhangi bir anayöne doğru açılır, ancak müminlerin diz çökerken döndükleri yön, bakışların ve aynı şekilde sütun sıralarının, onca olası yol arasında Mekke'ye varan tek yolu gösteren kiblede, güney duvarında toplanmasını sağlardı. Boş bir niş olan mihrap, kible duvarında yer alır; mihrabın içi ilkel bir mağara gibi boş ve kutsaldır, nasıl ki Tanrı kelamı en mahrem biçimde her insanın kalbinde yankılanırsa imamın sesi de bu boşlukta yankılanır; mihrabın yanında, imamın namazı kıldırarak, *Kuran* ve *hutbe* okumak üzere çıktığı işlemeli ahşap kürsü *minber* bulunur; *hutbe* sadece dinsel bir vaaz değildir, siyasal bir söylev, gazaya teşvik eden bir söylev ya da yeni bir emirin ilan edilmesi de olabilir, çünkü İslamiyet sivil hayatla din arasında fark gözetilmeyen bir teokrasidir. I. Abdurrahman'ın emir olduğu Kurtuba Camisi'nin minberinden duyurulmuş, halifelerinden III. Abdurrahman halife sanını almaya karar verdiğinde, bunu el-Endelüs'ün bütün camilerinin minberlerinden ilan edilmişti. Savaşa gidecek olan orduların bayrakları Kurtuba Camisi'nde kutsanır, mağlup edilen Hristiyanların bayrakları da ganimet olarak cami duvarlarına asılırdı.

Başlangıçta, Peygamber'in ve ilk halifelerin döneminde minber birkaç basamakla çıkılan basit bir sahnıktı ve imam müminlerden ayrı değildi. İbn Haldun, ilk minberi Kahire Camisi'nde Mısır valisi Amr bin As'ın yaptırdığını; Halife Ömer'inse, günah saydığı bu gösteriş merakını öğrenince yıkılmasını emrettiğini söyler: "Öğrendiğime göre bir kürsü

kullanarak gerçek müminlerin başından yükseğe çıkıyormuşsun. Yerde ayakta durup arkanda olduklarını bilmek sana yetmiyor mu? Emrediyorum, kürsüyü yıktır.” Ne var ki İslamın gücü ve hükümdarların kibri arttıkça minberler giderek daha gösterişli ve daha yüksek yapılmaya başlandı; üzerleri Doğu krallarının tahtları gibi kubbelerle örtüldü, fildişi ve altın kakmalı değerli ahşap işlemelerle bezendi; II. Hakem’in minberi abanoz, kırmızı sandal ağacı ve sarısabırdan yapılmış, otuz bin yedi yüz beş dinara mal olmuş ve yapımı beş yılda tamamlanmıştı.

Minber ve mihrabın etrafındaki *maksure* ahşap veya demirden bir kafesti ve emiri müminlerden ayırmaya, isyanlarda öfkesinden korumaya yarardı; Halife Ömer Medine Camisi’nde –tıpkı İşbiliye Camisi’nde namaz kılan Musa bin Nusayr’ın oğlu Abdülaziz gibi– namaz kılarken cinayete kurban gitmiş, Halife Osman ise bir minberde fütursuzca taşlanmıştı. İktidar sahiplerinin kibrini şüpheci bir uzgörüyü yargılayıp akıbetleri hakkında kehanette bulunan İbn Haldun şöyle der: “Maksurenin icadı, imparatorluğun gücünün doruğa ulaştığı ve lüksün, saltanatın debdebesine katkıda bulunan diğer unsurlarla birlikte geliştiği döneme rastlar.” Kurtuba’da ilk maksureyi II. Abdurrahman’ın oğlu Emir Muhammed yaptırdı; haleflerinden Abdullah, emirlerin uyruklarından giderek artan korkusunu son noktasına kadar götürerek saraydan camiye, kimseye görünmeden gidebileceği gizli bir geçit yaptırdı. Kalabalıktan yüksekte, gaipten gelmişçesine belirip ulaşılmaz bir konumda, minberin kubbesinin altında, yanı başında açık bir *Kuran* ve bir kılıçla oturuyor, alacakaranlıkta kolları ulu bir ağacın dalları gibi ihtişamla yukarı doğru açılan gümüş bir avizenin parıltılarıyla aydınlatılıyor olsa gerekti.

Ama Kurtuba Camisi'nde ışığın nasıl parladığını artık öğrenmemize imkân yok. Tıpkı mumların isi ve zaman içindeki ağır oksidenme başlangıçtaki parıltılarını kararttığı için Tenebrist ekole aitmiş gibi görünen Rönesans tabloları gibi, caminin sahınları da bugün dokuz-on asır öncesine göre çok daha karanlıktır; küt bir blok halindeki katedral değişken perspektifleri ve ışığın geçişini böler, ayrıca Müslümanlar döneminde açık olan, avluya bakan revaklar örülen duvarlarla kapatılmıştır. Yani hayali yolcumuz, bizim göremediğimiz bir aydınlığa ve mekâna girerdi. Güneş ışığı bir engelle karşılaşmadan açık duvarlardan ve kafeslerden geçerdi; çünkü en gizli yerlere, insanların zihin ve kalplerine nüfuz eden ilahi ışığın simgesiydi. Kafes, ışığa teslim olmak üzere saydamlaşan bir duvardır; cami ona açılır, mimarisi sabit malzemeyle değil, kırmızı kemer taşlarının rengini vurgulayan veya yumuşatan, sahınların derinliğini ve sütunların sayısını çoğaltan, mozaiklerdeki altınların gözümüzü kamaştırmasını, günbatımının sönen bir korun yavaşlığıyla serinleyerek uzayıp gitmesini sağlayan ı ışık-gölge oyunları ile inşa edilmiş gibidir. "İslam mimarisinin şaheserleri ışığın billurlaşması gibidir: duru ve belirgin, aydınlık ve aydınlatıcı," der Hüseyin Nasr.

Akşam olduğunda bile camideki aydınlık azalmazdı. İbn Adhari camide camdan, gümüşten, bakırdan ve tunçtan yapılmış 280 lamba saymıştır. Bunların bazıları kuzey krallıklarından ganimet olarak getirilen çanlardı. Ramazan ayının 27. gecesini, camide yedi bin dört yüz yirmi beş yağ kandili yakılırdı. İdrisi, en büyük lambalarda bin, en küçüklerde on üç mum yandığını belirtir. Dalgalanan insan kalabalığının ve geometrik sütunlar ormanının üzerinde her alev, hareketli ve toplu bir ışıltının içinde erirdi; karanlık avludan içeriye

bakanlar, bedenlerin ve aynı anda dua eden seslerin uğultusunun duyulduğu koca bir ışık fırını görürdü adeta. Yerden doğrulup tek bir hareketle tekrar eğilen insanların sırtları, sütunlarla aynı yönde sıralanmış olarak dibe doğru uzaklaşırdı; müminler güneye, kible duvarına bakar, Mekke'ye doğru yola çıkan hacılar gibi yönlerini ona göre tayin ederlerdi.

Kurtuba Camisi'ne giren kişi, sebebini bilmeden, mimarının ona işaret ettiği yolu algılamadan da olsa, içgüdüsel olarak güneye yönelir; işaret edilen yol kutsallığın kalbine' giden hac yolculuğu, aynı zamanda Emevi hükümdarları tarafından yaklaşık üç asır boyunca inşa edilmiş mekânın giderek açılımıdır; biz bir neslin eserinin nerede bitip diğerinin nerede başladığını anlayamadan birbirini takip eden çeşitli camiler tek bir bütünün içinde erir; nasıl ki bir ormanın ilk ağacının çıkacağı tohumun içinde gelecekteki bütün ağaçların biçimleri saklıysa, onca farklı dönemde onca insanın çalıştığı bu yapı da başlangıcından beri gizli bir kimliğe sahiptir adeta. Mekânın tek tek her ayrıntısı, içinde aritmetiksel çoğalışının itkisini barındırır. Sütunlar yükselen kemerlerin ritmini oluşturur ve sanki her kemer, üzerinde açılacak olan ve simetrik biçimde iki yanında tekrarlanan kemerleri oluşturmak üzere gerilir. Direkler, ışığa yetişmek için yükselen dallar gibi sütun başlıklarının üzerinde dimdik uzanır. Beyaz ve kırmızı kemer taşları, mekânın, uzak ufku asla ulaşılabilen sınırına doğru tekrarlanıp genişlediği izlenimini güçlendirir. Mimari, ışığın billurlaştığı, bakışın icat ettiği perspektiflerde ve kaçak görünümelerde erir. Yolcu nerede durursa dursun, mekânı bakarak değiştirir ve daima kendi varlığında birleşen sütun sıralarının merkezine, aksına dönüşür: tıpkı evrenin her noktasından çıkan bütün yarıçapların Mekke'nin siyah taşında ve

Tanrı huzurunda secdeye varan tek başına bir müminde birleşmesi gibi; Borges, Pascal'dan alıntı yaparak, evren, merkezi her yerde, çevresi hiçbir yerde olan bir dairedir, der. Her sütun, caminin içinde dolaşan ve ara sıra mekânın akışı baş dönmesine dönüşmesin diye durup, Müslümanların diz çöktüğünde tam olarak ne gördüğünü görmek için yere oturan her insan, Kurtuba Camisi'nin merkezidir. Yere oturunca, her şey daha da yatay, yere daha sağlam biçimde kök salmış gibi görünür; aynı zamanda perspektiflerin mesafesi derinleşir, direklerle kemerlerin dikey uzantısı güçlenir.

Göze, alacakaranlığa ve ışığa uyum gösteren malzeme bir serap niteliğine bürünür ve geometrinin soyut çizgileri kadar elle tutulamaz ama kesin hale gelir. Mimari sadece mekânın şifresi değildir; aynı zamanda insanların gözbebeklerindeki anlık görüntülere, nabız atışlarına ve su saatine düşen su damlalarının tekdüzeliğine bölünmüş zamanın akışının ve sonsuzluğun huzurlu sessizliğinin de şifresidir. Malzeme, ışığın yücelttiği bir biçimlendirme, aynı zamanda boşluktan çıkmış, bizi kendi yaratılışının esrarını anlamaya kışkırtmak üzere kendini sergileyen yoğun ve çıplak bir varlıktır. Tıpkı müminlerin yere yalınayak basması, avuçlarını değdirmesi gibi, biz de camide kaygan soğuk mermere, granite, tuğlaya, taş, mozaiklerin cam yüzeyine dokunur, maddiyatının yoğun özünü ve biçimini belirleyen yasaları parmak uçlarımızda hissediyoruz. Nasıl ki yazıdaki satırlar aralarındaki beyaz boşluğu ortaya çıkarır, müzik sona erdiğinde bize sessizliği zorla algılatırsa, malzeme de boşluğu ifade eder, biçimlendirip kuşatır ve bizim için var eder. Doğrudan II. Hakem'in mihrabına varan orta sahından güneye doğru yürüdükçe simgeler ormanın içlerine nüfuz ederiz; düz tavan aniden yükselip sekizgen bir

kaburgada çapraz tonozla dönüşür. Kemerler birbirini kesen dilimler halinde büyüyüp dalgalanır; suda çizilen, başı sonu olmayan, kesintisiz ve aynı zamanda sabit bir baş dönmesine benzeyen daireler gibi dolanıp yok olan başka olası kemerler telkin ederler. Sütunların oluşturduğu dörtgen alan, kubbenin tabanında sekizgene, daha sonra yaldızlı mozaiklerle kaplı bir yarımküreye dönüşerek simgesel yükselişin, “ruhun görünür ve işitilir olandan görünmez olana, her türlü sesin ötesindeki sessizliğe doğru yolculuğu”nun aşamalarını gösterir; dörtgen maddi dünyadır, bu yüzden de yerde şekillenir; sekizgen, bir hiyerarşi oluşturan meleklerin havada tuttuğu Tanrı’nın tahtı, kubbe de gökyüzünün içbükeyliği ve ilahi varlıktır. Hermetik gelenekte en alttakinin en üsttekini simgelediği söylenir: Kesişen iki dörtgen, sekizgeni oluşturur; hızla dönen bir sekizgene baktığımızda, bir daire görürüz. Hacılar Mekke’de Kâbe’nin etrafında daire çizerek dönerler. Samarra Camisi’nin minaresine sarmal bir merdivenle çıkılır. Kurtuba Camisi’nde kubbelere bakmak üzere başınızı kaldırdığınızda, birkaç saniye sonra kendi etrafınızda dönüyormuş hissine kapılırsınız. Mihrabın girişindeki kemerin çizgileri uzatılsa, bir dörtgenin içine oturmuş bir daire ortaya çıkardı.

Yolcunun maddi yolculuğu, bu duvarda, kible duvarında sona erer, ama simgesel yolculuğunun uzantısı devam eder; çünkü mekânı bölen duvar aynı zamanda kutsal kentin yönünü belirten işaretlerdir. Öte yanda, güneye doğru ırmak, onun ardında el-Endelüs’ün kırlarıyla yolları, deniz, Mağrip ve İfrikiye kentleri, Arabistan Çölü ve Kâbe’nin siyah silueti vardır. Mihrap caminin en gösterişli bezemelerine sahiptir, çünkü gözleri o uzaklığı yönlendirmek için miknatıslaması gerekir. İslam estetiği konusunda dünyanın en bilgili adamlarından -ve

bilgisini en güzel anlatanlardan- biri olan Georgios Papadopoulos, mihrabın kökenine ilişkin ilginç bir kuram oluşturmuştur: Mihrabın şekli, Roma tapınaklarında tanrıların ve tanrılaştırılmış imparatorların heykellerinin bulunduğu, daha sonra Hristiyanların İsa tasvirlerini koydukları, üstü yarım kubbeyle örtülü nişlere benzer. Belki de Hz. Muhammed'in tasvirlerini yasaklayan İslamiyette, heykelini dikerek günah işlemeyen Peygamber'in varlığını işaret etmek, bulunabileceği boş yeri göstererek yokluğunu hatırlamak için niş şekli benimsenmiştir.

Arınma törenlerinde mihrabın duvarına parfümler sürülürdü. Mihrabın duvarını bezemek üzere Konstantinopolis'ten Rum bir usta geldi ve mozaik sanatını Kurtubalı öğrencilerine öğretti. Birkaç yıl boyunca mihrabın yapımında çalıştı; Bizans'a döndükten sonra, eğittiği Kurtubalı zanaatkarlar eseri tamamladılar, İmparator Nikephoros Phokas'ın Halife Hakem'e gönderdiği ufacık cam küplerle soyut bitkisel labirentler ve *Kuran* ayetleri oluşturdular; bazıları incecik bir yıldız tabakasıyla kaplı üç yüz yirmi kental mavi, beyaz, siyah, sarı, yeşil, firfiri cam parçası. Mihrabın girişini çevreleyen *Kuran* alıntıları mavi fon üzerine yaldızlı *tessera*'larla yazılmıştır. İçerde, kubbenin tabanında uzunlamasına yer alan yazılar mermer üzerine işlenmiştir; bugün artık neredeyse tamamen silinmiş olan bu yazılar da yaldızlıydı ve fondaki kırmızının üzerinde daha da çarpıcıydı. Mermerin parlak yüzeyine, üzerlerine dökülen parfümle ıslanmış mozaiklerin cam ve yaldızına lambaların ışığı vurduğunda, kör edici bir parlalık oluşurdu. Işık ve arabesklerin geometrisi duvarın nüfuz edilmezliğini kırar. "Arabesk, boşluğun maddenin özüne girmesini, saydamsızlığını yok edip Tanrı'nın ışığına saydamlaşmasını sağlar," der Hüseyin Nasr.

İmam namazı mihrabın karşısında tek başına, müminlere sırtı dönük olarak kıldırır; mihrabın içindeki boşluk sesinin yankısını artırır, ardında hiçbir şey olmayan, bir lambanın yandığı eşikten geliyormuşçasına bütün camide çınlatır; burada da, minarede olduğu gibi söz ve ışık özdeşleşir. *Kuran*'da, Tanrı'nın ışığının, içinde bir lamba yanan bir nişe benzediği, lambanın billur olduğu ve billurun da parlak bir yıldız benzediği yazılıdır. Kurtuba Camisi'nde mihrap lambası, sekizgen bir planın üstüne oturan, yekpare mermerden oyulmuş, denizkabuğu biçiminde bir kubbeden sarkardı. Işıktan ve telaffuz edilen ya da yazılı sözlerden başka hiçbir şeyin olmadığı çıplak ortam, her türlü maddeye veya temsile tamamen yabancı olduğundan ancak mutlak boşlukta simgelenen ilahi varlığın tekliğini ve görünmezliğini çağrıştırır. Mihrap ıssız bir tapınak, resimsiz bir şapel, bu dünyaya ait olmayan bir yere açılan kapı, en eski dinlerin mağarası, *Kuran*'a göre meleklerin Hz. Meryem'i emzirdiği, Hz. Süleyman tapınağının Kudüsülakdes'idir. İmam mihrabın girişinin karşısında tek başına diz çökmüşken, belki bazen Tanrı'nın yakınlığını uçurumun cazibesi gibi hissederd. Işık ve mozaiklerle çiçek bezemelerinin giriftliği gözlerini kamaştırıp başını döndürür, mermerden kelimeler bakışlarını ipnotize eder, başını yerden kaldırdığında, girişin iri kemeri adeta şafak vakti ufuktaki kırmızı güneş topu gibi ışıldayıp yükselirdi. Ama herhangi bir yerde, herhangi bir insan imam olabilir. İbadet eşyaları yoktur ve namaz kuralları birkaç basit hareketten ibarettir. Dünyanın tamamı tek bir mescittir ve doğanın kutsal olmayan noktası yoktur: "Nereye dönersen dön, Tanrı'nın yüzü oradadır."

Kurtuba halifeliğinin çökmesinden iki yüzyıl sonra, Hi-

ristiyanlar kenti aldığıında cami katedrale dönüştürüldü ve Meryem Ana'ya adandı, ama iç mekânı pek az değıştiren birkaç şapel eklendi sadece. XVI. yüzyılda rahipler meclisi orta sahnları yıkıp yerine yeni katedral binasını inşa etmek için İmparator I. Carlos'tan izin istediler. Kordoba'ya hiç gitmemiş olan imparator, krallığında Müslümanlardan kalmış olan çok sayıdaki harabeden diğerlerine benzer birinin yıkılacağını zannederek izin verdi. Şehre gidip camiyi kendi gözleriyle gördüğünde yaptığı hatadan ötürü pişman oldu, ama iş işten geçmişti. Kendisinin de suç ortağı olduğu yıkım karşısında dehşete düştüğü ve piskoposluk meclisi üyelerine, "Ben böyle bir yer olduğunu bilmiyordum, bilseydim eskiye dokunmanıza izin vermezdim; çünkü yaptığınız şey her yerde yapılabilecek ve her yerde olan bir şey, oysa yıktığınız şey dünyada tekti," dediği söylenir.

VII. Halifenin Hekimi

Arapların inancı, isimlerin kaderi haber verdiği ve üç sayısının zamanda ve nesillerde kapalı devirleri ifade ettiği belki de doğrudur. El-Endelüs'te Emevi hanedanının hüküm sürdüğü üç yüzyılın her birinde, Abdurrahman adlı bir emir vardı. VIII. yüzyılda, Hicri takvime göre II. yüzyılda, kurucu, sürgün Göçmen Abdurrahman; IX. yüzyılda, zevk ve kitap koleksiyonuna gösterdiği özene eşit titizlikte bir devlet örgütü kuran Abdurrahman bin Hakem; X. yüzyılda da sonuncusu ve en şanlı Kurtuba emiri Abdurrahman el-Nasır lidin-Allah, *Merhametli Tanrı'nın kulu, Allah Dini Uğruna Savaşıp Zafer Kazanan*. Daha özlü bir dil kullanan Hristiyan vakânüvisleri onu III. Abdurrahman olarak adlandırır. Müslümanların nazarında, dolaylı isimlendirmeye, *el-Nasır*, muzafferdir. Aynı ismi taşıyan ve iki yüz yıl boyunca aynı kan bağı sadakatini paylaşan bu üç adamdan her biri el-Endelüs'ün iktidarını tam yıkımın eşiğindeyken yeniden sağlamlaştırdılar. I. Abdurrahman, iç savaşla parçalanmış bir eyalet bulmuştu. II. Abdurrahman, Kurtubalı asilerin öldürülmesini emreden babası Hakem'in zalimliği altında ezilmiş, korku içindeki bir krallığın başına geçmişti. 912 yılında tahta çıkan III. Abdurrahman ise, dedesi Abdullah'ın sallantıdaki iktidarını devralmıştı; yetim doğmuş olmasını da dedesine borçluydu, çünkü yaşlı emir, torununun babası ve vârisi olan öz oğlu Muhammed'in öldürülmesini gözünü kırpmadan emretmişti. Yıllar sonra el-Nasır da aynı şeyi yapmaktan çekin-

medi: Kendisine karşı komplo kuran bir oğlunun boynu gözlerinin önünde vuruldu. Ama bu olay sırasında III. Abdurrahman artık emir değil, Batı'nın halifesiydi ve belki cariyesi Zehra'nın anısına yaptırdığı labirentin ortasında yaşlı ve yabani bir Minotaurus gibi yaşıyordu; inşa ettirdiği saltanat kenti Medinetü'l-Zehra'nın on beş bin kapısı dört bin üç yüz on üç sütunu vardı ve söylentiye göre giriş kemerinin altında bir kadın heykeli bulunuyordu.

Saçları aslında sarıydı ama siyaha boyatırdı, gözleriyse koyu maviydi. Çok beyaz tenli ve yakışıklıydı ama otururken ya da at üstünde, ayakta olduğundan daha heybetli görünürdü, çünkü Endülüs Emevilerinin hemen hepsi gibi gövdesi çok iri, bacakları çok kısaydı; o kadar ki, altın üzengileri atının karnından ancak bir karış aşağıya uzanırdı. Annesi Frenk veya Basklı bir cariyeye, babaannesi Navarra prensesi Doña Tota'ydı. On bir oğlu ve on altı kızı oldu. Kuzey krallıklarındaki Hristiyanları ve el-Endelüs'teki Arap ve Müvelled asileri aynı amansız zalimlikle yola getirdi ve hiç kimse- nin iktidarını gölgelemesine izin vermedi; ancak aynı zamanda Emevi hükümdarları arasında en hoşgörülü olanıydı; bir Mustaribi Kurtuba başkadılığına getirmeye niyetlendi, ama kendisinin kayıtsız kaldığı gelenekçiliğin bekçileri olan bağnaz fakihleri kızdırmamak için niyetinden vazgeçti. Bizans ve Germen imparatorlarıyla eşit koşullarda ilişki kurdu ve gücünü Kuzey Afrika'ya kadar genişletti. Anonim bir vakayiname- de yiğitlikleri Roma mezar taşı yazılarının ağırbaşlı sadeliğiyle anlatılmıştır: "İspanya'yı kent kent fethetti, savunmacılarına boyun eğdirip köklerini kazıdı, kalelerini yıktı, hayatta bıraktıklarına ağır vergiler koyup zalim valiler aracılığıyla korkunç biçimde ezdi; sonunda bütün iller kendisine itaat etti ve bü-

tün asiler boyun eğdi.” Elli yıl, altı ay ve iki gün boyunca bir daha asla aynı güce ve verimliliğe ulaşamayacak olan bir ülkeyi yönetti ve ardında yenilmez bir devlet ve adını gelecek nesillere hatırlatacak bir saray bırakma hırsıyla yaşadı: “Kralar yüce emellerinden gelecek nesillerin bahsetmesini istiyorlarsa,” diye yazmıştı, “imara ağırlık vermelidirler. Bak piramitler nasıl ayakta, öte yandan zamanın getirdiği değişiklikler kaç kralın adını hafızalardan silmiş.”

Öylesine korktuğu bu değişikliklerin, yarım asırdan kısa bir süre içinde bütün eserini, sarayını ve devletini silip süpüreceğini hayal bile edemezdi. Yetmiş üç yaşında öldü; dedesinin yerine tahta geçtiğinde henüz yirmi üç yaşını dolduramıştı. Eğitime adanmış yeniyetmeliğinin sessiz ve oldukça tekdüze geçtiği, Emir Abdullah’ın onu daima kendi oğullarına tercih ettiği söylenir. Emevi emirliğinde vârislik doğrudan en büyük evladın hakkı değildi ve eşlerle cariyelerin bolluğu –bunların oğulları aynı derecede meşru sayılırdı– vâris seçimini iyice karmaşık hale sokar, hınç ve komplolara sebep olurdu, öyle ki emirler önlem olarak oğullarını saraydan uzak tutmayı tercih ederlerdi. Abdullah’ın oğulları Kurtuba civarında lüks çiftliklerde yaşarlar, sadece Abdurrahman, emirin çetin mahremiyetini paylaşırdı; oysa kendisini vâris tayin edip yüzüğünü hediye eden şefkatli ihtiyarın, yirmi yıl önce babasının öldürülmesi emrini veren kişi olduğundan habersiz değildi mutlaka. İkisi muhtemelen şüphe ve suçluluk duygusuyla sessiz bir ittifak içindeydiler: Abdullah öldürdüğü oğlunun özelliklerini torununda arıyor, Abdurrahman babasıyla aynı kaderi paylaşmaktan korkarak, emirin kolaylıkla nefrete dönüşebilecek sevgisinden şüpheleniyordu.

Krallığın bütünlüğünü ve egemenliğini yeniden kurabil-

mek için on dokuz yıl boyunca aralıksız savaşmasına ve Kut-sal Roma İmparatorluğu'yla Doğu halifeliğine meydan okumasına yol açan dizginlenemez atılganlığı ve hırsı, belki de korkusunu maskeleyen gayretinden başka bir şey değildi. Abdurrahman ölmekten, ihanete uğramaktan, mağlup edilmekten, gelecek nesillerin kendisini unutmamasından korkardı. Bağdat halifelerine başkaldırarak saltanat süren ataları yine de kendilerine emir sanından fazlasını vermeye cüret edememişlerdi. Sadece o, el-Nasır, hesaplı bir gururla kendini hali-fe ve müminlerin hükümdarı ilan etti -İspanyolcadaki hari-ka *miramamolín* kelimesinin kökeni olan *Emirü'l-müminin*-, böylece, atası I. Abdurrahman'ın başkaldırısını tamamladı ve Ebu Futrus katliamından ve Abbasilerin iktidarı gasp etmesinden onca yıl sonra, Emevi hanedanına meşruiyetini tekrar kazandırdı.

Kurtuba Camisi'ne bir minare ve dünyada eşi olmayan güzellikte bir kent yaptırdı. İnşa edilecek kentin, çölde kurulan Bağdat gibi yoktan var edilmesini ve sadece kendi tasarısı sayesinde var olmasını istiyordu. Arapların hayali şehirlerine, *Kuran*'da kuruluşunun dünyada tek olduğu anlatılan, Seba Melikesi'nin soyu olan ilkel ve belki efsanevi Âd kavminin yaşadığı sütunlar kenti İrem'e benzemesini istiyordu. Bu kenti gören olmamıştı, ama coğrafyacı Ebu Hamid el-Gırnatî'nin tasviri, el-Nasır'ın Medinetü'l-Zehra'yı kuruşundaki müthiş gayreti fazlasıyla hatırlatır: Dev soyundan bin şehzade, Yemen'de pınarları bol, iklimi güzel, geniş bir arazi aradılar ve kırmızı tuğlalardan beş yüz arış yüksekliğinde bir duvar ördüler; bu iş için ülkenin bütün maden ocaklarını ve en gizli hazineleri tükettiler. Ardından, duvarın içine üç yüz bin saray inşa ettiler; sarayların her birinde zümrüt ve ye-

mentâşından biner sütun vardı; “Her sütunun üzerine altın ve gümüşten döşeme taşları yerleştirildi ve bunların üzerine altından odaları olan, yementaşı ve inci kakmalı altından saraylar yapıldı; şehrin yoluna, çakıltaşları yerine yementaşı ve zümrütlü altından nehirler konuldu ve nehir kıyılarına dalları altından, yaprakları ve meyveleri zümrüt, yementaşı ve inciden ağaçlar dikildi.” Dev soyunun şehzadeleri şehrin yapımını beş yüz yılda tamamladılar ve sonra, “Halılar, duvar kaplamaları, ipek örtüler, kapacak, kâseler, lambalar, tencereler, masalar, testiler, sürahiler, her tür altın takımlar aramaya dünyanın dört bir yanına gittiler ve sonra yemekler, içkiler, tatlılar, parfümler, mumlar, tütsüler, sarısabır, amber ve kâfur götürdüler...” Medinetü'l-Zehra'yı kuşkusuz ziyaret etmiş olan Ebu Hamid, *Harikalar Kitabı*'nı XI. yüzyılın sonlarında yazdı. XVI. yüzyılda Endülüs Müslümanları Moriscolar hayali Âd kentini bu kez doğdukları ülkede yabancı olmanın acısıyla hatırlamaya devam ediyorlardı: “Duvarları çok yüksek ve pırıl pırıldı. Enfes ırmaklarla, meyve bahçeleri ve ağaçlıklarla çevriliydi; saray, kimi Yemen'e kimi Suriye'ye giden pek çok yolun kavşağındaydı...”

Devlerin hükümdarı Âd, “Ben yeryüzünde cennete benzer bir kent kuracağım,” demişti. Abdurrahman da muhtemelen aynı cüretkâr ve günahkâr arzuya kapılmıştı; onun kurduğu kentin gerçek, diğerinin efsanevi olmasının artık bizim için bir önemi kalmamıştır, çünkü her ikisi de, kurucuları olan hükümdarlar gibi birer hayale dönüşmüştür; Medinetü'l-Zehra'yı görmüş olan coğrafyacıların vakayineleriyle Âd saraylarını tasvir edenlerin tumturaklı yalanları arasında önemli bir fark yoktur. Her ikisi de kentlerinin yapımı için inanılmaz servetler harcadılar. Âd, kentini kurmak

için beş yüz yıl harcadı, Abdurrahman ise bütün hayatını. Yapım çalışmalarında her gün bin dört yüz katırla dört yüz devenin taşıdığı altı bin yontma yapıtaşı kullanılıyordu. İnşaata her üç günde bir, iki yüz yirmi iki bin kile mil ve alçı gidiyordu. İbn Hayyan, şehrin dört bin üç yüz on altı sütunundan bazılarının Roma'dan, on dokuzunun Frenklerin ülkesinden geldiğini, yüz kırkının Konstantinopolis İmparatoru tarafından hediye edildiğini, çoğu pembe ve yeşil mermerden olan yüz otuzunun da Kartaca'dan, Tunus kentinden, Sefakis'ten ve diğer yıkılmış antik Afrika kentlerinden geldiğini belirtir. Ama sütunların büyük çoğunluğu el-Endelüs'ün taş ocaklarından geliyordu: beyaz mermerden olanları Tarragona ve el-Meriye'den (Almería), çizgili mermerden olanları Malaka'dan. Halife, Kurtuba'ya gelen her blok için on altın dinar ödüyordu ve şehrin temellerinin atılmasından itibaren yaşadığı yirmi beş yıl boyunca yılda üç yüz bin altın dinar harcadı. Şehri tamamlanmış halde görmek için acele ediyor, sabırsızlık ve eserinin bittiğini görmeden ölme korkusu içini kemiriyordu; çünkü mimarla duvarcılarının çalışmasının, kendi hayal gücünün ürünleri kadar hızlı ilerlemesini istiyordu. 936 yılında, astrologlar uygun olan günü ve saati tam olarak saptadıktan sonra, yeni şehrin ilk taşı, ilk temele yerleştirildi. Aradan altı yıl geçtiğinde, saray yeni şehre taşınmıştı bile. Medinetü'l-Zehra'nın camisi kırk sekiz günde tamamlandı, "çünkü el-Nasır bin maharetli işçiyi sürekli olarak çalıştırdı; bunların üç yüzü duvarcı, iki yüzü marangoz, geri kalanı taş döşeyici ve çeşitli tamircilerdi." Caminin beş sahnı, azametli bir minaresi ve şarap rengi mermer döşemeli, ortasında buz gibi bir su kaynağı bulunan bir avlusu vardı.

Kurtuba'dan bir fersahlık mesafede, Arapların Gelin Tepesi adını verdiği dağın yamaçlarında, Zehra kentinin taraçalar halindeki yapıları birkaç yılda yükseldi, ama sarayların beyazlığıyla etraflarındaki koyu yeşil yapraklar arasındaki tezat o kadar belirgindi ki, halife bütün ağaçları ve yabani fundalıkları kestirip onların yerine manzarayı daha yumuşak bir yeşile boyayacak incir ve badem ağaçları diktirdi. Kentleri ve insanları yönetmek ona yetmiyordu; baktığı doğanın renklerini ve ritmlerini de değiştirmek istiyordu; Mekkari, Medinetü'l-Zehra çevresindeki orman ağaçlarının kesilmesini emrettiğinde bazı insanların dehşete düştüğünü, çünkü Tanrı'ya meydan okuduğunu anladıklarını anlatır: "Halifenin iddiası mantığa aykırıdır, çünkü dünyanın bütün canlıları bir araya gelerek kazıp kesseler de, sadece Yaradan'ın yapabileceği şeyi başaramazlar." Ne var ki el-Nasır, renkleri sulandıran bir ressam gibi Kurtuba dağlarının koyu yeşilini yumuşatmayı ve her ilkbaharda çiçek açan bademlerin beyaz lekelerini eklemeyi başardı.

III. Abdurrahman'ın nazik, iyi kalpli, cömert, dirayetli olduğu ve ayrıca sınır tanımadan kan dökebildiği söylenir. Asi oğlu Abdullah'ın ölümünü kendi gözleriyle görmek istedi ve taht odasında, bütün saray erkânının huzurunda idam ettirdi. Kendisini kızdıran bazı siyah köleleri diri diri bir su dolabına bağlattı ve boğuluncaya kadar döndürttü. Yıllar geçtikçe içkiye ve sefahate düşkünlüğü arttı; bir gece Medinetü'l-Zehra'nın bahçelerinden birinde, çok ateşli ve sarhoş haldeki el-Nasır bir cariyeyi okşamaya ve dudaklarını ısırmaya başladığında, kız hafifçe itiraz etti. Belki içki kokan nefesini koklamamak için başını çevirdi. Çok öfkelenen halife, güzelliği horgörüsünden uzun ömürlü olmasın diye hadımlara kızı

tutmalarını ve birinin, kızın yüzüne bir meşale yaklaştırıp yakmasını emretti.

Yanında daima bir cellat nöbet tutar, yeni bilenmiş kılıcını, olası idam mahkûmunun kafasını ve kanını tutacak deri seccadesini hazır bulundururdu. İbn Hayyan bu cellatlardan birinin, Ebu İmren'in anlattığı söylenen bir olayı aktarır: "... Elinde kılıcıyla halifenin içki içtiği odaya girmiş, halifeyi pençelerinin üstüne oturmuş bir aslan gibi çömelmiş halde bulmuş; karşısındaki ceylan gibi güzel kızı hadımlar bir köşede tutuyor, kız merhamet diliyor, halife son derece kaba cevaplar veriyormuş. Cellada, 'Ebu İmren, şu fahişeyi götürüp kafasını kes,' demiş. Cellat sonrasını şöyle anlattı: 'Ben ağırdan aldım, her zamanki gibi tartışmaya başladım, ama dedi ki: 'Kes kafasını eli kopasica, yoksa senin kafanı kestireceğim.' Hizmetkâr kızı getirip saçlarını topladı, boynunu açtı, ben de tek darbede kellesini uçurdum..."

El-Nasır hiç kimseye, kabile reislerine, o güne kadar devleti ve orduyu yönetmiş olan Arap soylularına bile güvenmezdi. Genelde savaşta pek etkin olmayan Endülüslü askerlere vahşi Berberi paralı askerlerini tercih ederdi. Tıpkı Doğu'nun despotları gibi, etrafında kalabalık bir hadımlar ve köleler ordusu bulunurdu; çocukken Doğu Avrupa ülkelereinden satın alınan veya kaçırılan mavi gözlü *sakalibe* (Slavlar) arasından bazıları saray hiyerarşisinde en yüksek mevkilere gelir -kilercibaşı, imrahorbaşı, postane amiri, kuyumcubaşı, doğancibaşı- ve halifenin lütufları sayesinde müthiş servetler biriktirir, arazi, saray ve köle sahibi olma imkânı bulurlardı; bu yüzden de çoğu kez, artık eskisi gibi egemen ve seçilmiş bir kabile cemaatinin üyeleri değil, halifede vücut bulan kadirimutlak bir devletin uyrukları olan Arapların nef-

retine ve küskünlüğüne maruz kalırlardı. Eski kabile sadakati, dünyayı fethetmek üzere Arabistan çöllerinden yola çıkmış göçebe savaşçıların eşitlikçi *asabiyyet*'i, artık ilahi yasalar kadar kesin olan yasalarını Medinetü'l-Zehra'nın duvarları altın varaklı salonlarından ve kraliyet bürolarından dayatan mutlak bir iktidarın işleyişi altında ezilmişti. Anonim bir vakayinamede el-Nasır şöyle yorumlanır: "Krallığı, eski şevkinde sebat etmiş olsa, Tanrı'nın yardımıyla Batı'nın yanı sıra Doğu'yu da fethetmesine imkân verecek durumdayken, gururu onu yoldan çıkardı. Tanrı affetsin, dünyevi zevklere meyletti; kibrin esiri oldu, valilerin tayininde liyakat değil iltimas ağır basmaya başladı, yetersiz kişileri bakanlığa getirdi, aşağı tabakadan kişilere tanıdığı imtiyazlarla soyluları kızdırdı..."

Artık mağlup edilecek kimse kalmayınca, hastalık ve ölüm korkusunu şahsına yapılmış bir hakaret gibi yaşamış olmalı; zehirlenmekten korkuyordu. Bir gün, Kurtuba'nın Yahudi mahallesinden bir hekimin, bilinen bütün dilleri konuştuğu ve bütün hastalıkları tedavi eden bir madde icat ettiği söylendi kendisine. Hekimi sarayına çağırttı. Onu hekim-başı ve krallık gümrükleri müfettişi tayin etti; zamanla kendisine yüksek diplomatik görevler vermeyi alışkanlık edindi. Yahudi olması onun için önemli değildi; insanların inancından çok akıyla, cesaretiyle ilgilenirdi.

Hekimin adı Hisday İbn Şaprut'tu. El-Nasır tahta çıkmadan iki yıl önce doğmuştu. Halifeye kıyasla gençti ve muhtemelen Abdurrahman'ın en önem verdiği şeylere inanmıyordu: *fahr*, yani azamet ve *heybet*, yani başlarını kaldırıp yüzüne bakmaya cesaret edemeyen insanların korkulu saygısı ya da dehşeti. Hisday İbn Şaprut'un tutkusu öğrenmekti. Arapça, Roman dili ve Latince öğrenmişti; Yunancası akıcıy-

dı ve Talmud'un en zor bölümlerini hiç takılmadan okurdu. Latinceyi Mustarib rahiplerden, tıbbı Müslüman ve Yahudi hekimlerden öğrenmişti. Ailesi kendisine bir eş bulmasını önerdiğinde, bir kadını arzulamayacak kadar çalışmalarına gark olduğunu söylemişti. Bütün hastalıkları tedavi eden mitolojik tıbbı yeniden keşfetmek istiyordu. Bütün dilleri anlayıp konuşmak, mizaçların ve burçların bütün sırlarını çözmek istiyordu, çünkü insan bedeninin şifresinin anahtarı, evrenin gece haritasında gizliydi; maddi dünyayı oluşturan dört unsur -su, ateş, hava, toprak- esrarengiz bir dengeye göre insanın organizmasında da bir araya gelmişti ve bu denge bozulduğunda, hekim, bilgisiyle doğanın yasalarını taklit ederek dengeyi oluşturmak durumdaydı.

Kurtuba'da Yahudi olmak, istisnai biçimde ne bir tehditti ne de talihsizlik. Hisday İbn Şaprut hakkında anlattıklarımın hemen tamamının kaynağı olan titiz bilgin ve hararetli Siyonist Eliyahu Ashtor, Endülüs Emevileri dönemi hariç, Diaspora tarihinde Yahudilerin sekiz nesil boyunca şüpheli bir hoşgörünün tehdidi veya eziyetin şüphe götürmez korkusu olmadan yaşamadıklarını belirtir. Hristiyanlar, Arap فاتihlerin torunları ve Müslüman olmuş İspanyollar, iflah olmaz biçimde isyana ve uzlaşmazlığa eğilimliydi. Hepsinden farklı olarak Yahudiler hiçbir zaman başkaldırmadılar, iktidara ihanet etmediler; Kurtuba'da üç yüzyıl boyunca sinagoglarda saygısızlık görülmedi. Yahudi tüccarlar Hindistan ve Çin'den ipek ve baharat getirir, Tora'nın incelikleri konusunda uzman din adamları, Gırnata ve Elisâne (Lucena) Yahudi akademilerinde ders verirlerdi; birer saatçi kadar hassas çalışan Yahudi cerrahlar, el-Meriye ve Verdun kentlerine ün ve refah kazandıran hadım fabrikalarında Hristiyan köleleri

hadım ederlerdi. Hadım edilen her on köleden altısı ölürdü; hayatta kalanların fiyatı o kadar yüksekti ki, ancak bir hükümdar ödeyebilirdi. El-Endelüs, Doğu'nun bütün haremlerine hadım ihraç ederdi; Medînetü'l-Zehra'nın odalarında, III. Abdurrahman'ın hizmetinde üç bin üç yüz seksen yedi -"bazılarına göre üç bin üç yüz elli," der Mekkari- hadım ve altı binden fazla kadın vardı; bu kadınların çehreleriyle bedenleri, her gece aralarından sadece birini seçecek olan, sınrısız imkânların çılgınlığı ve sıkıntısı içinde kendini kaybetmiş halifenin bakışlarına sunulurdu; mutlak gücünün sergilenişiyle serseme dönmek için saraylar yapıp erkekler ve kadınlar satın alırdı; belki tek istediği, duvarlarla çevrili geometrik sarayının ortasında, o büyük kalabalığın içinde kaybolmak, görünmez olmaktı.

Ne var ki, Hisday İbn Şaprut bu müstehcen haz bolluğuna karşı ilgisizdi. Halifenin lütfuna mazhar olmakla birlikte yabancı olduğunu içten içe hissediyordu; çok zengin bir hekim ve nüfuzundan ötürü hem korkulan, hem imrenilen bir saraylı olmayı başarmıştı, ama sürgündeki bir kavmin üyesi olduğunu ve hükümdarın keyfi bir davranışıyla ya da kıskançlıktan kaynaklanan bir komplonun başarılı olmasıyla saraydan temelli kovulabileceğini unutmuyordu. Ceyyanlı (Jaén) zengin ve dindar bir tüccar olan babası yüzyıl başında Kurtuba'ya yerleşmiş, orada bir sinagog yaptırmış ve İbraniye yazan şairlerle Tora bilginlerini cömertçe desteklemişti. Büyük oğlu Hisday'ın din bilgini olmasını istemişti, ama o, ergenlik çağından itibaren tıbbi tercih etmişti; Galenos'un bir kitabının -*Panzehirlere Dair*- Arapça çevirisinde, antik çağda hekimlerin en şiddetli ağrıları, bileşimini artık kimse'nin hatırlamadığı tiryak adlı sıvı bir ilaçla tedavi ettiklerini

okumuş, karışımı tekrar icat etme çabasını takıntı haline getirmiş ve yıllar boyunca, çoğu Yunancadan, Latince'den ya da Süryaniceden kötü çevrilmiş, eksik ve anlaşılmaz kitapları inceledikten ve bir siyacı sebatıyla, çeşitli otlarla karışımlar yapmayı denedikten sonra, yedi yüz yıldır kayıp olan formülü tekrar bulmuştu; tıpkı karışımın ilk mucidi Andromakhos'un Neron'un hekimliğine getirilmesi gibi, Hisday da Halife III. Abdurrahman'ın hekimi olmayı başardı; güçlü bir panzehir olduğundan, tiryak krallar için biçilmiş kaftandı ve XVIII. yüzyılda bile eczacılar, karışımı ancak yetkililerin huzurunda hazırlayabiliyordu.

Bir Hippokrates kuralına göre, basit ilaçlar bileşiklere tercih edilmeliydi; oysa Hisday İbn Şaprut'un tiryakı altmış bir madde içeriyordu; neredeyse her bilgiyi içeren *Espasa Ansiklopedisi*'nde bunlardan bazıları sıralanır: kediotu tozu, panzehirotu, centiyan, balılibaba, papatya, tarçın, Seylan karabiberi, haşlanmış yılan eti, anason, ardıç meyvesi, portakal kabuğu, mürrüsağı, safran, kuru demir sülfat, afyon, Loja kınaknası, mürver balı, Cariñena şarabı ve saf bal. Hisday balı mürver balı ve dört yüz gram şarapla karıştırıp ince bir süzgeçten geçirir ve sıvıyı ısıtarak içine safranı ve demir sülfatı katardı. Sürekli karıştırarak şarap içinde erittiği afyonu ve sonra da diğer malzemeyi eklerdi. Macunu mayalanmaya bırakıp ara sıra karıştırır, mayalanma tamamlandığında da elde ettiği panzehiri porselen veya seramik kaplara aktarırdı. İlaç yapımı uzmanları tiryakin spazm giderici, güçlendirici ve yatıştırıcı etkisi olduğunu, ayrıca zehirli hayvanların sokmalarını tedavi ettiğini belirtirlerse de, bize Don Quijote'nin formülünü bildiğine yeminler ettiği, hem kendisini hem de silahtarı Sancho Panza'yı kusturup terleten Fierabras balsamını hatırlatır.

Hisday'ın bu ilacı halifeye verip vermediğini bilmiyoruz, ama sık sık mucizevi olduğu söylenen tedavileri başardığı ve tahtından olmuş bir kralın, onun sayesinde hem sağlığına hem de saltanatına kavuştuğunu biliyoruz. Bu kral, Şişman Sancho lakabıyla tanınan Kastilyalı I. Sancho'ydu; o kadar aşırı derecede şişmandı ki, ata binmeye, hatta yürümeye kalkıştığında ter içinde kalıp baygın düşerdi. Gülünç şişmanlığı ve karaktersizliği yüzünden uyruklarının saygısını kaybetmişti; Kont Fernán González'in çevirdiği bir saray entrikası sonucu tahttan indirildi ve kendisi de dahil hiç kimse tahtını korumak için bir çaba göstermedi; yerine Fesat Ordoño lakabıyla anılan kambur ve düzenbaz kuzeni geçti. Kastilya'dan kaçan Sancho, Pamplona Sarayı'na sığındı, çünkü güçlü Navarra kraliçesi Tota'nın torunu, dolayısıyla kuramsal olarak düşmanı olan Kurtuba halifesinin de kuzeniydi. Aşırı şişman Sancho'da eksik olan cesarete fazlasıyla sahip olan yenilmez ihtiyar Kraliçe Tota, torununun Kastilya tahtına tekrar oturabilmesi için önce zayıflaması, ardından da Kastilyalı rakiplerinden daha güçlü bir müttefik edinmesi gerektiğine karar verdi. İflah olmaz bir obur olan Sancho'nun şişmanlığı bir hastalıktı ve en iyi hekimler Kurtuba'da, Hristiyan krallıklarının sınırlarının öte yanında bulunuyordu; tek olası müttefik ise, el-Endelüs halifesi idi. Abdurrahman'ın orduları birkaç kez yaz seferlerinde Navarra'yı yağmalamıştı ve düşman bir hükümdar olmasının yanı sıra kâfirdi; buna rağmen, Abdurrahman'ı önünde sonunda kendi ailesinin bir üyesi sayabilecek durumdaki Kraliçe Tota ona bir mektup yazıp hem kendisinden, hem de bir hekiminden yardım istedi.

Halife kraliçeye Hisday İbn Şaprut'u gönderdi. Hisday hem Roman dilini biliyordu hem de sabırlı bir açıkgozlülüğe

ve sınırsız ikna gücüne sahipti. Abdurrahman'ın talimatına uyarak, Sancho'yu tedavi edeceğini, ama Pamplona'da değil Kurtuba'da tedavi edeceğini, Endülüs ordularının onun saflarında savaşacaklarını, ancak bunun için Sancho'yla büyükannesinin el-Endelüs'ün başkentine gidip halifeye bağlılık yemini etmeleri gerektiğini açıkladı. Bu şartları kim duysa, Müslüman askerlerine karşı defalarca göğüs göğüse çarpışmış olan huysuz Kraliçe Tota'nın asla böyle bir şeyi kabul etmeyeceğine yemin ederdi; Hisday İbn Şaprut, kraliçenin karşısında gülümseyerek, başını eğerek, tatlı tatlı konuşarak –“sözlerinin büyüyle, bilgisinin gücüyle, kurnazlığı ve binbir hüneriyle” – imkânsız gibi görünen şeyi başardı. 958 yılında, kraliçeyle torununun başını çektiği, Navarralı din adamlarıyla şövalyelerden oluşan bir kabile, kuzeyin ıssız sınırlarını geçti ve eski Roma yollarını izleyerek Kurtuba'ya doğru ağır ağır ilerledi. Şehre girdiklerinde, Kastilyalı I. Sancho, Hisday İbn Şaprut'a yaslanarak yürüyordu. İki Hıristiyan hükümdarın sarayına kadar gelmeleri, gururlarını ayaklar altına alıp kendisinden yardım istemeleri Abdurrahman için azametın doruğu ve belki kişisel bir intikamın alınışı, asla tatmin olmayan sahip olma, boyun eğdirme arzusunun gerçekleşmesiydi; Kurtubalı Yahudiler için önemli olansa, bu boyun eğişe aracılık eden kişinin kendilerinden biri olmasıydı; Medinetü'l-Zehra'ya kadar halılar döşenmiş yolda ilerleyen kabilede Hisday'ı gördüklerinde, ırkdaşlarının becerisinin ve zaferinin hepsini yücelttiğini, yüzyıllardır çekilen Diaspora sıkıntılarını hafiflettiğini kıvançla hissettiler. İbrani bir şair şöyle diyordu: “Selamlayın ey dağlar, Yahuda'nın önderini! Bütün çehreler gülsün, çorak topraklar, koruluklar şarkı söylesin, çöl sevin sin! O yokken kendini beğenmişler bize hükmediyor, köle gi-

bi alıp satıyor, servetimizi yalayıp yutuyor, aslan gibi kükrüyorlardı ve biz, hepimiz, korku içindeydik, çünkü bizi savunan yoktu... Tanrı onu başımıza getirdi; onu hükümrân kılıp tepeye oturtan kralın lütfunu Tanrı kazandırdı. Ok atmadan, kılıç sallamadan, belagati sayesinde iğrenç domuz yiyicilerin kalelerini, kentlerini ele geçirdi..."

Yahudi şair biraz paranoyak olmakla birlikte gerçeği dile getiriyordu. Kastilya kralı I. Sancho, Hisday İbn Şaprut'un sabahları Medinetü'l-Zehra'nın çevresinde koşmayı da içeren katı ve amansız perhizine karşılık, utanç verici lakabından kurtulduktan ve Endülüs orduları sayesinde tahtına kavuştuktan sonra halifeye on müstahkem mevki verdi ve her konuda her şeyi bilen, bitkin düştüğünde omzuna yaslanması na izin verip onu saraya, Kurtuba'dan Medinetü'l-Zehra'ya giden yolda ve on beş bin kapısının gölgesinde nöbet tutan askerlerin sayısı gibi sonsuz sayıda odası olan sarayın ortasına kadar götüren Yahudi hekimin dostluğunu hayatının sonuna kadar unutmadı. Sancho yoksul ve vahşi bir ülkenin evladıydı; onun ülkesinde krallar, soğuğa karşı yere serpilen nemli saman, donyağı lambalarının isi ve gübre kokan, kasvetli, çıplak, taştan şatolarda yaşarlardı. Medinetü'l-Zehra'da kaldığı süre boyunca garip bir rüyadaymışçasına, hayranlık içinde serseme dönmüştü. Dünyanın dört bir yanından kervanlarla, gemilerle getirilmiş ağaçların dikili olduğu bahçeler, Hint Okyanusu'nun rengârenk parıldayan balıklarının yüzdüğü havuzlar gördü. Minyatür ressamlarının icat ettiği mahşer kitaplarındaki canavarlardan daha korkunç yırtıcı hayvanlar; karşısında eğilen, ilk anda insan zannedip korktuğu cam gözlü robotlar; kadın seslerini taklit ederek konuşan yeşil, kırmızı tüylü kuşlar gördü. El-Nasır bu kuşlara çok düşküdü ve

en çok sevdiği de bilgiç bir sığırcıktı; Hisday İbn Şaprut hali-feden kan alırken şiir okumak üzere eğitilmişti; hekimin om-zuna konup, “Ey hacamatçı, Müminlerin Hükümdarı’na iyi bak, kan aldığın damarda evrenin canı akıyor,” diye öterdi.

Sancho dağlardaki kaynaklardan su kemerlerinin kanal-larıyla getirilen suların gece gündüz aktığı iki çeşme gördü. Biri fil biçimindeydi, öteki ağzı açık bir aslan. Planı Hz. Sü-leyman’ın sarayının taht odasının aynısı olan taht odasında mermerden iri bir süs havuzu gördü; üzerinde kırmızı altın-dan on iki heykel vardı –bir aslan, bir antilop, bir timsah, bir kartal, bir ejderha, bir güvercin, bir doğan, bir ördek, bir tavuk, bir horoz, bir çaylak, bir de akbaba–; ortasındaki fiski-yeden su değil, cıva fışkırıyordu ve üzerinde, tavana asılı, gö-rülmedik irilikte ve saflıkta bir inci sallanıyordu.

“Salona iki yandan açılan sekizer kapı altın ve abanoz iş-lemeliydi, mermerden ve saydam camdan sütunların üzerine otururdu,” der Mekkari. İnciyi ve mermer havuzu Konstanti-nopolis’ten Hristiyan piskoposu, halifenin elçisi Kurtubalı Recemundo getirmişti; Arapça adı Rabî’ydi ve takvim ve ho-rooskop düzenleme konusunda uzmandı. Duvarlarda ve ta-vanlarda altın levhalar parıldardı; sütun başlıklarına ve cen-net ağaçlarının dallarını soyut bir şaşmazlıkla yineleyen oy-ma arabesklere mücevherler kakılmıştı. Bazen, özellikle öğle güneşi salona girdiğinde ya da gece bütün lambalar yanar-ken, halife bir köleye cıva havuzunu karıştırmasını emreder-di; o zaman yabancı birine sanki ışık ve mekânın düzeni par-çalanmış gibi görünür, sütunlar, iri el-Hatime incisi ve salo-nun tamamı dönmeye başlar, prizma biçiminde anlık yansı-malar halinde dağılırdı. Baş dönmesi, halifenin işaretiyle cı-va yüzeyinin tekrar durulup adeta buz tutmuş bir göle dö-

nüşmesiyle sona ererdi; bütün bu şaşaa karşısında korku ve şaşkınlıkla donup kalmış olan ziyaretçi, Abdurrahman'ın tek bir işaretle dünyanın dönüşünü durdurup başlatabildiğini zannederdi.

Hisday İbn Şaprut, Şişman Sancho'yla büyükannesi To-ta'yı işte bu salona götürdü ve teşrifât icabı Roman dilini konuşmuyormuş gibi yapan halifenin çevirmenliğini yaptı. Alman imparatoru I. Otto'nun elçileri de, halifenin huzuruna kabul edilmek için Kurtuba'da neredeyse üç yıl bekledikten sonra, Hisday tarafından bu salona götürüldüler; yine aynı salonda kabul edilen Bizans imparatoru Konstantinos Porphyrogennetos'un elçileri ise çeşitli armağanlar arasında, Hisday'ın tahayyül edebileceği en değerli kitabı getirmişlerdi: Dioskorides'in, bilinen ve bilinmeyen bütün bitkileri tanımlayan, tedavi edici ve sihirli özelliklerini açıklayan *İlaç Bilgisine Dair* adlı kitabının Yunanca bir elyazması. El-Nasır Bizanslı elçileri altın bir tahtta karşıladı; sağında ve solunda oğulları, vezirleri, mabeyincileri, özgürlük bahşettiği köleleri ve saray görevlileri hazır bulunuyor, yönetiminden çok edebiyatla uğraşmaktan hoşlandığı bilinen ve Konstantinopolis sarayında teşrifat konusunda ayrıntılı bir kitap yazmış olan imparator Konstantinos Porphyrogennetos'un onayına layık olduğu su götürmez, altın duvarlar fonu üzerinde kıpırtısız figürlerden oluşan boğucu bir görüntü sunuyorlardı.

Doğulu hükümdarlar gibi el-Nasır da mutlak gücünün sergilenişinin insanların gözünü kamaştırmasını ve onlara boyun eğdirmesini isterdi. Bir elçinin Kurtuba'dan Medinetü'l-Zehra'ya gidişi, hesaplanmış biçimde, bir böceğin örümceğin beklediği ağın ortasına ilerleyişine benzerdi. Kastilyalı Sancho'nun şaşkınlığını ve korkusunu, İbn el-Arabi'nin,

Frenk kralının ulaklarında saptadığı korkuyu hayal etmek zor değildir: Ulaklar Kurtuba'dan yola çıkışlarından itibaren iki sıra askerin arasında, başlarının üzerinde tonoz kaburgaları gibi çaprazlama kavuşan enli ve çıplak kılıçların tehdidi altında ilerlemişlerdi. "Allah bilir ne kadar korkmuşlardır," der İbn el-Arabi memnuniyetle. Medinetü'l-Zehra'nın kapısından taht odasına, kırmızı brokardan bir yolluk döşenmişti. İlk girdikleri odada değerli ahşaptan bir koltukta oturan ipek giysili bir adam vardı; bakışları ve duruşu ulakları o kadar korkuttu ki, dizlerinin üstüne çöktüler. Kendilerine eşlik eden mabeyinci, "Başınızı kaldırın, bu halife değil. Kölelerinden biri sadece," dedi. Her biri bir öncekinden daha geniş ve daha görkemli bahçelerden geçtiler; muhteşem odalara girip muhteşem giysili adamların karşısında, her defasında halifenin huzurunda olduklarını zannederek secdeye vardılar; "Bu da bir köle, kalkın," diye tekrarlıyordu mabeyinci gülümseyerek.

Nihayet fazla büyük olmayan, zemini kum kaplı bir avluya çıktılar; bir adam yerde hasırın üstüne bağdaş kurup oturmuştu. Başı öne eğikti, dalgın görünüyordu. Üstünde yıpranmış, bayağı bir giysi vardı; gözlerini onlara çevirdiğinde garip bir koyu mavi olduğunu gördüler. Belki adamın bir münzevi olduğunu zannederek oldukları yerde donup kaldılar. Adamın önünde bir ateş yanıyordu. Sağında bir kitap, solunda bir kılıç duruyordu. "İşte halife," dedi mabeyinci; bunun üzerine aceleyle, beceriksizce diz çöktüler ve Abdurrahman konuşuncaya kadar başlarını kumdan kaldırmaya cesaret edemediler. "Tanrı sizi buna davet etmemizi emretti," dedi kitabı, yani *Kuran*'ı işaret ederek; "reddettiğiniz takdirde de buna," deyip kılıcı işaret etti. "Canınızı aldığımızda ka-

deriniz budur,” diye önünde yanan ateşi göstererek sözünü bitirdi. “Ulaklar dehşete kapıldı; tek kelime edemedi, halife çıkmalarını emretti; barış anlaşmasını istediği koşullarla kabul ettiler,” der el-Arabi.

Bir hasırın üstüne bağdaş kurup oturan bu yalnız adam, ötekinden, tepesinden bir inci sarkan cıva havuzunun ardında som altından bir tahtta oturup şişinenden daha korkunçtur. Medinetü'l-Zehra'nın en iyi korunan, en gizli odası, içinde yanan bir ateş, bir kılıç ve bir kitaptan başka hiçbir şey bulunmayan, zemini kumla kaplı bir avluydu. Hisday İbn Şaprut belki de buraya girebilen, o dönemde yaşamış az sayıda kişiden biriydi; bu gizli köşede Batı'nın en güçlü, en zengin hükümdarı, bir Bedevi gibi, şehri ve krallığı birer hayalden ibaretmiş, çöldeki atalarının sahip olduklarından, kum, kelimeler, kılıç ve geceyi aydınlatan ateşten başka hiçbir şeye sahip değilmiş gibi yerde dinlenirdi. Belki de el-Nasır'ı tanımış onca insan arasından ondan korkmayan tek kişi Hisday'di. Onun hekim bakışları, halifede başkalarının göremediği şeyi, yaşlılığın ve çöküşün ilk işaretlerini, ölümün ağır ve kesin ilerleyişini görebiliyordu. 961 yılının Mart'ında, halife Medinetü'l-Zehra'nın düzlüğünde amansızca esen soğuk dağ rüzgârına maruz kaldı. Zatürreeye yakalanmış olmasından korkuldu ve tedavi edilemeyeceği zannedildi, ama Hisday bir kez daha şaşırtıcı bir tedavi uyguladı ve yetmiş yaşını doldurmuş olan halife, yaz başında tekrar görüşmeler yapmaya, şehrin hiç bitmeyecekmiş gibi görünen inşaat işleriyle her zamanki endişesiyle ilgilenmeye başladı. Ama hekim, el-Nasır'ın iyileşmesinin aldatıcı olduğundan emindi. Sonbahar başında, kuzey soğukları tekrar geldiğinde, halife kötüleşti ve Hisday bu kez yirmi yıl önce

icat ettiği ilacın bile onu kurtaramayacağını anladı. Halife 16 Ekim'de öldü. Oğlu Hakem'in Medinetü'l-Zehra'nın inşaatını tamamlamasına on beş yıl, bütün sarayların, gölleri ve vahşi hayvanlarıyla bahçelerin yıkılmasına ise kırk yıldan biraz fazla zaman vardı. Ölümünden kısa bir süre sonra, evrakları arasında, hayatının mutlu günlerini kaydettiği bir kâğıt bulundu. Böylelikle, Abdurrahman el-Nasır'ın, yarım asırlık saltanatı boyunca tam olarak on dört mutlu gün yaşadığı öğrenildi.

VIII. Kitaplar ve Günler

Kurtuba sadece sütunların, labirent oluşturan dar sokakların ve sayısız çehrenin, aynı anda çeşitli dillerde mırıldanan ya da bağırان seslerin, müezzinin ezanına karışan Hıristiyan çanlarıyla Yahudi boynuzlarının ibadet çağrılarının şehri değildi; aynı zamanda, sayıları kentin sakinleri kadar, cami ve saraylardaki sütunlarla kemerler kadar kalabalık olan kitapların da başkentiydi. Kurtuba'da her yıl altmış bin kitap yayımlanırdı. X. yüzyılın sonunda, tek bir mahallede, elyazmalarını kopya eden yüz yetmiş kadın vardı; en süratli çalışan hattatlar, bir *Kuran*'ın yazımını iki haftada tamamlardı. Büyük camide her hocanın öğrencileri, açıklamaları ayrıntısıyla kaydetmek üzere kâğıt ve kameşkalemlerini hazır bulundururlardı.

Kurtuba'da, insan seslerinin uğultusunun ardında, yazılı sözlerin daha hafif uğultusu, bilginlerin, başparmaklarını ısılatıp çevirdikleri ağır kitap sayfalarının, başkalarının yazdığı kutsal sözlerin kalıcı olması için parşömeni veya kâğıdı kazıyan müstensihlerin kameşlarının uğultusu vardı; bizzat Tanrı'nın meleklere yazdırdığı *Kuran*'ın sihirli, yaratılmadan var olan, yazıdan ve insan sesinden daha eski kelimeleri ve başka kitapların kelimeleri: Yunan eserleri, astroloji ve tıp kitapları, Arapların Aristo dediğı Aristoteles'in büyük sayğı gören kitapları, dilbilgisi, ilahiyat, kehanet el kitapları, akla gelebilecek her konuyu bütün ayrıntılarıyla ele alan dev ansiklopediler, örneğın çok yönlü Kurtubalı yazar İbn Abdu'r-Rabbi-

hi'nin yirmi yılda yazdığı *İkd el-Ferid* (Eşsiz Gerdanlık). Eser her birine bir mücevherin adı verilmiş yirmi beş cilt ve on bini aşkın sayfadan oluşuyordu; sadece dizini bile baş döndürücü uzunlukta olmakla birlikte, Borges'in hayal gücünün ürünü olan Çin ansiklopedilerini hatırlatır. Kurtuba'daki kütüphanesine kapanan İbn Abdu'r-Rabbihi çeşitli konularda yazdı: iyi ve adil yönetim, savaş, atlar ve çeşitli silah türleri, cömertlik ve armağanlar, elçilikler, hükümdarlara nasıl hitap edileceği ve saltanat törenleri, bilgi ve eğitim, atasözleri, din ve çilecilik, başsağlığı ve ağıtlar, umut, pişmanlık, veba, ağlama, aşırı gülme ve dertler, mezar taşı yazıları -anne babaya, kardeşlere, eşlere ve cariyelere yazılanlar arasında ayırım gözeterek-, Nuh Peygamber döneminden başlayarak Arapların soyağaçları ve meziyetleri, dil, seçkinler arasındaki konuşmalar, belagat ve vaazlar, yazı, yazı gereçleri ve kâtipler, halifelik tarihi, Hz. Muhammed'in doğumundan önce Arap kabileleri, şiirin üstünlüğü, tecvit, şarkı (ki dinsizlik olarak yorumlayanlar olsa da, "kulakların besini, ruhun çayırı, kalbin pınarı, üzülenin avuntusu, yalnızın dostu ve hacının tedarikidir"), kadınlar, meziyetleri ve kusurları, yalancı peygamberler, deliler, cimriler ve dolandırıcılar, insan ve hayvan doğası, kuşlar, Müslüman eyaletleri ve camiler, meleklerin sayısı ve hiyerarşisi, yeryüzünün uzunluğu, zehir, nazar, büyücülük ve armağan bağı, besinler ve doğru çiğneyiş, içkiler, Müslümanlar için hangilerinin yasak olduğu, yemek yenilmesi uygun olan saatler, şakalar, fıkralar ve nasıl anlatılacakları, biyografiler, cennet bahçeleri ve ırmakları...

İskenderiye ve Roma'da olduğu gibi Kurtuba'da da her zengin ve kültürlü insanın geniş bir özel kütüphanesi vardı. Kadı İbn Futays'ın kütüphanesi koca bir binayı kaplıyordu ve

koridorlar, basamaklı sekiler ve raflar öyle düzenlenmişti ki, ortadaki bir noktadan bütün rafları görmek mümkündü. Kütüphanede sürekli çalışan altı müstensih vardı ve hattın en büyük düşmanı olan acele yüzürden yazıda hata yapılmaması için parça başına değil, sabit bir ücretle çalışırlardı; bütün duvarlar, tavan, hol, teraslar, yastıklar ve halılar, hem soyluluk simgesi olan hem de huzur içinde okumayı sağlayan yeşil renkteydi. Halifeninkinden sonra Kurtuba'nın ikinci büyük kütüphanesi olduğu ve sahibi İbn Futays'ın, henüz eline geçmemiş bir elyazmasının varlığını haber aldığı anda, elde etmek için her türlü fedakârlığa razı olduğu, elinden kaçırmamak için değerinin üç dört mislini ödediği, kaçırса bile inat edip sahibinden zorla kopya etme izni kopardığı söylenir. Kütüphanecileriyle hattatlarını, Bentham'ın tek noktasından her yerin görülebildiği hapishanesinin -tek bir gardiyanın aynalar yardımıyla yerinden kıpırdamadan bütün mahkûmları denetlediği hayali hapishane- gardiyanı gibi denetlerdi ve mallarına o kadar düşkündü ki, asla tek kitabı ödünç vermeye yanaşmazdı. "Ödünç alınan kitapların ne kadar isteksizce iade edildiğini ve kitap meraklılarının nasıl kolaylıkla unutkanlaşverdiğini, dalgınlığı bahane ettiklerini tecrübeyle gayet iyi bilirdi," der Julián Ribera y Tarragó; ayrıca, 1896'da Zaragoza'da yayımlanmış paha biçilmez bir kitapçıkta, kimi soylu hanımların da kitap tutkunu olduklarından söz eder: "Birçoklarının, yumuşak divanlarda tembel tembel oturan, tüten buhurdanlardan yayılan güzel kokuları içine çeken, harem derinliklerine kapanmış, daima maddi hazların hayalini kuran kadınlar olarak tasvir ettiği Müslüman kadınlar, İspanya'dakiler değildi kesinlikle," der hararetle. II. Hakem'in kütüphanesinde ömrünün sonuna kadar çalışmış olan Fatima faziletli bir

bilgindi; kitaplara düşkünlüğü dışında her şeye o kadar yabancydı ki, bakire olarak öldü ve yaşlılığının son demlerinde bile hattatlıktaki yanılmaz inceliğini kaybetmedi. Yine Kurtuba'da ve aynı dönemde yaşayan Ayşe -Ribera'dan alıntılama-ya devam ediyorum- “çok soylu bir ailedendi; edebiyat aşkı kendisine öyle bir bağımsızlık güdüsü kazandırmıştı ki, hiçbir zaman evlenmeyi istemedi ve o da ileri yaşta bakire olarak öldü. Gazelleri, dizeleri birer belagat harikasıydı ve istinsahta o kadar yetenekliydi ki, elyazmaları hayranlık uyandırırıldı.”

Ama günümüzde olduğu gibi o dönemde de kitaplar boş gösteriş ve lüks nesneleri olabiliyor, çok yüksek fiyata satın alınmış ciltler, sergilendikleri raflardan asla indirilmeyebiliyordu. Kitap pazarlarında nüfuzlu kişiler tıpkı köle pazarlarındaki gibi rekabete girişirdi. Çarşıda hep nadir elyazmaları avına çıkan kitap meraklısı el-Hadrami, günün birinde, “güzel yazılmış, zarif ciltli” bir kitabın açık artırmayla satılışına katılmış. Fiyatı aşırı yükselttiği halde, her defasında bir yabancı biraz daha artırıyormuş. El-Hadrami, adamın kendisi kadar takıntılı ama çok daha zengin bir kitap meraklısı olduğunu düşünerek, kitabı elde edebileceğinden umudu kestiği halde bir anlaşmaya varmayı denemek üzere adama kibarca yaklaşmış. Yabancı hayretlere düşürerek onca para ödemeye hazır olduğu kitabın konusundan bile habersiz olduğunu söylemiş: “Ama insan kibarlar âleminin icaplarına uymak zorunda olduğundan, bir kütüphane oluşturmak zorunluluğu hissediyor,” diye açıklamış. “Kütüphanemin bir rafında tam bu kitabın boyutlarına uygun bir boşluk var; yazısı ve cildi de güzel olduğundan almak istedim.” El-Hadrami eli boş döneceği çarşıdan ayrılmadan önce acı bir cevap vermiş: “Atasözü doğruymuş: Tanrı dişi olmayana ceviz bahşeder.

Ben kitabın içeriğini bildiğim ve yararlanmak istediğim halde yoksul olduğumdan kullanamıyorum.”

Dindar Müslümanlar *Kuran*’ı bizzat kopya ederler ve kendi elyazalarıyla kaleme alınmış bu nüshayı hep yanlarında taşırlardı. Yazma işlemi yaratma işlemine benzer, çünkü evren aslında ilahi yazının sonucudur. “Tanrı’nın emirleri yaratılışa kalem aracılığıyla ulaşır,” der bir Sûfi gizemcisi. “Kalemin lambası, ışığını ondan alır. Kalem bilgi bahçesinde bir servidir, niyetinin gölgesi tozun üstüne yayılır.” Sözler parşömen ve kâğıda yazılır, alçıyla şekillenir, taşla yontulur, kile çizilir: “Hat, ruhun geometrisidir.” Aynı zamanda en gerekli ve değerli sanattır, çünkü onun sayesinde bilgi ve dinin hafızası bir nesilden diğerine aktarılabilir. “Elin dili, bilincin güzelliği, zihnin elçisi, düşüncenin sesi ve bilginin zırhıdır,” der İbn Abdu’r-Rabbihi *Eşsiz Gerdanlık*’ın on dördüncü cildinde. Hattatın gereçleri, yazmak üzere oturuşu, yavaşlığı ve mahareti adeta ayinsel nitelik taşır ve Mısırlıların yazıcı heykellerini hatırlatır. Kamışkalem, muhtemelen Babil bataklıklarından gelmiş, kusursuz biçimde sivriltilmiş sert ve sağlam bir kamıştı. İki tür mürekkep vardı: is, bal ve zamk karışımı *midad* ile mazıdan, yani böceklerin üzerine yumurta bırakmasıyla oluşan ağaç urundan elde edilen *hibr*. Büyük hattatlar *hibri* tercih ederdi, çünkü Ali Efendi’nin de belirttiği gibi, rengi ve parlaklığı solsa da, “mürekkep bilginlerin gözlerinin önünde daima var olan bir abide gibi sabit kalır.” Bakırdan yapılan mürekkep hokkası kuşağa asılı olarak taşınırdı ve hattatlığın göstergesiydi; porselen ve pişmiş topraktan hokkalar da vardı. Hokka kadar gerekli bir başka araç da, mürekkebi sulandırmakta kullanılan suyun ve mürekkebe katılan, özenle elenmiş mavi kumun bulunduğu küçük şişelerdi.

Kelimeler kalıcı olmaları için yazılırdı; aritmetik işlemlerin sayıları ise, genellikle işlem tamamlandığında silindiğinden, kum veya tozla kaplı bir masanın üzerine hızla yazılırdı. Bu yüzden de sayılara *hurufü'l-gubar*, tozdan harfler adı verilirdi; İspanyolca *abaco* (abaküs) kelimesi de İbranice toz anlamındaki *abak*'tan türemiştir. Bir matematikçinin, üstü kum kaplı masanın üzerine, camdaki buhara yazı yazar gibi, işaretparmağıyla hızlı hızlı sayılar yazdığını hayalimizde canlandıralım. İşini bitirince, tıpkı bizim karatahta ya tebeşirle yazılmış yazıları sildiğimiz gibi, elinin ayasıyla kumu ya da tozu düzleştirir. Hatırlama ve unutuş, aynı disiplinin, yazının iki yüzüdür; yazı hem zahmetli hem de nazik bir iştir, kutsallığının uyandırdığı saygıyla korunur, rutubete, tahtakurduna, barbarca yangınlara karşı dayanıksızdır. Hattatların ve müstensihlerin üstün sabrı, zamanın açgözlülüğüyle sessizce mücadele eder; her kitap bir mucize, mütevazı bir kahramanlıktır; parşömen veya kâğıttan sayfalar imal eden, başka kitapları çevirip kopya eden, belki anlamadıkları ama sırf yazılmış oldukları için ölümsüzlüğü hak etmiş kitapları kelimesine tekrarlama için yıllarını bir rahlenin üzerine eğilerek geçiren erkeklerin ve kadınların suskun görevidir.

Kurtuba'da İtriyatçılar Kapısı'nın yakınında, tamamı parşömen işleyen zanaatkârlara ayrılmış bir mahalle, *ribatü'r-rakkakin* vardı; bir şair, parşömenciliğin son derece zahmetli, sepicilik kadar zor bir meslek olduğunu söyler. En iyi parşömenler, yüzeyi en pürüzsüz, beyaz ve esnek olanlar, dana derisinden yapılmış olanlardı. X. yüzyılın sonundan itibaren, kâğıdı el-Endelüs'e muhtemelen III. Abdurrahman döneminde tüccarlar Bağdat ve Şam'dan getirdiler. Rivayete göre Çin'de II. yüzyıl başlarında *mandarin* Zai Lun tarafından icat

edilen kâğıdın formülü altı yüz yıl boyunca gizli tutuldu ve savaş sonucu tesadüfen Müslümanların eline geçti; 751 yılında, Müslümanlar Çin sınırlarının ötesine yaptıkları bir askeri akında kâğıt yapımında uzman iki zanaatkarı esir aldılar. Esrarengiz zanaatlerini Semerkand'da zorla uygulattılar ve neredeyse ipek kadar egzotik ve narin bir malzeme olan kâğıt, yavaş yavaş Batı'ya kadar yayıldı. Hammadde olarak keten ve kenevir bezler kullanılıyordu. Kâğıt parşömenler papi-rüsten daha ucuz, aynı zamanda daha hafif ve kullanışlıydı. Kurtuba'da kâğıda parmaklarıyla ilk dokunanlar, belki de bir yüzyıl önce ipeğin yumuşaklığını, inceliğini ilk hissedendenlerle aynı mahrem şaşkınlığı yaşamışlardı. Tıpkı giysilerin rengi gibi kâğıdın rengi de daima simgesel bir anlam taşırdı: Mısır'da idam emri mavi kâğıda yazılırdı, çünkü mavi matem rengiydi. Kırmızı ve pembe, mutluluk ve iktidarın renkleri-ydi; ancak en yüksek mevkideki görevliler halifeye kırmızı ve ya pembe kâğıda mektup yazabilirlerdi; kırmızı ve pembe ay-rıca merhamet çağrıştırdığından dilekçelerde kullanılması da meşruydı. Sarı seçkinlik belirtisiydi; kültürlü ve zarif hanım-lar mektup kâğıtlarını safranla boyarlardı. Yazma eylemi tö-rensel bir ön hazırlık gerektirirdi: Kâğıt tamamen pürüzsüz, kestane odunundan bir levhanın üzerine konur, yarım libre ağırlığında camdan bir yumurta, kâğıt cam gibi parlak ve kaygan oluncaya kadar üzerine sürtülürdü. Sayfanın üzerine ipek bir iplik ve cetvelle çizgi çekilirdi. Kamışkalem sağ üst köşeye, bembeyaz, parlak boşluğa ilk harfi yazarken, hattat saygıyla varoluştan önceki büyük hiçlikte Tanrı'nın söylediği ilk sözü hatırlardı. Ebu'l-Hasan Ali el-Bağdadî'nin yazdığı di-daktik bir şiirdeki yazı öğrenimi kuralları, simyacıların ruhla-rını arıtmak için yaptıkları çileci temrinleri getirir akla: "Ey,

yazı sanatını mükemmelen öğrenmek isteyen kişi. Niyetin ciddiye, arzuladığın başarıda sana yardımcı olması için Tanrı'ya yakar. Her şeyden önce dümdüz, sert, iyi yazmaya uygun kamışlar seç. Her iki ucunu incele ve kesimi için daha ince ve narin olan ucu seç. Kesim işleminde bütün dikkatini kullan, çünkü harflerin güzelliği kesime bağlıdır. Yazı yazmak için is karası kullan ve sirke ya da koruk suyuyla kendin hazırla. Sarı zırnık ve kâfurla çırpılıp karıştırılmış kırmızı aşiboyası ekle. Bu karışım mayalandıktan sonra, beyaz bir kâğıt alıp düzleştir. Kestikten sonra hiçbir kırışıklık, buruşukluk kalmaması için mengeneden geçir. Ardından, ara vermeden, sabırla örnekleri istinsah et; istenilen amaca ulaşmak için en iyi yol sabırdır. Başlangıçta harflerinin çirkinliğinden utanma. Bu zor bir iştir ama zamanla kolaylaşır; engellerin ardından rahatlığın geldiğini ne çok görmüşüzdür! Umduğun hedefe bir kez ulaştın mı müthiş bir sevinç ve haz duyacaksın. O zaman Tanrı'ya şükredecek, onun iyiliğine layık olacaksın."

Kâğıt, ipek, bilgi, kitap hep Doğu'dan, II. Abdurrahman döneminde müzisyen Ziryab'ın geldiği bitmez tükenmez Bağdat'tan, imparatorları Kurtuba emirlerine kentallerle mozaik ve iri el-Hatime incisinden daha değerli ve eşsiz kitaplar gönderen Bizans'tan gelirdi. Dioskorides'in *İlaç Bilgisine Dair*'inin elyazmasıyla birlikte Medinetü'l-Zehra sarayına çokdilli Rum bir keşiş geldi; adı Nikolaos'tu ve VII. Konstantinos Porphyrogennetos tarafından, kitabın Arapçaya çevrilmesini yönetmek üzere gönderilmişti. Yanında getirdiği yardımcısı Selanikli Apollodoros, Yunanlı olmuş bir Yahudiydi, ama kabalanın muammaları ve muhtemelen simya konusunda uzmandı. Dioskorides'in eserinin yıllar süren çevirisi sırasın-

da Hisday İbn Şaprut'la yakın bir dostluk kuran Apollodoros, sonunda Kurtuba'nın Yahudi mahallesinde mevki sahibi oldu ve Bizans'ın doğusundaki Khadar ülkesinden bahsetmeye başladı; dünyada sadece Yahudilerin yaşadığı ve yönettiği tek krallık olduğunu söylüyordu. Khadar diye bir krallık olmaması mümkündü; Hisday İbn Şaprut Karadeniz'deki İbrani cemaatlerine mektuplar yazdı, bu ülkeyle ilgili güvenilir bilgi toplamak üzere ulaklar gönderdi ve ömrünün sonuna kadar bir gün o ülkeyi ziyaret etme hayali kurdu. Apollodoros'a gelince, *İlaç Bilgisine Dair*'in çevirisi tamamlandığında Bizans'a dönmekten vazgeçip Kurtuba'da kaldı ve giderek daha kapalı, her şeyden soyutlanarak yaşadı; kimi Müslüman hekimlerin de uyguladığı bir işlemle, bir cam şişenin içinde saklanan bir damla insan menisine çürüdükçe çeşitli maddeler katarak, bedensiz, cinsiyetsiz, doğaüstü güçlere sahip küçük bir varlık olan *homunculus*'u yaratma yolunda nafi çabalara kendini adadı.

Her şey Doğu'dan gelirdi: Araplar el-Endelüs'e Doğu'dan gelip yerleşmişlerdi; halifelik döneminin sonuna kadar Doğu'dan bilginler gelmeye devam etti ve Kurtuba'da bilgilerini öğretmeleri için konukseverlikle ağırlandılar. Bunlardan biri de, Irak Ermenistan'ı diyarında doğmuş ve yirmi beş yıl öğretmenlik yaptığı Bağdat'ı açlıktan ölmek için terk etmek zorunda kalmış olan şair, sözlük yazarı ve dilbilgisi uzmanı Ebu Ali el-Kali'ydi; III. Abdurrahman onu müstakbel halife Hakem'e özel hoca tayin etti, yüz yıl önce Zir-yab'a sunulanlar kadar muhteşem bir ev ve ücret sundu. Yine Bağdat'tan şair el-Muhammed, el-Kayrevan'dan Kurtuba hâkimlerinin kapsamlı tarihini yazan bilgin el-Huşani geldiler. Seyyahlar için Doğu'ya giden yolların sayısı sınırsızdı;

Batı'da ise el-Endelüs Yeryüzü'nün bitimiyle sınırdaştı; korkunç okyanusun ötesinde birkaç ada -Kanarya Adaları- dışında hiçbir şey yoktu ve coğrafya bilginlerine göre bu adalara ancak tesadüfen, fırtına kaybolmuş bir yelkenliyi savurduğunda ulaşılabilirdi.

Batı'dan, Karanlıklar Denizi'nden ara sıra -Arapların Mecusi adını verdiği- sarışın, mavi gözlü vahşi korsanlar gelirdi; kıyı kentlerine saldırırlar, hatta pruvalarında hayali hayvan figürleri bulunan hafif kürekli gemileriyle Vadiü'l-Kebir Irmağı'ndan İşbiliye'ye kadar ulaşırlardı. Kuzeyde Rumların, Hıristiyanların, tarihçi İbn Said'in küçümseyerek, "Tanrı'nın anarşist ve inatçı bir ruh ve düzensizlik, şiddet sevgisi verdiği halklar" olarak tanımlandığı çoktanrılıların toprakları vardı.

Doğu'ya yolculuk, Mekke'ye ve bilgi kentlerine varırdı. Tanrı insanı Doğu'da bir yerde yaratmış ve Sevilalı Aziz Isidorus'a göre hâlâ değişmeden, boş duran, ateşten kılıçlarla korunan Yeryüzü Cenneti'ni kurmuştu. Peygamberler Doğu'da yaşamış, yazı ve aritmetikten astroloji ve rüyaların yorumlanmasına kadar bütün sanatlar orada doğmuştu; bu sanatlara büyük değer verilen el-Endelüs'te öteden beri üstün yetenekli kâhinler yaşamıştı. El-Dabbi, Emir I. Hişam'ın saltanatının tam yedi yıl süreceğini öngörmüş, şair el-Gazal II. Abdurrahman'ın başveziri hadım Nasr'ın gözden düşüşünü ve zehirlenerek öldürülüşünü bir yıl önce dizelerinde bildirmişti. Rüyaların yorumlanması aracılığıyla geleceği öngörmek meşru bir faaliyetti, çünkü hem *Kitabı Mukaddes*'e hem de *Kuran*'a göre, Hz. Yusuf da firavunun rüyasını yorumlamıştı. Mansur, León Krallığı'na karşı çıktığı seferin arifesinde, rüyasında bir adamın kendisine kuşkonmaz ikram ettiği-

ni ve onun da alelacele kuşkonmazları yediğini görmüştü. Rüyadan uyandığında astroloğuna danıştı; astrolog rüyayı dinlediğinde hiç düşünmeden, “León şehrine saldır. Onu ele geçireceksin,” dedi. Mansur bunu nereden bildiğini sordu. “Kuşkonmaza Doğu’da helyun .denir,” dedi astrolog. “Rüyandaki melek de sana: He Lyun, ‘işte León,’ demiş.”

Müreffeh ve ayrıcalıklı bir ülkede yaşamamanın kavgancına rağmen Endülüslüler dünyanın bir ucuna, karanlığın ve vahşetin sınırına sıkışmış olmanın belli belirsiz hüznünü taşırlardı. I. Abdurrahman Şam’daki bahçelerine dönebilmeyi isterdi. Hisday İbn Şaprut hayatı boyunca Khadar Krallığı’na gitmeyi hayal etti. Krallar, nüfuzlu kişiler Doğu’ya vekâleten seyahat edebiliyordu; Mekke’ye hacca kendilerinin yerine gitmesi için başkalarına bir ücret öder, böylece Kurtuba’dan hiç ayrılmadan, yollardaki ve denizdeki belirsizliklere maruz kalmadan, Mağrip ve Libya çöllerini geçmeden, haydut korkusunu ve toz işkencesini yaşamadan Kuran’ın emrini yerine getirirlerdi. Hayatını Medinetü’l-Zehra’nın odalarında ve Kurtuba Sarayı’ndaki kütüphanesinde geçiren evcimen Halife Hakem başkalarını seyahate gönderir, kendisine Bağdat’tan, Kahire’den kitaplar getirmelerini ve yolculukları sırasında gördüklerini, kendisinin Doğu seyyahlarının yazılarını okuyarak kafasında canlandırdıklarını anlatmalarını emrederdi.

Abdurrahman el-Nasır’ın oğlu ve el-Endelüs’ün ikinci halifesi Hakem el-Mustansır Billah bizim için kitapların hükümdarıdır. Endülüs Emevi hükümdarlarının en kültürlüsü ve kesinlikle en merhametlisiydi, belki şiddet ve kandan asla hoşlanmayan yegâne hükümdardı. Tahta çıktığında kırk altı yaşındaydı. Babası el-Nasır sık sık ondan bu kadar uzun yaşadığı için özür dilerdi. Babasının gölgesinde olgunlaşmış, ne-

redeyse yaşlanmış, gücüne ve öfkesine şüpheci bir yakınlık içinde şahit olmuştu. Çok genç yaşından beri halifenin halefi olacağını biliyordu; sabırla bekleyerek ikincil ve silik işlerle, Medinetü'l-Zehra'nın inşaatıyla, kütüphaneyle, bahçelerle ilgilendi. Çocukluğundan itibaren Kurtuba'nın en büyük bilgileri tarafından eğitilmişti. Gençliğinde, veliahtlığı gasp etmek için komplo düzenleyen kardeşi Abdullah'ın taht odasında idam edilişini bizzat izlemişti. Celladın kılıcı inerken gözlerini çevirmiş olsa gerek, bir şey düşündüyse de babasının zalim kararını onayladı veya kınadıysa da sessizliğini korudu ve kendisi gibi kitap sevgisiyle ün salmış olan kardeşinin kitaplarını miras olarak devralmakla yetindi. Sadece on beş yıl süren saltanatı sırasında el-Endelüs'ün kuzeydeki Hıristiyanlara karşı üstünlüğünü silahla, gayretle korudu, ama el-Nasır'ın aksine askeri seferlerden zevk almadı. "Savaştan hoşlanmadığı ve istemeyerek savaştığı halde o kadar başarılı oldu ki, düşmanlarını barış dilemek zorunda bıraktı," der Dozy.

İlımlılığının ardında çelikten sınırlar; babasının yaşlandığı, ölmeyi reddederek saltanat sürdüğü yıllar boyunca koruduğu sessizliğinin ardında sadece denge arzusu, gösteriş ve iktidar sarhoşluğuna karşı sakın bir nefret gizleniyordu. İktidar nihayet onun eline geçtiğinde, gururun onu zehirlemesi için artık çok geçti. Ömrünün yarısını beklemekle geçirmiş, ikinci planda, gölgede olmaya alışmıştı ve sağlığı sağlam olmadığından hükümdarlığının pek uzun sürmeyeceğini biliyordu. 976 yılında bir tarafına inme indi ve öldü. 970 yılından beri Hıristiyan krallıklarıyla barış içindeydi. Böylece vakitini rahat rahat en sevdiği uğraşlara, ülkesinin yönetimine ve kütüphanesine adayabildi. Oğlu Hişam'a yazdığı vasiyetnamede şöyle diyordu: "Gereksiz yere savaşma. Hem kendi re-

fahın, hem halkının refahı için barışı koru. Kılıcını sadece haksızlık yapanlara çek. Ülkeleri istila edip yıkmak, yağma ve yıkımı dünyanın en uç sınırlarına taşımakta ne gibi bir zevk olabilir: Gururunun gözlerini kamaştırmasına izin verme; adaletin daima sakın bir göl gibi olsun.”

Camiye en güzel sahinlerini ekledi. Masrafını kendi hazinesinden karşılayarak -babasından yirmi milyon altın değerinde bir servet miras kalmıştı; yani dünyanın en zengin iki veya üç hükümdarından biriydi- çeşitli camileri ve fakirhaneleri onarttı, el-Endelüs'ün dört bir yanında çeşmeler, yollar, sukemerleri, köprüler yaptırdı. Bir vakayinamede, “Halife kılıçlarla mızrakları çapa ve saban demirine, huzursuz savaşçıları barışçı çiftçilere dönüştürdü; en yüksek rütbeli askerler artık bahçelerini kendi elleriyle ettikleri için gurur duyuyor, yüksek görevliler ve ilahiyatçılar boş vakitlerini asmaların gölgesinde geçiriyorlardı,” diye anlatılır. Kurtüba'da yirmi beş okul kurdu. Saray eczanesinden yoksullara parasız ilaç dağıtımını uygulamasını getirdi. Döneminin en büyük bilginlerini himayesine aldı: Hisday İbn Şaprut, *Avam Tabakanın Konuşma Diline Dair* adlı titiz incelemenin yazarı dil bilgini Zubeydî, Latinceye çevrilen cerrahi kitabı yüzyıllar boyunca Avrupa'da okullarda kullanılan cerrah Ebu'l-Kasım Zehravi, bildiğimiz ilk ünlü Madridli olan, bir aritmetik kitabıyla usturlap yapımına dair bir elkitabının yazarı, Ptolemaios'un *Planisphaerium*'unu ilk kez Arapçaya çeviren ve ayrıca kehanetle iç savaşın başlayacağını ve halifeliğin yıkılacağını otuz yıl önce bildirmiş matematikçi ve siyamcı Müslim el-Makrizî.

Hakem'in tahta çıktığında aldığı lakap, *el Mustansır Bilah*, “Tanrı'nın muzaffer yardımını arayan” anlamı taşır. Lé-

vi-Provençal ondan “kusursuz bilgin, gösterişli mesen, edebiyat ve sanat dostu” olarak söz eder. Görevlendirdiği adamlar Şam’da, Kahire’de, Konstantinopolis’te kütüphaneleri araştırır, kitap pazarlarında açık artırmaya katılır, Kurtuba’da bulunmayan kitapları almaya çalışırlardı. Bağdat’ta sürekli bir temsilci bulundururdu; Muhammed bin Tarhan adlı bu yazarının tek görevi, yeni yayımlanan her kitabı halife için kopya etmektir. Ama halife o kadar sabırsızdı ki, yayımlanmadan önce satın almak istediği kitaplar olurdu; Mezopotamya’da yaşayan bilgin Ebu’l-Ferec el-İsfahani’nin dev Arap şiiri ve müziği derlemesini –*Kitabü’l-Agani*, *Şarkılar Kitabı*– tamamladığını öğrendiğinde, kitabın ilk nüshasını daha Doğu’da kimse okumadan önce elde etmek için bir ulakla kendisine bin dinar gönderdi. Önemsemediği bilgi yoktu; Hakem’in nazarında, o dönemin herhangi bir aydınının nazarında bilimler arasında sınırlar yoktu; en tepede din olmak üzere katı bir hiyerarşi çerçevesinde bütün bilimler, soyut bitki bezemelerindeki gibi birbirine bağlanırdı. Yazı, okuma, sözlük bilimi ve dilbilgisi, yalnız bu dünyaya ait olan şeyleri değil, ebedi kurtuluşu mümkün kılan şeyleri de öğrettiklerinden, diğer bilimlere temel oluşturunurdu. Bunlardan sonra sayılar bilimiyle astronomi, tutulmaların, dünyanın uzunluğuyla genişliğinin, günlerle gecelerin süresinin ve mevsimlerin birbirini izleyişinin incelenmesi gelirdi; bunlar da dini bayramların tarihinin ve tarımsal etkinliklerin düzeninin saptanmasına imkân tanırırdı. Tıp, beden sağlığıyla ruh sağlığı arasındaki bağların keşfiydi; mantık bilimi doğruyla yalanın, doğadaki türlerle cinslerin ve doğayı oluşturan elementlerin anlaşılmasını sağlar, ilahi yaratının düzenini ortaya koyardı. Ama bütün bilimler arasında en değerlisi ilahiyattı, çünkü diğer bi-

limler bu dünyadaki geçici hayatımızla ilgiliydi; sadece ilahiyat, ölümden sonra ve ebediyette bile yararlıydı.

II. Hakem'in, Kurtuba Sarayı'nın surlarının ardındaki kütüphanesi evrenin bunaltıcı bir özetini barındırıyordu. Kaydı günümüze kadar gelmiş her kitabın sayfalarında her şeyi anlama ve titizlikle anlatma arzusu yatıyordu. Hakem 961 yılında, tahta çıktıktan kısa bir süre sonra, merhum III. Abdurrahman'ın elçisi piskopos Recemundo (Rabî) kendisine bir armağan sundu. Armağan elbette bir kitaptı, çünkü saraylılar başka hiçbir armağanın yeni halifeyi bu kadar memnun etmeyeceğini bilirlerdi; bu kitap, elyazması yüzyıllar boyunca kayıp olan ve nihayet 1860 yıllarında Reinhart Dozy tarafından Paris Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan *Kurtuba Takvimi*'ydi. Kitabın ilk sayfasını okumak, bilim ve şiirin aynı öğrenme tutkusuyla bir araya geldiği bir dönem bulunduğunu biraz özlem ve imrenmeyle anlamaya yeter:

“... bu kitabın amacı, yılın dönemlerini ve mevsimlerini, her birinin içerdiği ayların ve günlerin sayısını, güneşin burçlara göre hareketini, güneş doğuşunun uç noktalarını, alçalma ve yükselme ölçümlerini, öğle vakti düşürdüğü gölgelerin değişken boyutlarını, mevsimlerin düzenli gerileyişini, günlerin süresinin artış ve azalışını, soğuk ve sıcak mevsimlerle aralarındaki ılıman mevsimleri, her mevsimin başlangıç tarihinin saptanmasını, gök cisimlerinin konumlarını ve hareketlerini hesaplayan gökbilimcilerin kuramına ve mevsimlerle mizaçlar arasında ilişki kurup belirlemiş olan eski zaman hekimlerinin kuramına göre her mevsimin içerdiği gün sayısını kaydetmektir; yılın bölümlenmesinde, bilginlerin sınıflandırmaları arasında yeri gelince Tanrı'nın izniyle belirteceğimiz ayrılıklar bulunmaktadır...”

Büyük kütüphanenin yönetimi, bir krallığın yönetimi kadar karmaşık bir işti. Kütüphanenin yöneticisi hadım Târid, sekreteri ise güzelliği ve âlimliğiyle ün yapmış kadın şair Lübna'ydı; ciltçilerin ve müstensihlerin başında Sicilyalı Ebu'l-Fadıl ve Hakem'in özel davetiyle Doğu'dan gelen ve beraberinde değerli Semerkand kâğıdıyla Dicle bataklıklarından kamışkalemler getiren hattat Zafer el-Bağdadî vardı. İbn Hazm, kütüphane kataloğunun, her biri ellişer sayfalık kırk dört defterden oluştuğunu belirtir. Dünyada hemen hiçbir hükümdar Hakem kadar çok altın sikkeye sahip değildi; başka hiçbir hükümdar dört yüz bin kitaba sahip olmakla övünemedi. Kitapların sayısı öyle hızlı artıyordu ki, sarayın odalarına sığmaz olmuşlardı. Odaların ve koridorların duvarları tavana kadar kitap dolup da, koyacak yer kalmadığında, kitaplar üst üste yere yığılmaya başlandı. Kütüphanenin yerinin değiştirilmesine karar verildiğinde taşınma altı ay sürdü.

Hakem saplantılı bir koleksiyoncu olmanın yanı sıra titiz ve doymak bilmeyen bir okurdu. Okurken sayfa kenarlarına notlar düşer, kitabı bitirdiği tarihi ve yazarının hangi ülkeden olduğunu mutlaka kaydederdi. Medinetü'l-Zehra'nın yaldızlı salonlarında kabul ettiği uzak krallıkların elçileri huzurunda secdeye varırdı, orduları savaş filolarını yönetirdi, ama bitmez tükenmez törenler sona erip son saray şairi de methiyesini huzurunda okuduktan sonra, gece vakti Kurtuba surlarının içine, odalarında kitaplarının bulunduğu, müstensihlerin yağ kandillerinin ışığında çalışmaya devam ettiği saraya dönmeyi tercih ederdi. Yan yana dizilmiş ciltleri, İskenderiye'den gelen papirüs rulolarını sayar; parşömenin, kâğıdın, taze mürekkebin, tozun, yanık yağın kokularıyla hafif sarhoş olurdu. Camdan bir yumurtayla düzleştirilmiş sayfa-

lar üzerinde kayan kamyşkalemlerin sesi, bir kış akşamı yağın yağmurun sesi kadar aralıksız ve tekdüzeydi; görünmeyen bir tahtakurdunun sesi, mum ışığının ulaşmadığı karanlık köşelerde bir farenin tıkırtısı onu telaşa düşürürdü. Kitapları yok eden yangından ve hatalardan korkardı. Bir sayfanın kusursuz hattatlığını inceler, doğada ilahi iradenin işaretlerinin tanıklık ettiği güzelliği o sayfada bulurdu.

Hakem de, ansiklopedisini kuşkusuz kütüphanesinde bulundurduğu İbn Abdu'r-Rabbihi gibi her şeyi bilmek, bütün kitaplara sahip olup hepsini okumak isterdi. Krallığı Duro Irmağı'nın ıssız steplerinden Afrika'nın kuzeyine kadar uzanıyordu, ama belki de bu geniş coğrafyayı, öteki krallığı, yazılı kelimelerin sessiz ve itaatkâr imparatorluğu kadar iyi tanı mıyordu. Fanatizmden uzak inançlılığı, öğrenme arzusunu kamçılıyordu; peygamberin, Tanrı'nın nazarında kimsenin bir bilimi öğrenip başkalarına da öğretene kişi kadar değerli olmadığını belirttiği söylenir. "Bir Müslümanın kardeşine verebileceği en güzel armağan, bilgece bir sözdür. Tanrı'nın seni tek bir bilge kişiye yöneltmesi, senin için dünyaya ve dünyadaki her şeye sahip olmaktan daha iyidir."

Ne var ki, Hakem'in ve Kurtuba'daki hemen hemen bütün kütüphanelerin kaderi, babasının hayal edip kurduğu sarayın kaderi kadar acıklı oldu. Halifenin ölümünden birkaç yıl sonra, başvezir Mansur tehlikeli derecede fanatik fakihlere yaranmak için, kütüphanenin heretiklik şüphesi uyandırabilecek bütün kitaplardan temizlenmesini emretti. Binlerce kitap sarayın avlularına yığılarak Mansur'un bizzat tutuşturduğu ateşlerde yakıldı. Hezeyan devam etti; halifeliğin sona erdiği iç savaş sırasında, ikinci binyılın başlarında, saray yağmalandı ve daha önceki yangından kurtulan kitaplar çarşılarda hurda

kâğıt fiyatına satıldı ya da el-Endelüs şehirlerine, Müslüman ülkelere dağılıp heder oldu. Kadı İbn Fumays'ın kitapları için yaptırdığı binadan geriye, ölümünden birkaç yıl sonra hiçbir şey kalmamıştı. İç savaş sırasındaki yağma ve talanla iflas eden mirasçıları, Kurtuba'nın ikinci büyük kütüphanesini açık artırmayla satarak kırk bin altın kazanç sağladılar.

Beş yüzyıl sonra, Granada fethedildiğinde Kardinal Cisneros, Müslümanlara ait milyarlarca kitabın Bib Rambla Meydanı'nda yakılmasını emretti. Belki de bu kitapların bazılarında II. Hakem'in sayfa kenarlarına aldığı notlar vardı. Halifenin dört yüz bin kitabından sadece biri günümüze gelebildi: Lévi-Provençal'ın 1938'de Fez'de bir kütüphanede bulduğu kitap. Borges, demirden bir kılıç olan tanrılarına hakaret içerdiği korkusuyla bütün kitapları yakan barbarlardan söz eder; İspanyol engizitörleri Arapça yazılmış kitapları gördüklerinde -"kırmızı, mavi mürekkeple yazılmış, garip harfler ve resimler içeren," der Ribera- daima küfür ve büyüyle ilgili olduklarından şüphelenirlerdi. Valencia Üniversitesi kütüphanesinde bulunan bir elyazmasına Katalanca şu not düşülmüştür: Bu kitabı ben Jaime Ferrán, Laguar köyünde, Morisco'lar dağa çıktıktan sonra buldum ve Arapça olduğu için okutacak kimseyi bulamadım. Muhammed'in *Kuran*'ı olmasından korkuyorum." Olayı aktaran Ribera kitabı okumuştü; adamın öylesine korktuğı kitap bir dilbilgisi kitabıydı.

IX. İyi Yürekli Tiran

Sarayın yakınında, Kurtuba kent merkezindeki sefil bir binanın girişinde, uzun boylu, düzgün hatlı, biraz taşralı olmakla birlikte kendinden emin tavırlı bir genç, temiz ve hızlı bir yazıyla dilekçeler yazarak hayatını kazanmaktaydı; ancak diğer hattatlarda görülen içgüdüsel sükûnetten yoksun olduğu derhal fark ediliyordu; sarayın yaldızlı bronz kapılarının her açılıp kapanışında gizlice içeri süzülürmeyi düşünürcesine kafasını kaldırıp bakıyordu; sanki gerçek hayatı o binanın girişinde değil kraliyet sarayının kapısının öte yanında, haremın örtülü kadınlarının, ince sesli, açık renk gözlü hâdımaların, taht nöbetçilerinin, iktidar sahiplerinin dışarıyı gözetlediği söylenen kafesli pencerelerin ardındaydı. Bu adam, Muhammed bin Ebi Amir, yaklaşık üç yüzyıl önce ilk Müslüman istilacıların karaya çıktığı uzaktaki Algeciras, el-Ceziretü'l-Hadra ya da Yeşil Ada eyaletinden Kurtuba'ya birkaç yıl önce gelmişti. Her isteyene baştan aşağı şan ve şeref dolu bir soyağacı uyduran sahtekâr şecerecilere başvurmasına gerek kalmaksızın, saf Arap soyunu o kahramanlık dönemlerine kadar gururla dayandırabiliyordu. Üyesi olduğu Amiri ailesinin kökeni, Arabistan'da İslamiyetin kuruluşuna katkıda bulunmuş göçmen savaşçı Yemenli kabilelerdi; daha ilk Emevi el-Endelüs kıyılarına varmadan önce, Amiriler oraya yerleşmişlerdi; aralarından biri, Abdülmelik, Tarık bin Ziyad'ın ordusunda savaşmış, cesareti karşılığında bir şatonun senyörlüğü ve el-Ceziretü'l-Hadra bölgesinde bir araziyle ödül-

lendirilmişti; bu topraklar üç yüzyıl sonra hâlâ aynı ailenin mülkiyetindeydi.

Muhammed on altı-on yedi yaşına kadar bu arazide yaşamıştı. Ailenin kurucusu bir savaşçıydı, ama torunları nesiller boyunca edebiyat ve yargıçlığı askerliğe tercih etmişlerdi. Örneğin Muhammed'in babası, bilgisi ve sofulnessuyla ün yapmış bir ilahiyatçıydı; çiftlik yönetimiyle hiç ilgisi olmadığından, Mekke'ye hacca gidebilmek için eski senyörlüğün son rantlarını harcamaktan çekinmemişti. Birkaç yıl süren yolculuğun dönüşünde Trablusgarp'ta hummadan öldü; o güne kadar kendini öğrenimine vermiş olan en büyük oğlu Muhammed, her şeyi bırakıp halifeliğin başkentinde talihini denemeye karar verdi. Kurtuba'da akrabalarının yanında kalarak büyük camide eğitim veren hocalarla temas kurdu. Çekingen ve oldukça yakışıklı bir delikanlı olduğu ve ayrıca düşmanlarının daha sonra uydurduğu bir yalan olma ihtimali varsa da- biraz kambur olduğu söylenir. En değerli hocalardan, döneminin en bilgili dilbilimcisi olduğu söylenen, II. Hâkem'e de hocalık etmiş Ebu Ali el-Kalî'den ilahiyat ve edebiyat dersleri aldı. Arkadaşlarının şamatalarına katılmaz, özellikle sofı gibi görünmemekle birlikte, asla içki içmezdi. Soyuyla gurur duyar, taşralı öğrencilerin kıt kanaat geçimini şikâyetsez kabullenirdi, ama mizacında, ciddi çekingenliğinde, öğrenme hırısında delice bir yan vardı; başkaları için önemli olan şeyleri umursamazdı. Çılgınca bir güvenle, arkadaşlarına el-Endelüs'ün en güçlü adamı olacağını söylerdi. Hırslı insanların huzursuzluğu içinde, kendi hayatına yabancılaşarak yaşardı. Buna rağmen sorumsuzca hayallerinin sarhoşluğuna kapılmış gibi de görünmezdi. Feda edilmiş, yalnız yaşadığı ergenliğinin sayıklamalarında bir yöntemin soğuklu-

ğu, bir planın gizli ilerleyişi sezilirdi. Meyhane toplantılarında, kendisi devletin başına geçtiğinde hangi görevi almak istediklerini sorarak arkadaşlarını şaşırtırdı. Arkadaşlarının alayları hıncını bilir, imkânsız başarıma kararını pekiştirirdi.

Kurtuba'ya geldikten sonraki birkaç yıl içinde mükemmel bir hattat oldu. Anakentte, saraya çok yakın bir bina girişini kiraladı -iktidara yakın olmak, simgelerini görmek onu büyülüyordu- ve az bir para karşılığında mektup ve dilekçe yazmaya başladı. Güzel yazısı ve hukuk dilini ustalıkla kullanışı derhal dikkati çekti; kısa bir süre içinde, şehrin başkadısı Muhammed bin el-Salim'in kâtip yardımcılarında biri oldu. Ama bu işi de uzun sürmedi; el-Salim belki zekâsına hayran oldu, belki de ona güvenmediğinden bir an önce çevresinden uzaklaştırmak istedi. Kesin olan şu ki, hacip Mushefi, saray kaleminde çalışacak yetenekli bir kâtip tavsiye etmesini istediğinde, el-Salim derhal henüz yirmi beş yaşında olan genç Muhammed bin Ebi Amir'i tavsiye etti. Bir hattattı sadece, ama yazıcılık yaptığı bina girişinden erişilmez gibi görünen sarayın kapısından içeri adım atmaya başarmıştı. Robot hayvanların bulunduğu bahçelerde, halifenin kütüphanesinin bitmez tükenmez odalarında hayranlık ve kıskançlıkla -dünyanın kendilerine tazminat borçlu olduğunu düşünenlerin kıskançlığıyla- dolaşmış olmalı. II. Abdurrahman'ın camekânlı galerisinde şehri, ırmağı ve ovayı, ele geçireceği kaderinde yazılı bir krallığa bakarcasına seyretmiş olmalı. Emirlere uysallıkla, ihtiyatla, uyanık bir dikkatle itaat etmiş, dilekçeleri kopya etmiş, zamanın kendi lehine işlediğini düşünmüş olmalı. Hem kendi zekâsına hem de Halife Hakem'in gözdesi, neredeyse vekili olan hacibin desteğine güveniyordu. Henüz yüksek mevkideki kölelerden, hadımlar-

dan, paralı askerlerden, kâtiplerden, maaşlı şairlerden, yarısaydam perdelerin ardında şarkı söyleyip ut çalan müzisyen cariyelerinden oluşan gürhün içinde bir hiçti. Başkalarının hayatlarını taçlandıran şey, onun için bir başlangıçtan ibaretti. Kendisine herhangi bir konuda iltimasta bulunabilecek kişiler nezdinde çalışkan ve sadıktı. Her hareketi, her sözü, her tebessümü tek bir amaca yönelikti. Sürekli bir yalanın içinde, tetikte yaşıyordu. Felsefe ve edebiyata tutkundu, ama karşısında *Kuran* dışında her şeyi küçümseyen nüfuzlu bir ilahiyatçı olduğunda bunu gizlemeye çalışırdı. Sarayın coğrafya bilginlerinden biriyle Ptolemaios'un *Planisphaerium*'unu, bir dilbilimciyle Arap şiirinin üstünlüğünü ve tarihini tartışabilirdi. Hiç savaşa katılmamış evcimen bir aydıındı, ama askeri stratejiyle ve ordunun yönetimiyle de ilgilenirdi, çünkü kendi mesleğine sön derece yabancı olan bu bilgilerin bir gün işine yarayabileceğini düşünürdü. Talihi müstakbel değişikliklere gebe bir kahraman olduğuna kendini inandırmış kişilerin esrarengiz kişiliğine sahipti. Hiç kimseye ifşa edilmeyen bir sırra vâkıf olan tek kişi, kendinden başka kimse- nin katılmadığı görünmez bir komplon'un merkeziydi.

Halife, Medinetü'l-Zehra'da, Kurtuba Sarayı'nda kendini ibadete ve kitaplarına adayarak yaşıyordu. Günlük yönetim işleriyle hacip, hadım saray kethüdaları ve cariyeler Subh ilgilenirdi; Subh, sadece sarı saçları ve mavi gözleriyle değil, yaşı ve sağlıksız oluşu yüzünden ardında bir vâris bırakmadan öleceğinden korkarken ona iki erkek evlat doğurduğu için de Hakem'i ileri yaşta kendine âşık etmişti. Büyük oğul Abdurrahman küçük yaşta öldü. Çok geçmeden ikinci oğlan Hışam doğdu; halife derhal onu vâris ilan etti ve mallar mülkler bağışlandı. Bunları yönetecek yetenekli ve sadık bir me-

mur gerekliydi; hacibin veliahtın annesine sunduğu adaylar arasında, sarayda hizmet etmeye başlayalı bir yıl olmuş, neredeyse kimsenin tanımadığı parlak delikanlı Muhammed bin Ebi Amir de vardı. Bakışlarının ve çehresinin erkekleri gafil avladığı, kadınları ise büyülediği söylenir; sarışın Subh onu seçti ve böylece Muhammed bin Ebi Amir yirmi altı yaşında aniden tahtın vârisinin mülklerinin vasisi oldu. Ayda on beş altın kazanıyordu ama herkesin imreneceği bu maaş, onun arzuladığı ücretin ve yönettiği muazzam servetin yanında bir hiçti. Belki de onu kışkırtan açgözlülük değildi. Küçük yaşından beri kıt kanaat yaşamaya alışmıştı; onun için paranın kendisi değil, rüşvet vererek başkalarını satın alma gücü vermesi önemliydi. Para da, tıpkı iktidar basamaklarını tırmanmak için vicdan azabı duymadan çevirdiği sahte dostluk, cömertlik ve hatta aşk entrikaları gibi, tek tutkusunu tatmin etmek için bir araçtı sadece.

Vârisin mülklerini yönetmeye başladıktan yedi ay sonra çok daha önemli bir göreve getirildi: Darphane Amirliği; ardından, bir yıl içinde sırasıyla veraset kayyumu, hazine-dar, İş-biliye ve Niebla bölgesi kadısı oldu. Bu görevlerin hepsinde aralıksız ve değişen bir faaliyet içindeydi; çeşitli zamanlarda, kendini art arda, pervasızca her şeyini bahse yatıran bir kumarbaz gibi hissetmiş olmalı. Otuz iki yaşında, halifeyi ve olaylı Kurtuba sokaklarında asayiş koruyan paralı nöbetçilerin, ikinci *surtta* birliğinin başındaydı. O dönemde, hava kararıp çarşı-lardan el ayak çekildiğinde şehir bir ormandan daha tehlikeli olurdu; gece sokağa çıkanlar mutlaka katil hırsızlara yem olur, kafası kesilmiş cesetler dar sokaklarda öylece bırakılırdı. Muhammed bin Ebi Amir *surtta* askerlerini disipline soktuk-tan sonra her sabah hırsızların kesik kafaları çarşı kö-

şelerinde sergilenmeye başladı, Kurtuba geceleri korkulur olmaktan çıktı; gece kuşları ve tüccarlar adını minnetle anıyorlardı. Otuz üç yaşında -Hakem'in ölmesine pek az zaman kalmışken- müstakbel halifenin eğitiminden ve Kuzey Afrika'da savaşılan ordunun gizli fonlarının denetiminden sorumluydu. Hâlâ hacip Mushefi'nin desteğine ve aşırı masraflı kutlamaları için ödünç para verdiği, doğru zamanda halifeye veya hacibe söylenen bir sözle, hazine hesaplarında, birine gizli bir kâr sağlayacak küçük bir usulsüzlükle nazik bazı girişimlerini başarıyla sonuçlandığı saraylıların sadakatine güveniyordu. Başkalarının ahlaksızlığı onun ilerlemesinin ve dokunulmazlığının garantisiydi; minneti satın almayı bilir ama korku ve açgözlülüktan kaynaklanan sadakati tercih ederdi. Şaşmaz bir baştan çıkarma yeteneği vardı; bakır bir para attığı dilenci, durup şikâyetlerini dinlediği sakat asker, yüklü miktarda altın hediye ederek skandala yol açacak bir iflastan kurtardığı soy-lu, kendisine aynı tutkulu sadakatle bağlanırdı.

Bir bina girişinde hattatlık yaparak kıt kanaat geçindiği günlerde bile dünya ve başkalarının alçaklığı daima onun emrindeymiş gibi buyurgan ve sert tavırlı ve çok uzun boylu olduğu söylenir. Yine de yükselişinde en büyük rolü hiç şüphesiz cariyeye Subh'un lütfu oynamıştı; Kurtuba'da Muhammed bin Ebi Amir'in Subh'un âşığı olduğu ve hem son aşkını hem de ömrünü tamamlamakta olan yaşlı halifeyi öfkelen-dirmeyi soğukkanlı bir cesaretle göze aldığı kanısı yaygındı. Subh hırslı, mantıklı ve kibirli bir sarışındı; köklerini ve di-nini unutup düşman bir ülkede en yüksek konuma gelmeye kararlı bir yabancıydı - kuzey krallıklarından gelmişti. Hasta bir adamın karısıydı ve Muhammed bin Ebi Amir ona zekâ ve acımasızlıkla birlikte gençlik sunuyordu, ama ikisini yıllar

boyunca birleştiren şey, birbirlerinde karşılıklı besledikleri hırstı. Muhammed'in amacına ulaşmak için Subh'a ihtiyaı vardı; Subh içinse aşığının başarısı, Hakem'in ölümünden sonra çok genç yaşta tahta çıkacak olan tek oğlu Hişam'ın, Kurtuba'nın en güçlü ve merhametsiz adamının deşteğine sahip olacağının garantisiydi.

Muhammed çok kısa zamanda Kurtuba'nın en zenginleri arasına girmeye başardı. Risafe semtinde, I. Abdurrahman'ın hâlâ ayakta olan sarayının çok yakınında kendine bir saray yaptırdı. Sonradan görme serveti, hepsi hınç ve kıskançlıktan kaynaklanmayan şüphelere yol açıyordu; bu şüpheleri barbarca cömertlik gösterileriyle susturmaya çalışıyordu. Sofrasında ve sarayının çatısı altında herkese yer vardı; sarayda her gün düzenlenen şölenlere her isteyen çekinmeden katılabilirdi; Muhammed bin Ebi Amir'i veya atalarını öven dizeler yazan her şair bir kese altını garantilemiş olurdu. Sarayın çevresinde bir köleler ordusu nöbet tutardı; Muhammed'in maiyeti neredeyse halifeninki kadar kalabalık ve gösterişliydi. Düşmanları kanunsuz servetinin aldatmacasını ne kadar sürdürebileceğini, kumarbaz gururunun ne zaman felaketle sonuçlanacağını merak ediyorlardı. Subh'a yaranmak için ona som gümüşten işlenmiş bir saray maketi hediye etti; maketi önceden halkın hayran ve kıskanç bakışlarına sergiledi. Gümüşten saray Kurtuba sokaklarında tören alayıyla gezdirildi ve Muhammed, armağanını Subh'a verirken aşkının sırrını saraylılara meydan okumaya dönüştürerek önünde yerlere kadar eğildi. Kayıtsız kalmayı daima tercih eden Halife Hakem bile şüphelenmeye başladı. Halifenin şu yorumda bulunduğu rivayet edilir: "Bu delikanlı ne marifetler çevirip bütün kadınlarımı cezbediyor, gönüllerini çeliyor? Dünyanın bütün şatafa-

tıyla sarmalanmış oldukları halde artık bir tek onun hediyelerini takdir ediyorlar. Bu adam sihirbaz bir bilge mi, yoksa son derece maharetli bir hizmetkâr mı? Ne olursa olsun, denetlediği kamu fonlarıyla ilgili endişe duyuyorum.”

Muhammed’in fazlasıyla büyük oynadığı su götürmezdi; incelemeye tabi tutuldu ve saray muhasebecileri yönettiği fonlarda müthiş bir açık buldular. Bu sefer ne hacibin ne de Subh’un himayesi onu rezaletten ve muhtemelen hapisten kurtaramayacakmış gibi görünüyordu. Ama herkesin mahvolmuş gözüyle baktığı Muhammed tedbirli davranıp etrafına karışık bir borçlular ağı örmüştü; o battığı takdirde daha birçok kişi de onunla birlikte batacaktı. Halife soğuk bir sükûnetle Darphane’den kaybolan paranın hesabını vermesini istediğinde, sıradan bir emre itaat edercesine dinledi ve sadece birkaç saat mühlet rica etti; masum bir havaya bürünmesi hiç o andaki kadar gerekli olmamıştı. Çok zengin bir vezir olan İbn Hudeyr’in kendisine büyük minnet borcu vardı; ona gösterdiği lütufların açığa çıkması hiç hoş olmazdı. Çaresiz durumda olan Muhammed bin Ebi Amir telaşa kapılmadan vezirin evine gitti ve açığı kapamak için gerekli meblağı borç olarak istedi. İbn Hudeyr razı oldu. Hesaplar tekrar gözden geçirildiğinde, mahvına kesin gözüyle bakılan Muhammed halifeye kusursuz bir hesap sundu: Darphane’de bir dinar bile eksik değildi. Bunun üzerine kendisini suçlayanlar otomatik olarak suçlu durumuna düştü; Muhammed bin Ebi Amir’in dürüstlüğü, şüphe ve iftiranın ardından pekişmiş oldu. Onu devireceklerini zannedenler, durdurulamaz yükselişine yardım etmişlerdi. Hiçbirine merhamet gösterilmedi; Muhammed bin Ebi Amir’in en tehlikeli özelliği, asla unutmamasıydı.

Hatırlamayı ve beklemeyi herkesten iyi bilirdi; iktidarının kesinleşmesi için Halife Hakem'in ölmesi gerekiyordu. Kurtuba tahtına hastalıklı bir çocuk çıktığında, neredeyse doğduğundan beri eğitmeni ve üstelik annesinin âşığı olan Muhammed'i durduracak hiçbir engel kalmayacaktı. Hacıp Mushefi ve III. Abdurrahman'ın eski kölesi, zamanla el-Endelüs'ün en şanlı askeri olan komutan Galib ondan yanaydılar. Ne var ki, âmirleri hasodabaşı Faik el-Nizami ile kuyumcubaşı ve doğancıbaşı Çevdar olan sarayın nüfuzlu hadımağalarına çeşitli nedenlerle güvenmiyordu. Hadımağası amirlerinin her ikisi de halifenin en yakınındaki kişilerdi. Halife uzun uzun can çekiştikten sonra öldüğünde, yanında sadece ikisi vardı. Çocuk yaştaki Hişam tahta çıktığı takdirde Muhammed bin Ebi Amir ve taraftarlarının derhal bütün imtiyazlarını ellerinden alacaklarını, hatta ek bir önlem olarak kendilerini idam ettirebileceklerini düşündüler. Gece yarısı yatak odasında II. Hakem'in cesediyle baş başa olan Faik ve Çevdar, zaman kazanmak için halifenin öldüğünü birkaç saat boyunca, belki şafak sökünceye kadar gizli tutmaya karar verdiler; halifelige Hişam'ın yerine III. Abdurrahman'ın en küçük oğullarından amcası Mahir'in geçmesini sağlayacaklardı. Mahir sarayın dışında, Vadiü'l-Kebir kıyısında bir kır evinde saraya ve iktidara tamamen yabancı bir hayat süren, silik ve oldukça içine kapanık bir gençti.

Ne var ki hadımağaları, kendilerine pahalıya mal olacak bir saflık gösterip planlarını hacip Mushefi'ye anlattılar ve destekleyeceğine dair verdiği söze inandılar. Mushefi aynı gece Muhammed bin Ebi Amir'i silahlı yüz köleden oluşan bir müfrezeyle birlikte şehzade Mahir'in evine gönderdi. Şa-

fak sökmeden önce Muhammed onu uyandırıp ağabeyi halifenin öldüğünü haber verdi. Mahir uyku sersemi bahçesinde yalınlılık askerleri görünce kurtuluşunun olmadığını anladı. Korkudan titreyerek, gözyaşları içinde, kılı kıpırdamayan Muhammed'e, asla tahta göz dikmeyeceğine, yeğeni-ne karşı komplo kurmayacağına dair yemin etti; o güne kadarki gibi her şeyden uzakta yaşamaktan başka bir şey istemediğini, sahip olduğu şeylerin, kır eviyle Emevi ailesinin üyesi olarak aldığı rantın kendisine yettiğini söyledi. Ama Muhammed bin Ebi Amir yumuşamadı, terbiyesini bozmadı, neredeyse yardımsever davrandı. Karşısında diz çökmüş olan şehzadeye bakıp sırtını döndü ve bahçeye, Ekim gecesinin serin ve güzel kokulu havasına çıktı, askerlere küçük bir işaret verdi. Mahir'in, yakındaki Vadiü'l-Kebir Irmağı'nın sesine karışan çığlıklarını duymuştur belki. Şehzade yatak odasında boğuldu, cesedi bir ipe asıldı. Ertesi sabah Kurtuba'da şehzade Mahir'in intihar ettiği haberi duyulacaktı. Evrensel bir alçaklık öyküsü olan tarihte şehzade Mahir birkaç satırlık ve birkaç saatlik yer işgal eder: Halife Hakem'in öldüğü gecenin birkaç saati. Adının günümüze gelmiş olmasının tek sebebi, kelimenin tam anlamıyla bir kurban olması, kurban edilmiş olmasa hakkında hiçbir şey bilmeyeceğimiz masum bir kişi olmasıdır. Yirmi sekiz yıl boyunca, hiç kimsenin hafızasında izi kalmamış herhangi bir adam kadar sili bir hayat yaşadı. Kasıtlı sıradanlığının kendisini kurtaracağını düşünmüştü kuşkusuz. Bir Ekim gecesi kapısının yumruklandığını ve kölelerin telaşlı seslerini duydu; iki üç saat sonra ölmüş ve temelli karanlığa gömülmüştü. Muhammed bin Ebi Amir nasıl öldürüldüğünü bile görmek istemedi.

Ancak farkına varmadan şehzade Mahir'in mahvına sebebiyet veren hadımağaları Faik ve Çevdar'ın akıbeti de daha merhametli olmadı. Faik'in bütün rütbeleri elinden alındı ve saraydan kovularak ömrünün geri kalanını Kurtuba'da bir evde hapis geçirdi. Çevdar sürgün edildi, yıllar sonra Balear Adaları'nda öldü; halifenin cesedinin başında geçirdiği, zirveye tırmanmak üzereyken dibe düştüğü geceyi hiç unutmadı. Hakem'in gömülmesinden hemen sonra, 2 Ekim 976 sabahı, imamların büyük camide adını duyurduğu yeni halife, firfiri giysiler içinde, çocuk başının üzerinde koca bir sarıkla, savaşçılarla hadımlardan oluşan maiyet alayıyla Kurtuba sokaklarında dolaştırılırdı. Çok zayıf mizaçlı, yarısaydam tenli, sarışın ve çok açık renk gözlü bir çocuktur. Kalabalığın bağrıışlarından ve askerlerin patırtısından korkuyor, güneşten rahatsız oluyordu. Muhammed bin Ebi Amir, Mushefi ve Galib, hükümdarın tahtırevanının yanında, şeref konumunda yer alıyorlardı.

Öngördükleri şekilde, devletin en üst düzeydeki mevkilerini üçü aralarında paylaştılar. Mushefi ve Galib hacip, Muhammed ise *vezirü'd-devle*, yani başdanışman ve *valiü'l-medine*, yani Kurtuba valisi oldu; emrindeki askerler günbatımından gündeğümüne kadar şehrin sokaklarında devriye gezdiği için valiye gecenin efendisi *-sahibü'l-leyl-* de denirdi. Arabozucu ve komploya eğilimli olduklarını bildiğinden, Araplara güvenmezdi; tuttuğu Hristiyan ve Berberi paralı askerlerin ücretini kendi hazinesinden öder, bu askerler sadece kendisine sadakat yemini ederlerdi. Otuz altı yaşına geldiğinde iktidarın doruğundaydı ama henüz tek başına değildi ve konumunu tamamen sağlam görmüyordu; annesi ve iki yaşlı saraylı tarafından yönetilen bir çocuğa bağımlıydı; Galib ve

Mushefi, ataklığından yararlanmak amacıyla kendisini daima desteklemiş oldukları halde, aslında sonradan görme olarak niteleyip aşağıladıklarını biliyordu.

Önce Mushefi'yi ortadan kaldırdı. Ona titizlikle tuzak kurdu; devlet hazinesinden para çalmakla, satılmışlıkla, eş dost kayırmakla, iktidarı kötüye kullanmakla, dinsizlikle, sefihlikle suçladı. Halife, hacibin bütün yetkilerini elinden alan ve mallarına el koyan kararnameyi imzalayıp onun gölgesinde yükselen çocukları ve akrabalarıyla birlikte hapsedti. II. Hakem'in dostluğunu kazanmış, daima nüfuzlu ve lüks bir hayat yaşamış olan Mushefi, birkaç gün içinde kendini bir dilenciden daha büyük bir sefalet içinde buldu. Yeraltı zindanına kapatılıp soyuna küfredildi, işkence gördü. Yaşlı ve düşkün bir halde, şerefini bile koruyamadı; belki de böyle bir şeye hiçbir zaman sahip olmamıştı. Muhammed bin Ebi Amir'e hapisten alçakça boyun eğen mektuplar yazıyor, hatta kölesi, çocuklarının öğretmeni olmayı teklif ediyordu: "Tanrı seni affetsin. Geç de olsa merhamet edip beni bağışlayamaz mısın? Ben düşünmeden büyük bir hata yaptıysam da, senin gücün her şeye rağmen benim suçumdan daha büyük, daha yüksektir. Bir hizır kârın yetkilerinin sınırını aştığını, ama efendisinin onu affetmesini hiç görmedin mi? Senin hoşgörüne sığınıp hatalarını lüzeltenlerin suçu hafifler. Sen beni affet, Tanrı da seni affetsin." Mushefi bu satırları yazarken mahvına sebep olan adamın bir zamanlar koruduğu, istikbali olmayan bir kâtip olduğunu hatırlıyordu muhtemelen. Ama Muhammed minnete de, merhamete de eğilimli biri değildi. Mushefi'yi aylarca yıllarca hapiste süründürdü, aleyhinde bitmez tükenmez kamu davaları açtı ve huzuruna, bütün saraylıların gözü önünde, paçavralar içinde, gardiyanlar

tarafından itilip kakılarak, dövölerek çıkarttı. Yaşlı vezirin, bir tekmeyle kendisini yere yıkan bir gardiyana, “Yavaş ol evladım, istediğini elde edeceksin. Keşke ölüm satın alınabilseydi ama Tanrı fazla yüksek fiyat biçmiş,” dediği rivayet edilir. Eskiden koruduğu kişilerin hiçbiri onu savunmadı. Onunla göz göze bile gelmediler. Muhammed dehşetin sınırlarını zorlayarak onu idama mahkûm etmedi; hapiste yaşlanmaya devam etmesine karar verdi, hastalık ve sürekli korku işkencesine mahkûm etti. Bir türlü ölmemesi sonunda canını sıktı. Mushefi’yi ayakta duramayacak kadar yaşlı ve hastayken boğdurttu. Hücresinde şu dizeleri buldular: “Kadere güvenme, nice değişik durumlara sokar bizi. Bir zamanlar aslanlara meydan okumamı sağlamıştı, şimdi bir tilkinin karşısında korkudan titremeye mecbur ediyor. Daima kötülerden merhamet dilenmek, yiğit bir adam için ne büyük utanç!”

Komutan Galib, Mushefi’yi çökertmek için Muhammed’le ittifak kurmuş, hatta bir kızını onunla evlendirmeye razı olmuştu. Ama Galib bir tehlikeydi, çünkü orduda çok sayıda yandaşı vardı; yetmiş yaşında olduğu halde, fırfırı perlerini ve yaldızlı miğferleriyle at üstünde ordularının başında savaşırdı. Mushefi’yi devirdikten sonra damadının kendisini tuzağa düşürmeye niyeti olduğunu -ne yazık ki çok geç- öğrenince, Muhammed’e karşı askeri bir isyan düzenledi, ama bu şekilde de onu alt edemedi. El-Endelüs’ün en kahraman askeri, yarım asır boyunca Hristiyan ordularını ve Mağripli Berberi kabilelerini silip süpürmüş olan Galib, Kurtuba’nın eski kâtibine karşı savaşıırken öldü. Neredeyse seksen yaşındaydı; askerlerine saldırıya geçme emrini verdiğinde atı tökezledi, Galib eyer çatısına çarptı, göğsü parçalandı; şans yine Muhammed bin Ebi Amir’in yüzüne gülmüştü. Muham-

med, Galib'i yenmek için komutan Cafer bin Ali'den yardım istemişti. Cafer'in, başkalarına karşı böylesine cesurca savaştığına göre, günün birinde aynı şeyi kendisine de yapacağını düşündü; kısa bir süre sonra, Cafer bin Ali, Muhammed'in kendi onuruna düzenlediği bir şölenden sarhoş dönerken sırtından hançerlenerek öldü.

Zaman zaman intikamlarını zehirli bir mizahla süslerdi. Sık sık Muhammed'i hicveden şiirler yazan şair Ramadî bir komploya katıldığı gerekçesiyle tutuklandı. Ramadî haricinde bütün komplocuların kellesi uçuruldu. Muhammed onun için başka bir ceza düşünmüştü. Onu serbest bıraktı, ama şaire bakılmasını, onunla konuşulmasını yasaklayan bir فرمان çıkardı; emre uymayanlar ölümle cezalandırılacaktı. Ramadî ömrünün geri kalanında Kurtuba sokaklarında bir hayalet gibi dolaştı; kalabalığın ortasında, çölün ortasındaymışçasına yalnızdı; konuştuğu erkekler ve kadınlar karşısında dilsiz kesilir, gözlerini gözlerinden kaçırmayacak birini nafîle arardı. Yavaş yavaş delirmiş, kimsenin dikkatini çekemediğine göre var olmadığı hissine kapılmış ve birkaç yıl geçtikten sonra, kendisini çevreleyen sessizlik çemberini kırmaya bile yeltenmemiş olmalı. Kurtuba'daki lakabı *ölü*'ydü.

Muhammed bin Ebi Amir kimseyi affetmez ve asla dinlenmezdi. Mushefi ve Galib'in art arda mahvolmalarından sonra el-Endelüs'te ondan daha üst mevkide bir tek kişi kalmıştı: Halife II. Hişam. Narin ve küçük yaşta ahlaksızlaşmış bir çocuktu -Dozy, annesiyle Muhammed'in onu ölçüsüz bir dindarlığa ve küçük yaşta bunaltıcı bir sefahat ve alkol deneyimine ittiklerini ileri sürer- ama yeni hacibin ihtiyatı elden bırakmadan ondan kurtulması mümkün değildi. Halifeyi öldürmek tehlikeli olacağından, onu görünmez kılmaya,

yavaş yavaş yok etmeye karar verdi. İki yılda kendine Vadi'ül-Kebir kıyısında Medinet'ül-Zehra'dan daha büyük ve şatafatlı bir saltanat kenti yaptırdı -yeni kente, meydan okurcasına, benzer bir isim vererek Medinet'ül-Zehre, çiçekli şehir dedi- ve devlet yönetimini, saray hazinesini oraya taşıdı. Halifeyi Kurtuba Sarayı'na hapsetti; onu koruyan nöbetçilere rüşvet vererek sadece kendisinden emir almalarını, Hişam'ı gece gündüz göz hapsinde bulundurup her sözünü, her hareketini tam olarak kendisine anlatmalarını sağladı. "Halifenin sarayını bir duvarla çevirdi," der Mekkari, "ve çepeçevre geniş bir hendek kazdırdı; ayrıca kapılara gece gündüz nöbetçiler yerleştirdi. Halifeyi herkesten tecrit etti; kapıcılara, halifenin huzuruna hiç kimsenin çıkmasına ve devlet işlerinden haber almasına izin vermemelerini emretti. Böylece efendisini avucuna almış ve olan bitenden habersiz bırakmış oldu..." Hişam'ın güvenliği, herhangi bir tehlikeye maruz bırakılamayacak kadar önemliydi. Muhammed halifenin camiye yılda sadece bir kez, iki büyük bayramda gitmesini öngördü; o zaman da sokağa çıkmıyor, doğrudan maksureye açılan geçidi kullanıyordu; öyle ki müminler uzak ve yabancı silüetini zor seçiyorlardı. Halifenin dışarı çıkması kaçınılmaz olduğunda da -örneğin hacibin sarayını ziyarete gideceği zaman- önden bir çığırtkan ve silahlı görevliler gider, Kurtubalıları sokakları boşaltmalarını ve kapılarını kapatmalarını emrederdi. Atının üzerinde beceriksizce sallanan, tembellik ve içkinin serseme çevirdiği II. Hişam, rüyadaymış gibi, aniden sessizleşen ve boşalan bir hayalet şehri seyrederdi.

İktidarı gasp edişine göz yumulması ve el-Endelüs'ün mutlak hâkimi olmayı sürdürebilmek için, Muhammed'in savaşta da başkan olması gerekiyordu. İslamın şartlarından

biri de kâfirlerle savaşıyordu; cihat, Mekke'ye hacca gitmek, namaz kılmak, fitre ve zekât vermek gibi Tanrı'nın buyruğuydu. II. Hakem Hristiyan krallıklarıyla barış antlaşması imzalamayı tercih etmişti; oysa Muhammed bin Ebi Amir'in doymak bilmeyen hâkimiyet kurma içgüdüğü onu savaşa, Kurtuba civarında askeri geçit törenleri düzenlemeye, dizi dizi Hristiyan kölelerle, küfeler dolusu kesik baş taşıyan yük hayvanlarıyla kuzeyden dönen orduların vahşi görüntüsünden haz duymaya itiyordu. Endülüslüler vasat süvariler, kahramanlığa eğilimli olmayan kişiler olarak tanınırlardı. Ordu hâlâ eski kabile soy zincirine, fetih döneminin Arap ve Suriye cünd geleneğine göre örgütleniyordu; ama yavaş yavaş ordunun büyük bölümü Endüslü askerlerden değil, Berberi ve Slav paralı askerlerden, hatta kabarık ücretin ve gördükleri iyi muamelenin, çekiciliği nedeniyle kuzeydeki krallıklardan gelen Hristiyanlardan oluşmaya başladı. Eski Arap aristokrasinin nüfuzunu tamamen kırmak ve aleyhine dönebilecek tehlikeli kabile dayanışmasına son vermek amacıyla, Muhammed bin Ebi Amir yeni bir askeri örgütlenmeye gitti; artık birliklerde eşit sayıda Arap, Berberi, siyah köle ve Hristiyan asker bulunacaktı. Halifenin ordularında Kastilyalıların, Navarralıların ve Leónluların hizmet etmesi Katolik tarihçeleri, özellikle bu askerleri dönek ve vatan haini olarak tanımlayan Francisco Javier Simonet'yi müthiş kızdırır. Şurası da bir gerçek ki savaşın getirdiği koşullarda, Hristiyan ordularında çarpışan Müslüman paralı askerler de olmuştu ve hatta Cid Campeador bile, ara sıra bir Müslüman kralın hizmetinde savaşmakta sakınca görmemişti. İki dünya arasındaki ilişkiler, daha sonra yazılan tarihte bize öğretilenden çok daha esnekti; Muhammed'in oğullarından biri, Abdullah, babasına

başkaldırdı ve Kastilya kontu Garci Fernández'in sarayına sığınarak ordusunda komutan oldu, ancak babasının öfkesinden kurtulamadı: Muhammed onu yakalamak üzere sınırı geçti, onu ararken birkaç şehre saldırdı ve nihayet esir aldığı anda, kafasını kesip salamuralatarak kararlılığının göstergesi ve müstakbel asilere uyarı olarak Kurtuba'ya gönderdi.

Muhammed bin Ebi Amir iktidar basamaklarını tırmanmaya başladığında, savaşla, askeri yönetimle hiç ilgisi olmamış bir aydıındı. Birkaç yıl içinde en çok korkulan komutana; daima atının üzerinde ordusuna önderlik eden, düşman mızraklarıyla kılıçlarının adeta işlemediği bir kahramana; Hıristiyan krallıklarına elli iki sefer düzenleyip hepsinden muzaffer dönen bir strateji uzmanına dönüştü. Akıllı Alfonso'nun *Genel Vakayiname*'sinde Muhammed'den *Tanrı'nın gazabı* diye söz edilir; tıpkı Vizigot Krallığı'nın birkaç ayda, tufanda yıkılmışçasına çöktüğü Tarık bin Ziyad ve Musa bin Nusayr dönemindeki gibi, Hıristiyanlar Tanrı'nın, Muhammed bin Ebi Amir aracılığıyla kendilerini cezalandırdığını düşünüyorlardı. Daima kıyamet tellallığı yapan Simonet şöyle der: "Tanrı bu amaçla, yozlaşmış bir cemaati ve halkı cezalandırmak için, bu adamın eline iktidar ve servet silahlarını verdi; misyonunu gayet iyi bilen bu yeni Atilla, doğuştan sahip olduğu hırsla, gururunu tatmin etmek üzere, fanatik inancı doğrultusunda işe koyuldu..." Savaşa giderken yanında daima kendi kopya ettiği bir *Kuran* ve küçük bir kutu taşırdı; gece soyunduğunda, hizmetkârları savaş giysilerinden özenle silkeledikleri tozu bu kutuda saklardı: Öldüğünde bu tozların cesedinin üzerine serpilmesini ve tozlarla kaplanmış olarak gömülmei istiyordu.

Kurtuba'ya, ordusuna yazılmak üzere sürekli Kuzey Afri-

ka'dan Berberi kabileleri geliyordu. Berberiler, İbn Hal-
dun'un ifadesiyle yıllarca refah ve barış içinde yaşamaktan
zayıf düşmüş, savaşta işe yaramayan Endülüslülerden daha
savaşçı süvarilerdi. Arabistan çöllerindeki göçebelerin hidde-
tiyle savaşırlandı ve halifeye ya da devlete değil, ücretlerini ve
her zaferin ardından paylaştırılan değerli ganimetleri borçlu
oldukları Muhammed bin Ebi Amir'e, fanatizme varan bir
sadakatle bağlıydılar. Kurtubalılar onlara barbar gözüyle ba-
kıp aşağılıyor ve korkuyorlardı, çünkü şehrin sokaklarında
giderek artan sayılarda dolaşıyorlar ve aşırılıkları neredeyse
hiçbir zaman cezalandırılmıyordu; Kurtuba'ya koyu tenli, si-
yah sarıklı, vahşi tavırlı ve yabancı bir dil konuşan o kadar
çok Berberi geldi ki, cuma namazında camiye sığabilsinler
diye büyük camiyi bir kez daha büyötmek gerekti. Ne var ki
onlar sayesinde el-Endelüs III. Abdurrahman döneminde-
kinden de mutlak bir askeri üstünlük elde etmişti; savaş esir-
leri Kurtuba pazarlarında gülünç fiyatlara köle olarak satılı-
yordu; ülke, çok geçmeden Altın Çağ'dan daha büyük öz-
lemle anılacak olan bir refah düzeyine ulaşmıştı; İbn Ebi
Amir'in diktatörlüğünde Kurtuba'da hayat her zamankinden
daha huzurlu ve tatlıydı; yiyecek bol ve ucuz, kanunlar katı
olmakla birlikte tarafsız, geceleri hem şehrin sokakları hem
şehir dışındaki ıssız yollar güvenliydi.

Şehrin dış mahallelerinde, savaş gereçlerinin yapıldığı
atölyelerde hummalı bir faaliyet aralıksız devam ediyordu; bu
atölyelerde yılda on üç bin kalkan, on iki bin yay, iki yüz
kırk bin ok, üç bin savaş çadırı imal ediliyordu. Her ilkbahar
sonu, ordular Vadiü'l-Kebir kıyısındaki açık düzlüklerde
geçit töreni yapar, komutanların mızraklarına bağladıkları sa-
vaş flamaları camide kutsanırdı. İbn Hayyan, Muhammed

bin Ebi Amir'in son seferlerinden birine kırk altı bin süvari, yirmi altı bin piyade, davullarıyla düşmanlara dehşet salan yüz otuz davulcu, ağır yükleri taşıyan üç bin deve ve askerler için buğday öğüten değirmenleri taşıyan yüz katır katıldığını belirtir. Muhammed bin Ebi Amir'le subaylarının ve kölelerinin teçhizatını ise iki bin yük hayvanı taşırdı; teçhizat, savaş hazinesinin saklandığı büyük sandıklar, maiyetine ait yüz çadır, konuklarla elçilerin dinlendiği otuz lüks otağ, sefere eşlik eden kadınların tahtırevanları, oklar, zırhlar, yağ, Bizans ateşi yakmak için petrol, üstüğü ve ziftten oluşurdu. Romalılardan kalma geniş yollarda kuzeye doğru yol alan müt-hiş kalabalığın içinde, askerlerle kadınların yanı sıra saldırılarda süvarileri yüreklendiren destanlar okuyan şairler, her çarpışmadan sonra askerlerden paylarına düşen ganimeti satın alan Yahudi ve Hristiyan tüccarlar da bulunurdu. Ordunun yiyecek ikmali arazide yapılırdı; bu yüzden seferler tahıl hasat mevsiminde düzenlenir ve kuraklık yıllarında sefer yapılmazdı. Birer mızrak, birer kılıç ve çift taraflı birer balta taşıyan her süvarinin bir silahtarı ve savaş çadırını, savunma silahlarını, yedek mühimmatını taşıyan bir yük hayvanı olurdu. Piyadeler kargı ve gürz, bazen teber ve sapan taşır, tahta kalkan kullanırlardı. Süvarilerin kullandığı kalkan, matrak, daire biçiminde ahşap kafes üzerine deri gerilerek yapılırdı. En iyi kalkanlar, tabaklandıktan sonra mızrak darbelerine dayanıklılığıyla ün yapmış Sahra antilopu derisinden yapılmış olanlardı.

Sahipsiz bölgenin ötesindeki Hristiyan topraklarına girildiğinde atlılar düzenli biçimde yağmaya girişirlerdi: Tahıl ambarlarına baskın yapılır, ürünler, sapa manastır ve yerleşimler ateşe verilir, ağaçlar tahrip edilirdi. Amaç, kalıcı bir

toprak kazanımından çok, kârlı bir ganimet elde etmek ve düşmanı askeri bakımdan ezmekti. Büyük ordular arasında açık arazide çarpışmalar, hafif süvari birliklerinin süratli akınları kadar sık yapılmazdı; süvariler bir köyü yakıp savunanları kılıçtan geçirdikten sonra mevzilerine çekilirlerdi. Hristiyan birlikleriyle Endülüslü birlikler bir düzlükte karşı karşıya geldiklerinde bazen iki ordunun kahramanları arasında teke tek çarpışmalar olur, zırhlar giymiş iki süvari tek başlarına karşılıklı saldırıya geçip birbirlerini öldürürken rakip ordular sessizce onları seyrederdi. Bu çarpışmalardan sonra meydan savaşı başlardı: Ebubekir el-Tartusî, XI. yüzyıl sonlarında, meydan savaşını şöyle tasvir eder: “Piyadeler kalkanları ve mızraklarıyla sıraya dizilir, yere sapladıkları mızraklarını, ucu düşmana bakacak şekilde eğik olarak omuzlarına dayarlar; dizleri yerde, kalkanları havadadır. Onların ardında okçular, sonra da atlılar yer alır. Hristiyanlar Müslümanlara karşı saldırıya geçtiğinde piyadeler yerlerinden kıpırdamayıp diz çökmüş halde durmaya devam ederler; düşman yaklaştığında okçular onları ok yağmuruna tutar, bu arada piyadeler ciritlerini fırlatıp mızraklarını saplarlar. Daha sonra piyade ve okçular sağa sola çekilerek ortayı açarlar ve süvariler düşmana saldırıp Tanrı’nın izniyle kaçırlar...”

Yaz sonunda, yağmurlar başlamadan önce, Kurtuba’da halk muzaffer askerlerin dönüşüne şahit olurdu; en önde daima atının üzerinde Muhammed bin Ebi Amir gelirdi; bütün şan ve şeref ona aitti, onca esir, daha sonra surlara çepeçevre asılacak olan kesik başlar, camilerde lamba olarak kullanılacak onca kilisenin çanı ve mağlup edilen düşmanların kanlı bayrakları hep onun eseri idi. 981 yılında, León Krallığı’na yapılan seferin dönüşünde, Muhammed bin Ebi Amir,

düzenini taçlandıran bir cüretkârlıkla sadece halifelere tanınmış bir imtiyazı kullanarak *Mansur Bi'llah*, "Allah adına zafer kazanan" unvanı aldı. Huzuruna çıkan herkes diz çöküp elini öpmek ve ona "efendim" demek zorundaydı. Halife bir hiçti; sarayın duvarları ve Medinetü'l-Zehre'nin uyuşturucu hazları ardında giderek silikleşen bir gölgeydi. Mansur, Hıristiyanların deyişiyle Almanzor, Kurtuba'yı tek başına yönetiyor, düşmanları ezip eziyet ediyor, camiye genişletiyor, II. Hakem'in kitaplarını yakıyor, Hıristiyan krallıklarıyla durup dinlenmeden savaşıyor, bir Müslüman ordusunun daha önce hiç gitmediği kadar kuzeye dehşet ve yıkım saçıyordu; Galicia'yı geçip Santiago de Compostela'yı ve Havari Bazilikası'nı yerle bir etti, Barselona'yı yakıp halkını kılıçtan geçirdi; moral bozukluğu, yorgunluk, merhamet, yaşlılık nedir bilmiyor, doymak bilmeyen bir eylem arzusuyla düşmanlarından tek tek intikam alıyor, en sadık işbirlikçilerini önlem olarak katlediyor, sadece bir hacip ya da hiç yenilmemiş bir komutan değil kral olduğunu, işe yarayamaz Kurtuba halifesinin varlığına rağmen, yeni hanedanı kendisinin, Mansur'un kuracağını, el-Endelüs üzerindeki hâkimiyetinin ölümüyle sona ermeyeceğini düşünüyordu.

Ömrünün sonuna kadar durup dinlenmeden savaşmaya devam etti; yaşlılıktan, ağrılarına yenilerek ata binemez hale geldiğinde, bir tahtırevana uzanmış halde, ateşten titreyerek savaşa gitti; ölüm onu altmış iki yaşında, başarılı bir seferden dönerken Medinetü'l-Salim (Medinaceli) kalesinde yakaladı. Kefenin, aşağılık biçimde kazandığı servetiyle lekelenmemesi için, el-Ceziretü'l-Hadra'daki malikânesinin rantıyla satın alınmasını vasiyet etmişti. Otuz yıl boyunca savaşlarda giysilerine yapışan tozları cesedinin üzerine serptiler; öldüğü

Kurtuba'da duyulduğunda kadınlar giysilerini yırttılar, saçlarına kül sürdüler, biri, "Vay halimize! Bize köle temin eden adam öldü!" diye bağırdı. Hayattayken onu bir kez olsun yemeyen Hıristiyanlar, öldükten sonra, hiç olmamış Calatañazor Çarpışması'nda yenildiği yalanını uydurdular; ölümlünden dokuz yüz elli yıl sonra çocuk ansiklopedilerimizde bu isim hâlâ yer alıyordu. Ne var ki Muhammed bin Ebi Amir el-Mansur Bi'llah, kendi düşüşünün muazzam boyutlarını görmeden öldü. Her şeye rağmen, bunu sezdiğini biliyoruz. Mekkari, Muhammed bin Ebi Amir'in bir gün bir arkadaşıyla Medinetü'l-Zehre'nin bahçelerinde gezerken ağlamaya başladığını ve, "Zavallı Medinetü'l-Zehre, yakında seni yerle bir edecek kişiyi tanımak isterdim. Bu güzelim sarayın yağmalanıp yıkıldığını, ülkemin iç savaş yangınlarında mahvolduğunu görür gibiyim," dediğini anlatır.

X. Yerle Bir Olan Şehir

Kurtuba'nın ihtişamının bir sonbaharı, Roma'nın son dönemindeki gibi ağır bir gerileme, tedrici bir çöküş önsezisi olmadı; Kurtuba, tropikal bölgelerde güneşin batışı gibi, Etna'nın yerle bir ettiği Pompei gibi, Sodom ve Gomorra gibi, Atlantis gibi, bir anda, adeta *Kitabı Mukaddes*'ten çıkma amansız bir cezanın, ani bir felaketin kurbanı olarak çöktü. Batı'nın en büyük şehri, tam dört yılda, şair İbn Suheyd'in ifadesiyle bahtsızlık rüzgârına kapılarak yıkıldı: seller, açlık, veba, yangınlar, sistematik katliam, dar sokaklarda ellerinde kana bulanmış kılıçlarıyla at koşturan Afrikalı savaşçılar, yağmacı güruhların talan ettiği saraylar, cehalet ve din sofularının kahkahaları arasında alev alev yanan kütüphaneler. Kurtuba'nın sonu kıyamet oldu. Saltanat kenti Medinetü'l-Zehra, Babil Kulesi gibi yıkıldı; geriye bir harabe kaldı hiç değilse. Oysa Medinetü'l-Zehre'nin hatırası bile kalmadı geriye. Bir asiler güruhu, taşan bir ırmak gibi Medinetü'l-Zehre'ye girdi, nöbetçileri linç etti, yağmacılar tarafından gasp edilmeyen ne kaldıysa yangından yok oldu; öyle ki bugün tam yerini bile bilmiyoruz. III. Abdurrahman'ın kurduğu, ardından Muhammed bin Ebi Amir el-Mansur'un güçlendirdiği muazzam devlet örgütü, kumdan bir kale gibi bir anda çöktü. Fetih döneminden beri el-Endelüs'te gizliden gizliye varlığını sürdüren ayrılıkçılık gelişerek müthiş bir tufana, kimsenin kurtulamadığı bir toplu çılgınlığa dönüştü; fitne, iç savaş, herkesin herkese düşman olduğu, herkesin ya

cellat ya kurban, ya da sırasıyla cellat ve kurban olarak katıldığı kanlı bir çarpışmaydı.

Astrologların önceden bildirdiği, el-Mansur'un Medinetü'l-Zehre'nin bahçelerinde ağladığında önceden sezdiği şey, ölümünden tam yedi yıl sonra gerçekleşti; bu yedi yıl boyunca Kurtuba'da refah ve lüks öyle bir düzeye ulaştı ki, III. Abdurrahman dönemini hatırlayan yaşlıların bile o günleri özlemeleri için bir sebep yoktu. XIV. yüzyılda, imparatorlukların yükselişi ve çöküşüne ilişkin Gibbon'dan, Toynbee'den aşağı kalmayan bir basiretle yorumlarda bulunmuş olan İbn Haldun, zaman zaman çöküşün eşiğindeki, kurtuluşu olmayan uygarlıkların yanıltıcı bir ihtişam sergilediklerine dikkat çekmiştir: "...ne var ki bu, tam sönecekken ansızın alevlenen bir lamba fitilinin son parıltısından başka bir şey değildir."

Yenilmez savaşçı el-Mansur ölmüştü, ama oğlu Abdülmelik hacipti; halife Hişam hâlâ sarayında hapis, ibadete ve ahlaksızlığa kendini adanmış olarak yaşıyordu. Bir hükümdarın saraya kapanarak bütün yetkilerini vezirlerine devretmesi de İbn Haldun'un nazarında bir hanedanın çöküşünün ön-belirtilerindendir: "Halifenin saraya kapanması genellikle şafatın artışından kaynaklanır; gençliklerini hazza boğularak geçiren hükümdar vârisleri erkeklik onurlarını unuturlar, sü-tannelerden, ebelerden oluşan bir ortamda yaşamaya alışıp iktidar yeteneklerini körelten bir ruh gevşekliği edinirler; hükmetmekle hükmedilmek arasındaki farkı bile anlayamazlar." Abdülmelik ahlaksız ve kibirliydi, hepsi Hıristiyan ve Berberi olan güvenilir yardımcılarıyla içip eğlenirdi, ama aynı zamanda cesur ve faal bir askerdi ve meşru fakat göstermelik bir halifenin ardına sığınarak mutlak iktidarı elinde

tutma kurnazlığını babasından öğrenmişti. Aydın ve edebiyata düşkün bir adam olan Mansur'un tersine, Abdülmelik vahşi bir savaşıydı sadece; buna rağmen sarayındaki şair ve astrologlara, babasının koruduğu profesyonel satranç oyuncularına kabarık maaşlar ödemeye devam etti. Mansur şatafatı siyasi propaganda aracı olarak kullanmıştı; oysa Abdülmelik, çevresindeki herkes gibi şatafata ölçüsüzce düşkündü; Kurtuba'da ipek ve değerli metal ticaretinin, felaketten önceki yedi yılda, tarihteki en yüksek düzeyine ulaştığı söylenir; Abdülmelik bir gün ordunun başında yerini almak üzere Medinetü'l-Zehre'den kır bir safkan ata binmiş, altın kaplamalı gümüşten bir zırh ve başında mücevher kakmalı, ortasında parıltılı iri bir yakut bulunan sekizgen bir miğferle çıkmıştı. O da babası gibi halifelere özgü el-Muzaffer unvanını aldı. Yıllık cihat seferlerine çıkıp Hıristiyanlarla başarıyla savaştığı doğrudur, ancak bir göğüs hastalığı vardı ve genç yaşta öldü; kendi annesinin değil, Endülüslülerin çok beğendiği sarışın mavi gözlü Navarra prenseslerinden birinin oğlu olan üvey kardeşi Abdurrahman tarafından zehirlendiği de söylenir.

Abdurrahman biraz aşağılayıcı Sanchol veya Sanchuelo adıyla da anılırdı; çünkü Navarra kralı Sancho Abarca'nın torunuydu; dolayısıyla, yine sarışın bir Hıristiyan kadının, II. Hakem'in büyük aşkı, kendi kuyusunu kazdığından habersiz Muhammed bin Ebi Amir'in suç ortağı ve sevgilisi olan Subh'un oğlu Halife Hişam'ın doğrudan akrabasıydı. Arap bir vakanüvis, Sanchol'un "şarabın esiri ve zevke boğulmuş olarak" yaşadığını belirtir. Ayyaşlığıyla ün yapmıştı; daima "oğlancılarla, şarkıcılarla, soytarılarla, dansözlerle" gezdi ve dinsizliğini arsızca sergilerdi; bir keresinde müezzin

ezan okurken, “Namaza gitmeyin, meyhaneye gelin, daha iyi,” diye bağırarak ezanı taklit etmiş, birlikte âlem yaptığı arkadaşlarını kahkahaya boğmuştu. Halife vakit geçirmeden onu da babasıyla ağabeyinin mevkiine atadı, ama Abdurrahman Sanchol’a hacip olmak yetmiyordu; ne de olsa damarlarında akan kanın bir bölümü Hişam’ınkiyle aynıydı, ayrıca ikisi aynı tembelliğe ve sefahate düşkünlüğü paylaşıyorlardı. Bazı geceler Kurtuba’nın boş sokaklarından, tahtirevanların perdelerinin ardına gizlenen, nöbetçilerle çevrili peçeli kadınlardan ve kadın gibi boyanıp giyinmiş erkeklerden oluşan şamatacı bir grup geçerci; gösterişli kumaşların parıltısını görüp peçelerin ardına gizlenenlerin kahkahalarını duyarlar, Müminlerin Hükümdarı’nın yine saraydan çıkıp Medinetü’l-Zehre’de bir eğlenceye gittiğini anlarılardı.

Mansur vasiyetnamesinde, ancak halifenin görünürdeki meşruiyetini titizlikle korudukları takdirde iktidarı ellerinde tutabilecekleri konusunda oğullarını uyarmıştı. Ne var ki 1009 yılının başlarında bir sabah, inanılmaz bir şeyin gerçekleştiği haberi Kurtuba’ya yayıldı: İslamiyetin ilk halifelerinin ve I. Abdurrahman’ın soyundan gelen Hişam bin Hakem bin Abdurrahman, gelenek ve yasalar uyarınca bir Emevi şehzadesini değil, el-Endelüs’ün başına diktatör kesilen, sonradan görme bir kâtibin oğlunu; dinsiz, ayyaş Sanchol’u vâris ilan etmişti. Şehirde giderek artan gerginliği korku zor bastırıyordu. Yeni zorbayı lanetleyen imzasız dizeler ortalıkta dolaşıyor, yaşlı bir münzevinin, Medinetü’l-Zehre surlarının yanından geçerken, “Onca evden çaldıklarıyla zengin olan saray, Allah’ın izniyle pek yakında bütün evler senin servetinle zenginleşsin!” diye haykırarak kehanet kokan bir dilekte bulunduğu anlatılıyordu.

Sanchol basiretsizlik gösterip kaygılanmadı ve aylardan Ocak olmasına, bütün yolların yağmurlar yüzünden çamura batmış olmasına rağmen, en kısa zamanda Hristiyanlara karşı bir sefer düzenlemeye karar verdi; bir an önce askeri bir başarı kazanmak, Kurtuba'ya babasıyla ağabeyinin defalarca döndüğü şekilde, muzaffer bir geçit töreniyle, peşinde esirler, hazineler ve kesik kafalarla dönmek istiyordu. 14 Ocak Cuma günü sancaklar büyük camide kutsandı ve Sanchol affedilmeyecek olan bir başka büyük hata yaptı: Bütün askerlerin ve komutanların Berberi sarığı takmasını emretti ve kendisi de örnek olmak için Berberi sarığı taktı. İster Arap kökenli olsunlar, ister Endülüslü, istisnasız bütün Kurtubalılar, Afrika'nın kuzeyinden gelen o yarı vahşi savaşçılardan nefret ederlerdi. El-Endelüs'te sadece ilahiyatçılar sarık takardı; askerlerin sarık takmaya mecbur edilmesi hem dine saygısızlıktı hem de Berberilerin iğrenç âdetlerine boyun eğildiğinin yeni bir göstergesi. Ancak fütursuzca bir düşüş eğilimi gösteren Abdurrahman Sanchol, sanki hiçbir şey duymuyor, hiçbir şeyden şüphelenmiyor gibiydi. Kurtuba'dan yağmurlu ve fırtınalı bir havada yola çıktı; düşmanla hiç karşılaşmadan, bütün ordusuyla birlikte kar fırtınalarında yolunu kaybederek León dağlarına kadar ilerledi ve bütün yollar çamurdan tıkanınca, Tuleytule'ye geri çekilme emri verdi. Oraya vardığında, Kurtuba'da isyan çıktığını öğrendi.

Asilerin başında bir Emevi şehzadesi, III. Abdurrahman'ın çok sayıdaki torunlarından birinin oğlu Muhammed bin Abdülcabbar vardı; dört yüz silahlı taraftarı bulunuyordu ve sürdürdüğü ahlaksız, dinsiz hayat yüzünden Sanchol'u lanetleyen, kendi hanedanının meşruiyetini korumaktan âciz bir halifeyi reddeden ahlakçı ilahiyatçıların desteğine sahipti. 15

Şubat günü, güneş batmadan bir saat önce nehrin kıyısında toplanan Muhammed bin Abdülcabbar ve otuz adamı saray kapısındaki nöbetçilere saldırıp hepsini öldürdüler; aynı anda diğer komplocular Kurtuba sokaklarında isyan çağrısında bulundular. Binlerce erkek ve kadın, coşku ve öfkeyle taşarak dış mahallelerden kent merkezine geldi. Taraftarları kalabalığa silah ve para dağıtırken İbn Abdülcabbar sarayın odalarında, endişe ve korku içinde haremın en iyi korunan bölümüne saklanmış olan halifeyi arıyordu. Saklandığı yerde, korkudan taş kesilmiş halde, isyancıların haykırışlarını, işgalcilerin koşuşturmalarını, en ufak bir direniş gösterenleri öldüren adamlardan kaçmaya çalışan kadınların koridorlarda attığı dehşet çığlıklarını duymuş olmalı. Kölelerine, nöbetçilerine sesleniyor, kimseden cevap alamıyordu. Görmediği, uzaktaki bir denizin sesini dinler gibi dinlemeye alıştığı Kurtuba sokaklarının uğultusu şimdi artarak belki de kendisini boğacak olan, sarayının bahçelerine taşarak yerle bir etmeye başlayan bir fırtınaya dönüşmüştü.

Gece, İbn Abdülcabbar, halifeye kendi iyiliği için tahttan vazgeçmesini söyledi. Hişam âdeti olduğu üzere derhal itaat etti. Muhammed bin Abdülcabbar Müminlerin Hükümdarı oldu ve el-Mehdî Bi'llah, *Tanrı'nın yol gösterdiği* sanını aldı. Yeni vezirler ve valiler atadı, isteyen herkesin orduya katılabileceğini bildirdi ve Medinetü'l-Zehre'ye derhal baskın yapılmasını emretti. Orada yaşayan ve bütün servetlerini Mansur'un ailesine borçlu olan yüksek görevlilerin hiçbirisi saltanat kentini savunmak için herhangi bir şey yapmadı. Derhal saf değiştirerek yeni halifeye sadakat yemini edip silahlı halk kalabalığı ele geçirmeden Medinetü'l-Zehre'yi terk ettiler; Mehdî'nin engellemeye kalkışmadığı ya da engelle-

mediği yağma dört gün sürdü. Değerli eşyaların hepsi çalındı; alınacak fildişi sandık, gümüş ve altın heykel kalmayınca yağmacılar kurşun boruları, kapı menteşelerini bile söktüler; metallere, değerli taşlar, mermerler, ipek ve firfiri dokumalar muazzam yangından çıra gibi tutuştu. Bir buçuk milyon altın, iki milyon da gümüş sikke bulurdu; başka para kalmadığına kanaat getirildiğinde ortaya çıkan bir kasanın içindeki iki yüz bin altın sikke, denize fırlatılmışçasına, bir anda işgalciler tarafından kapışıldı. Bütün bir gece boyunca Kurtuba'nın dış mahallelerini ve Vadiü'l-Kebir kıyılarını aydınlatan yangın, Medinetü'l-Zehre'yi, geriye tek bir moloz bırakmamacasına silip süpürdü.

Bir arada iyimserlikten ziyade basiretsizlik timsali olan, kendisi için artık bir umut kalmadığını kavramaktan âciz Sanchol, ordusuyla ve yetmiş kadından oluşan haremiyle birlikte Tuleytule'den ayrılıyordu; niyeti isyanı bastırmaktı, ama Kurtuba'ya doğru yol aldıkça, birkaç gün öncesine kadar kendisine sadakatle bağlı olan herkes, kendisinin ve ailesinin zengin ettiği Berberi asker ve subaylar onu terk etmekteydi; her sabah uyandığında, birliklerinin bir bölümünün daha gittiğini görüyor, ama durumu kabullenmeyi reddedip Mehdi'nin kendisine karşı cihat açtığını ve yaşama şansı kalmadığını bilerek Kurtuba'ya yaklaşıyordu. Aptallığı birden cesarete, kahramanlığa dönüşmüştü. Yanında Leónlu bir paralı asker alayına komuta eden Hristiyan Kont Gómez'den başka kimse yoktu. Kont Gómez artık umut kalmadığını kendisine bir kez daha hatırlatıp şatosuna sığınmasını teklif etti; düşmanları peşine düştüğü takdirde onu koruyacağına söz verdi. Sanchol kontun teklifini reddetti; Kurtuba'da Amirilere daima sadık kalmış binlerce nüfuzlu taraftarı oldu-

ğunu, kendisi Kurtuba'ya vardığında hepsinin onu destekleyeceğini ve düşmanlarını kolaylıkla alt edebileceğini söyledi. Gómez, kendi davası bile olmayan umutsuz bir dava uğruna ölmeyi seçtiğini bile bile, bir samuray misali Sanchol'u yalnız bırakmamaya karar verdi. Tekrar Kurtuba yoluna koyuldular; iki aydan kısa bir süre önce şehirden yola çıkmış olan ordudan geriye sadece birkaç Hristiyan asker, henüz kaçmamış olan birkaç köle, müzisyen, dansöz ve sâkilerden oluşan bir ekip, yetmiş kadın ve zaferin çok yakında olduğu zannıyla at süren, bir vakanüvisin ifadesiyle "kör bir deve kadar şaşkın," sarhoş bir komutan kalmıştı.

4 Mart günü, nihayet Mehdî'nin ilk birlikleriyle karşılaştılar. Bir çarpışma bile olmadı. Sanchol atından inip düşmanın vezirinin önünde diz çöktü, bastığı toprağı öptü; vezir atının mahmuzlarını da öpmesini isteyince boyun eğdi; ardından, hançerle kendini öldürmeye kalkışınca ellerini, ayaklarını bağladılar. Kont Gómez, Sanchol'un alçaklığını rüyada gibi seyretmiş olmalı; ağlayıp yerlerde kıvranan, bir atın mahmuzlarını yalayan bu adam uğruna o canından olmak üzereydi. İkisinin de kafası kesildi. Ertesi gün Mehdî Kurtuba'da atıyla Sanchol'un cesedini çiğnedikten sonra halka daha uzun süre teşhir edilebilmesi için tahnit ettirdi; bedenini bir çarmıha çivileyip yanına da bir kazığa saplanmış kafasını koydular.

Ne var ki Mehdî de en az Sanchol kadar ahmak ve sefihti. Onun kadar içip küfreden, hareketleri aynı amansız düşmanlar edinme eğilimini gösterirdi. Mansur'un oğlunu devirmek için parası ve silahlarıyla desteklediği düzen bozulduğu ve kargaşa zaptedilemez hale geldi. Berberi askerler onun saflarına geçmişlerdi, ama Kurtubalıların Berberilere

beslediği nefret aynen devam ediyordu; çok geçmeden evlerini yakmaya, Berberilere işkence etmeye başladılar. Mehdî, Berberi savaşçıların sadakati olmazsa tahttan devrileceğini düşünemeyip korkaklıktan, tembellikten Berberi katliamına göz yumdu. İktidar sarhoşluğu ve gururuyla, coşku ve içki-den gözü hiçbir şey görmeyerek, büyük halifeler dönemine taş çıkartan şatafatlı törenler düzenliyor, olası hainlere zulmediyordu, ama en çok korktuğu, en zararsız düşmanı, devrik halife Hişam'dı; Hişam hâlâ sarayda hapisti, hayatı boyunca herhangi bir şey yapacak ya da herhangi bir şeye karşı çıkacak iradesi olmamıştı, ama iradesizliğine rağmen kesinlikle bir tehlikeydi, çünkü meşruiyetçi bir komploda bayrak olarak kullanılabilirdi. Mehdî, tıpkı Mansur ve oğulları gibi halifeyi denetim altında tutuyor, ama o da öldürmeye cesaret edemiyordu. Karmaşık bir yalan uydurarak Hişam'ın öldüğü haberini yaymayı tercih etti. Casuslarından, Kurtuba'da -zaten pek az kişinin tanıdığı- eski halifeye inanılmaz derecede benzeyen bir Hristiyanın öldüğünü öğrenmişti; bu cesede kraliyet kefeni giydirip sarayın anıtmezarına gömülmesini, anısına yas tutulmasını ve büyük camide dua okunmasını emretti. Sahte ölümünü haber alınca belki de rahatlayan gerçek Hişam, gece vakti dış mahallelerin birinde bir eve götürüldü; diri diri gömülmüşçesine, kim olduğunu, artık kim olmadığını bilmeyen nöbetçiler tarafından sürekli gözlenerek tek başına burada yaşadı. Kurtuba'nın dehşetinin ve çılgınlığının ortasında bu kaygısız, tanınmayan adam daima karanlıkta kaldı; kırk yaşına yaklaştığı halde, bildiğimiz kadarıyla hayatında bir kez olsun başkalarının düşüncelerine itaat etmeden herhangi bir şey yapmamıştı. Çocukluğunda el-Endelüs halifesi olmayı kabullendiği gibi, şimdi de ölü olmayı ka-

bulleniyordu; her iki durumda da başkalarının kendisine atfettiği bir kimliği taklit etmekle yetindi; belki de o güne kadar büründüğü bütün kimlikler arasında bu sonuncuyu, unutulmuş ölüyü tercih etmişti.

Ne yazık ki pek hoşlandığı sahte ölümü sadece birkaç ay sürdü. Kasım başında bir gün, nöbetçileri bir an önce giyinmesini emredip nereye gittiğini söylemeden perdeleri kapalı bir tahtirevana bindirdiler. Bu sefer gerçekten idam edileceğini, ikinci sessiz ölümünün hiçbir iz bırakmadan birincisinde eriyeceğini düşünmüştür belki de. Yangınların dumanını ve çürüyen cesetlerin kokusunu içine çekerek tekrar Kurtuba sokaklarından geçti. Ama onu hapishanesinden öldürmek için değil, kendisini ölü zanneden ve neredeyse kimse tarafından hatırlanmadığı şehrin gözleri önünde dirilmesi için çıkarmışlardı. Düşmanı, sahte mezar kazıcısı Mehdi, kendini kurtarmak için nafile bir çaba içinde Hişam'a sarılıyordu. Kurtuba'dan kovulan Berberiler Süleyman adlı bir Emevi şehzadesini halife ilan etmişler, Kastilya Kontu'nun ordularının da yardımıyla, silah zoruyla tahta oturtmak üzere şehre dönüyorlardı. Berberiler ve müttefikleri Kurtuba'ya yaklaştıklarında karşılarına sadece karışık ve iyi silahlanmamış bir güruh çıktı: dış mahallelerdeki zanaatkârlar, tüccarlar, esnaf, şehir serserileri, heyecana kapılmış ilahiyatçılar, Vadiü'l-Kebir köylüleri; bu disiplinsiz, savaş tecrübesi olmayan güruh, intikam ve yağma arzusuyla coşmuş paralı askerler ordusunun karşısında hiçbir varlık gösteremedi. On bin kişi kent surlarının dibinde hayvanlar gibi öldü; hayatı kalanlar geri çekilip nehrin sularında boğuldu ve kapılara ulaşmak isterken birbirlerini ezdiler; bu arada Berberi ve Kastilyalı süvariler bitkin düşünceye kadar katli-

amı sürdürdüler, ardından sokaklarda, evlerin ve sarayların içinde de kıyıma devam ettiler.

Sarayda tek başına, kendisi'ne itaat edecek birlikleri olmadan bekleyen Mehdî, bunun üzerine aslında meşru' halife olan ölü ve dirilmiş Hişam'a tacını iade ederek kendini kurtarabileceğini düşündü. Ama iş işten geçmişti; Berberilerin yağma ve hiddetini, Kastilyalıların kindar hırsını durdurma-ya imkân yoktu. Süleyman yeni halife sıfatıyla saraya yerleşip ikinci saltanatı sadece birkaç saat süren Hişam'ı tekrar hapsedti. Mehdî'nin gırtlığı kesilmeden kaçmaktan başka çaresi kalmamıştı; tahtı, tıpkı el koyduğu şekilde, felaketin ortasında terk ediyordu. İleride bütün tarihçiler kendisini sertçe, el-Endelüs'ün mahvına sebep olmakla suçlayacaklardı: "Mehdi Kurtuba'da Müslüman birliğini parçaladı ve yıkıcı iç savaşı başlattı; el-Endelüs'te *fitneyi* kızıştıran, neredeyse sönmüş olan ateşi körükleyen, kınına sokulmuş kılıcı çeken, alçaklığı miras bırakan odur," der İbn Hayyan.

Ateş körüklendikten sonra söndürülmesi mümkün olmadı; kınından çekilen kılıç sayısız ölüme yol açtı. Kurtuba'dan kaçan Mehdî Tuleytule'ye sığındı; burada topladığı, Slavlardan ve Katalanlardan oluşan bir orduyla, birkaç ay önce Süleyman'ın Berberileri ve Kastilya Kontu'nun Hristiyanları tarafından yağmalanan başkente yürüdü. Bu sefer savaş Mehdî açısından başarılı sonuç verdi; Katalanlar şehirde kadim ve yağmaya girişirken Mehdî kendini halife ilan etti ve düşmanı Süleyman'ın terk ettiği sarayı ele geçirdi. Ne var ki, Sanchol'un kellesiyle yetinmediği gibi, zaferle de asla yetinmiyordu; intikamın sınırlarını zorlamaktan, kafataslarını çiçek saksısı olarak kullandığı kurbanlarının cesetlerine saygısızlık etmekten hoşlanıyordu. Berberileri Kurtuba'dan kov-

makla da yetinmedi; Katalanlara onların peşine düşüp öldürmelerini emretti, ama Berberiler el-Ceziretü'l-Hadra yakınlarında tekrar toplanıp 21 Haziran 1010'da Mehdi'nin ordusunu gafil avlayarak saldırdılar ve bu kez yok ettiler. Guadaira'nın Vadiü'l-Kebir'le birleştiği ovada üç bin Katalan öldü. Hayatta kalanlar gözleri dönmüş bir halde Kurtuba'ya döndüler ve bozgunun hıncını almak için şehri bir kez daha talan edip Berberiye benzettikleri herkesi öldürdüler. 8 Temmuz'da Katalonya Kontluğu'na geri döndüler. Kurtuba'yı zalimlikleriyle, yağmalarıyla mahvetmişlerdi ve Berberiler tekrar kente yürüdükleri sırada savunmasız bırakarak terk ediyorlardı. Mehdi'nin Berberilerle savaşacak bir ordusu yoktu; bir çekirge bulutunun gelişini izlercesine çaresizce gelişlerini beklemekten başka yapabileceği bir şey kalmamıştı.

Sarhoş şuursuzluğuyla barbarlara karşı kahramanca direneceğini zannederek şehrin etrafına bir hendek kazılmasını ve surların berkitilmesini emretti. Ne var ki onların gelişini görecektik kadar yaşamadı; tahta çıkmasına yardım eden nüfuzlu, yüksek mevkideki Slav görevliler bu kez ona karşı komplo kuruyorlardı. O korkunç yıllarda Kurtuba kokuşmuş bir sorumsuzluk ve ihanet yuvasıydı; Berberiler şehre giderek yaklaşırken saraylılar ve askeri yetkililer sanki böyle bir tehlike yokmuş gibi fesat entrikalarıyla meşguldüler. Kurtuba'nın yıkılışı giderek bir sersemlik ve kaba güldürü havasına büründü; 23 Temmuz'da Slavlar tekrar II. Hişam'ı hapisten çıkarıp saltanat kıyafetlerini giydirdiler ve firfiri koşumlu bir atın üzerinde şehirde gezdirdiler; gerçek ve tek halifenin o olduğunu, Mehdi'nin ise ölümü hak eden yoz bir zorbadan başkası olmadığını duyurdular. II. Hişam bir uyurgezer gibi, başı ve kolları başkası tarafından hareket ettirilen bir kukla

gibi halkı selamladı ve sarayın taht odasında Slavların, hadımların bağılılık yeminlerini kabul etti. Mehdi'yi hamamdan çıkarıp bağlayarak Hişam'ın huzuruna götürdüler. Hişam alçak sesle, muhtemelen cesaretsizlikten hınç bile duymadan, sadakatsizliği için sitemde bulundu. Ardından bir Slav, Mehdi'nin kafasını kesti. Mehdi Bi'llah'ın çifte halifeliliği on yedi ay sürmüştü.

Berberi kuşatması üç yıl sürdü. Şehrin etrafındaki bahçeleri talan edip civardaki ağaçları kestiler; Kasım başında, üç gün süren kuşatmanın ardından Medinetü'l-Zehra'yı ele geçirdiler; önce garnizonun bütün askerlerini, ardından Abdurrahman el-Nasır'ın saltanat kentinde yaşayan bütün erkek, kadın ve çocukları kılıçtan geçirdiler, camiye sığınanları bile esirgemediler. Bahçelerdeki egzotik hayvanları avladılar, bir zamanlar üzerine cıva akan büyük mermer havuzu parçaladılar, sütun başlıklarına kakılı incileri ve değerli taşları yoldular, bütün dünyadan elçilerin el-Endelüs halifesinin huzurunda secdeye vardığı salonları atları için ahır olarak kullandılar. O kış boyunca hiç durmadan yıkıp parçalayarak hınçlarını aldılar ve sonra da yangınla noktaladılar.

Köylüler Berberilerden kaçmak için köylerini terk edip Kurtuba surlarının içine sığınıyorlardı. Hasadın yakılmasıyla, taşradan gelen yiyeceklere istilacıların el koymasıyla, zaten aşırı kalabalık olan şehirde, soğuklarla birlikte açlık da baş gösterdi ve çok geçmeden veba salgını yayılmaya başladı. Baharda, hatırlanan en uzun yağmur mevsiminin ardından Vadiü'l-Kebir taşdı, dış mahallelerdeki iki bin ev sular altında kaldı ve neredeyse vebayla açlık kadar ölüme sebep oldu. Şehrin yoksul düşmüş, kuşatma altındaki, her türlü felakete maruz kalmış insanları adeta toplu bir halüsinasyon içinde

yaşıyor, beklenmedik bir sebatla direniyor ve o güne kadar uydukları bütün ahlak kurallarından vazgeçiyorlardı. Kurtubalı erkeklerle kadınlar, kıyametin ve Son Yargı'nın onları beklediğini bilerek, Binyıl efsanelerindeki gibi çaresizce hayata kendilerini bırakıyorlardı. Bir vakanüvis, dehşet içinde, "Açık açık şarap içiliyor, zinaya izin veriliyor, oğlancılık gizenmiyor, her tarafta uçarlıklarını sergileyen ahlaksızlar var yalnızca..." diyordu. 19 Nisan 1013'te satılmış bir garnizon askeri, surlardaki kapılardan birini Berberilere açtı. Bir ölüm melekleri ordusu misali şehre dalıp korkunç savaş çılgınlıklarıyla, kılıçlarını siyah sarıklı başlarının üstünde sallayarak sokaklara dağıldılar. Kurtuba'nın kolluk kuvvetlerinde yer almış adamlar şimdi şehri yok etmek üzere harekete geçmiş, kana bulamaktaydılar. Üç yıllık kuşatmanın ardından karşı konulmaz bir yok etme arzusuyla coşmuş halde adam öldürüyor; kimseyi affetmiyor, saygı göstermiyor, kaçanları at üstünde kovalayıp dar çıkmaz sokaklarda kısıtıyor, evlerin kapılarını kırıp hastaları ve yaşlıları bile öldürüyor, kadınların ırzına geçiyorlardı. Kurtubalılar mezbaha avlusuna doluşmuş hayvanlar gibi ölüyorlardı. Bu dehşet iki ay sürdü, ama cehennemdeki süre kadar hayal edilmesi imkânsızdı. Yaz başında Berberilerin halifesi Süleyman şehre girdi; onlar sayesinde bir yıkıntılar ve cesetler krallığının, boş bir başkent hükümdarı olmuştu. Dört yıl süren felaketlerden sağ çıkanların büyük bölümü Kurtuba'yı terk etmek zorunda kaldı; dönmeleri yasaklandı, yasağı çiğneyenlere idam cezası kondu.

Sürgüne mahkûm edilenlerden biri de on sekiz yaşında bir delikanlı olan Ebu Muhammed Ali bin Hazm'dı. Kısa süre önce Berberiler tarafından katledilmiş olan babası, Mansur döneminde bile hanedana sadakatini sürdürmüş

yüksek mevkide bir halifelik görevlisiydi. İbn Hazın, kendi sınıfından gençlerin neredeyse hepsi gibi haremde kadınların arasında yetişmiş, küçük yaşta aşka ve edebiyata tutkuyla bağlanmıştı. Bütün yazılarında sergilediği, onu tuhaf şekilde kendimize yakın hissetmemizi sağlayan kendine has doğallığıyla itirafta bulunur: “Ben kadınlarla çok yakınlaştım, sırlarını benden daha iyi bilen biri olduğunu sanmam; çünkü kadınların kucağında büyüdüm, onların arasında yetiştim, onlardan başka kimseyi tanımadım, ergenlik çağına gelinceye kadar erkeklerle hiç konuşmadım... Kadınlar bana *Kuran*’ı öğrettiler, pek çok şiirler okudular ve hatırlıkta ustalık kazandırdılar. Kendimi bildim bileli bütün gayretimi, her türlü yeteneğimi, onlara ilişkin konuları öğrenmeye, incelemeye ve bu bilgileri derlemeye harcadım.” On dört yaşındayken sarışın bir cariyeye, kendi ifadesiyle “çılginca, şiddetle” âşık oldu. Yeniyetmeliğin inatçı ve fiyaskoyla sonuçlanmaya mahkûm tapıncıyla uzun süre peşinden koştu, ama mavi gözlerinin soğuk bakışlarından başka bir karşılık görmedi. Berberiler tarafından Kurtuba’dan kovulunca ondan ayrıldı, ama beş sene sonra geri döndüğünde adını söylemeseler cariyeyi tanıyamayacağını belirtir. Sevdği kadın, döndüğü şehir kadar bozulmuş, çirkinleşmişti: “Cazibesi büyük ölçüde kaybolmuş, gururu uçup gitmiş, güzelliği kalmamıştı; parlatılmış bir kılıca ya da Hindistan’dan gelmiş bir aynaya benzeyen çehresinin parıltılı duruluğu solmuş, donuklaşmıştı... Geriye sadece eski halini hatırlatan küçük bir iz kalmıştı.”

Onu genç yaşta bitmek bilmeyen bir kâbusun dehşetine uyandıran iç savaş olmasa, İbn Hazın babası gibi kültürlü, zevk düşkünü bir yüksek görevli, gece eğlencelerinde, resmi kabullerde doğaçlama şiir okuyan parlak şairlerden biri olur-

du. Aile malikânesinden ve Kurtuba'dan kovulmasına **sebe**
olan **fitne** onu radikal bir ahlakçıya, zaman zaman **Queve**
do'yu veya Seneca'yı hatırlatan ciddi bir ağıt yazarına **dönüş**
türdü. El-Endelüs'ün körü körüne bir zulüm ve çılgınlık **ent**-
rikasında parçalandığı yıllarda, neredeyse sürekli baskı **altın**-
da olan, yer değiştiren -Kurtuba'dan çok uzakta, oğulları **ta**-
rafından bile terk edilmiş olarak öldü- İbn Hazm; namus
timsali, hayal kırıklığından nasibini almış, yalnız bir bilince
dönüştü. "İç savaşın çiçeği kısırdır," derdi. Onu susturmak
için eserlerini yaktılar ama o asla teslim olmadı:

*Kâğıdı yaksanız da içeriğini yakamazsınız,
çünkü onu bağrımda taşıyorum...*

Muhtemelen döneminin en bilgili adamı, García Gó-
mez'e göre el-Endelüs'ün en büyük nesir yazarıydı. Toplum
bilimleri ve ilahiyatın muammalarına ilişkin, müthiş verimli-
liğini ve bilgisini ortaya koyan kitapları seksen bin sayfalık
dört yüz eser oluşturur, ancak günümüzde tek bir kitabıyla,
yirmi sekiz yaşında, çeşitli sürgünlerinden biri sırasında, Şa-
tiba'da yazdığı *Tavkü'l-Hamame*, "Aşk ve Âşıkların Güvercin
Gerdanlığı"yla hatırlanır. Aşk duygusuna ilişkin çözümleme-
leri zaman zaman Proust'un hain kavrayışını sergiler. Ne var
ki sevdiği kadınlarla erkeklerin hatırası asla savaşın mahvetti-
ği şehrinin hatırası kadar umutsuz değildir: "Şimdi kurtların
barınağı, canavarların oyuncağı, cinlerin eğlencesi, vahşi hay-
vanların ini olan yerlerde, sayısız zevkin ortasında, aslan gibi
erkekler, fildişi heykellere benzeyen bakireler yaşardı. Her bi-
ri bir yöne savruldu gitti. Güneş gibi parıldayan, sırf güzellik-
leriyle hüznü dağıtan o yazılarla dolu salonlar, süslü odalar

şimdi yıkılmış, yerle bir olmuş, bu dünyanın eğretiliğini kanıtlayan yırtıcı hayvanlarla açık ağızlarına benziyor; sakinlerini bekleyen akıbeti gösteriyorlar; o akıbetin nereye varacağını anlatıyorlar; onca zaman vazgeçmeye direndirdikten sonra, şimdi arzulamaktan vazgeçiriyorlar... O kalenin yıkıntıları, eskiden onca insana dar gelen avluların ıssızlığı gözümde canlandı. Eskiden surlarının içinde, ortasında büyüdüğüm kalabalığın hareketlerinden başka ses duyulmazken, şimdi orada baykuşların, gecekuşlarının ötüşünü duyar gibi oldum. Eskiden o avlularda gece, gündüzün uzantısıydı... şimdi gündüz, sessiz ve terk edilmiş gecenin uzantısı.”

Berberilerin istilasıyla Süleyman'ın -fazla uzun süre zevkini çıkaramasa da- tekrar tahta çıkışının ardından defalarca aşağılanıp diriltilem Hışam tekrar hapsedildi ve bundan sonra, tıpkı Guadalete Irmağı Savaşı'nın ardından Kral Rodrigo'nun izinin kaybedildiği gibi, iç savaşın vahşi karmaşasında Hışam'ın da izi temelli kayboldu. Bazıları, Süleyman'ın onu hücrelerinde boğdurttuğunu ileri sürer; birkaç yıl sonra, biri bir ceset gösterip Hışam'ın cesedi olduğuna yemin eder, ama hapisten kaçmayı başardığı ve bir süre el-Meriye'ye sığınıp sakalık yaptığı da rivayet edilir. Yıllar sonra, İşbiliye eyaletinde iktidarı ele geçirerek el-Endelüs'ün yıkıntıları üzerinde kurulan çok sayıda kısa ömürlü krallıktan birini kuran bir kadı, eski halifenin Calatrava'da gizlendiğini ve hasırcılık yaparak kıt kanaat geçindiğini iddia etti. Hâlif adıyla tanınan hasırcıyı ve daha önce Kurtuba Sarayı'nda berberlik yapmış bir saray berberini huzuruna getirtti; berber adamın önünde diz çökerek onu tanıdığını söyledi. Hasırcının bu sahtekârlığa isteyerek mi razı olduğunu, yoksa başına gelen olayın ani gerçekdışılığıyla serseme mi döndüğünü bilmemize imkân

yok. Onun gerçekten II. Hişam olabileceğine kimse inanmadığı halde İşbiliye büyük camisine götürölüp saygı sunuldu, o da bir halifeye uygun şekilde vaaz verdikten sonra saraya döndü ve kısa bir süre sonra ölünceye kadar yerini doldurduğu kişiyi taklit etti.

Hişam'ın görünmez hayatında çeşitli sahtekârlar, benzerler ortaya çıktı; hendeklerde, Calatrava'nın, el-Meriye'nin çarşılarında, atölyelerinde hasır dokurken, iki büküm, sırtında su taşıırken görüldü. Kurtuba'dan kaçtığına dilenci kılığına girerek Mekke'ye hacca gittiği, yanında gizlice götürdüğü incilerle, altın sikkelerle dolu keseyi hırsızlara veya askerlere kaptırdığı da rivayet edilir. Mekke'de iki gün boyunca hiçbir şey yemeden dua etti; sonra da bir adam yanına yaklaşp çömlekçilik yapmak isteyip istemediğini sordu. Hişam teklifi kabul etti, çamuru yoğurmayı, çömlekçi çarkını kullanmayı öğrendi; dünyanın en zengin hükümdarlarından biri olan Hişam, bir dinar ve bir ekmek karşılığında şafak sökerken elleriyle çalışmaya başlıyordu. Belki ara sıra kervanlar, ülkedeki yıkımla ilgili haberler getiriyor, o ise duymazlıktan geliyor; hâlâ iç savaşın kasıp kavurduğu Batı ülkesine ilişkin hiçbir şey bilmezmiş gibi yapıyordu. Bir zamanlar orada yaşamış mıydı, çömlekçi ya da dilenci değil, hükümdar olduğu, imkânsız bir önceki hayatın hayalini kurmuş muydu? Çok geçmeden çömlekçi atölyesinden ayrılıp tekrar yollara düştü; bir hiç olmaktan, evsiz, parasız, isimsiz olmaktan memnundu. Suriye'den kaçıp el-Endelüs Emirliği'ni kuran ülkesiz kral gibi o da göçmendi, ama o bir ülküyü gerçekleştirmek için değil, kasıtlı bir karanlığa ve yoksulluğa gömülmek üzere yola düşmüştü; Suriye düzlüklerinde, şimdi savaşın mahvettiği, mezarsız cesetler serpili Vadiü'l-Kebir'i hatırlıyor, ama

özlemiyordu. Belki gerçeğe tamamen aykırı olmayan bir hayali adam, İbn Hazm'ın dostu olan ve onunla birlikte sevdikleri şehrin ve doğdukları dünyanın yok oluşuna şahit olmuş Kurtubalı İbn Suheyd'in hayatta yazdığı son mısraların altına imzasını atardı:

*Madem hayat bana yüz çeviriyor
ve ölüm peşimi bırakmıyor,
tek arzum gizlice yaşamak
rüzgârlı bir dağın tepesinde;
tek başıma, sayılı günlerimde
kırlardaki tohumları yiyerek
kayaların oyuğundan su içerek.*

Kudüs'te sadakayla yaşadı, dilenmekten sıkıldığında bir hasırcının atölyesinde çıraklık yaptı. Bu noktadan itibaren, son yıllarına ilişkin uydurmalar ya da belirsiz tarih ikiye ayrılır: Hişam hasır dokumayı öğrenip Kudüs'te bu mesleği icra ederek yaşlandı ve öldü ya da sonunda özleme yenik düştü, belki doğduğu topraklarda ölmek istedi ve el-Endelüs'e döndü; 1022 yılında biri Calatrava çarşısında onu tanıdı ve tekrar halife oldu... Kurtuba'dan çıkmayı başardıysa eğer, dönüp dönmemesi bir şeyi değiştirmez. II. Hişam da tıpkı kenti gibi, yaklaşık üç asır boyunca o kentte saltanat süren hanedan gibi, Medinetü'l-Zehra ve II. Hakem'in kütüphanesi gibi, çarşırı dolduran, her cuma günü büyük camiye akın eden kalabalıklar gibi zaman içinde yok olup gitti. Hiçbir şey geçmiş kadar gerçekdışı ve endişe verici değildir; çünkü geçmişi araştırdığımızda biz de gerçekdışı oluruz. İç savaş sona erdik-

ten sonra, el-Endelüs parçalanarak tavaifi mülûk denen emirliklere bölünmüşken, halifelik kalkmışken, İbn Suheyd şu mısraları yazmıştı:

Yıkıntıların arasında bana bilgi verebilecek
tek bir dost yok. Kurtuba'ya ne
olduğunu kime sorsam?

Ayrılıktan başkasına sormayın; dostlarınızın
dağlara mı, ovalara mı gittiğini ancak
o söyleyebilir size.

Zaman onlara zorbaca davrandı:
dört bir yana dağıldılar, ama
çoğunluğu yok oldu.

Kurtuba gibi bir şehir için gözlerden
sel gibi akan
yaşlar azdır...

Ah, o cennet ki, felaket rüzgârının
esmesiyle mahvoldu,
sakinleri aynı fırtınada
yok oldu!

Bibliyografiya

- Abd Allar, *El siglo XI en primera persona*, edición de E. Lévi-Provençal y E. García Gómez, Madrid, 1980.
- Anónimo, *Crónica anónima de Abd al-Rahman III*, edición de E. Lévi-Provençal y E. García Gómez, Granada-Madrid, 1950.
- *Ajbar Machmua*, edición de E. Lafuente Alcántara, Madrid, 1867.
- *Le calendrier de Cordue*, edición de R. P. Dozy, Leiden, 1861.
- Arié, Racher, *La España musulmana*, Barcelona, 1987.
- Asthor, Eliyahu, *The Jews of Moslem Spain*, Filadelfia, 1973.
- Burkhardt, Titus, *La civilización hispanoárabe*, Madrid, 1977.
- Chejne, Anwar, *Historia de la España Musulmana*, Madrid, 1980.
- Clementson, Carlos (ed.), *Nostalgia y presencia de Medina Azahra*, Córdoba, 1980.
- Creswell, K. A., *Compendio de arquitectura islámica*, Sevilla.
- Creus, Jesús, *Ziryab*, Swann, Madrid, 1987.
- Crónica del Moro Rasis*, edición de D. Catalán y S. de Andrés.
- Crus Hernández, Miguel, *Historia del pensamiento en el mundo islámico*, Madrid, 1981.
- Cuevas, Sebastián, *El pensamiento del Islam*, Madrid, 1977.
- De Santiago, Emilio, *Un fragmento de la obra de Ibn Sabbat sobre al-Andalus*, Granada, 1973.
- Dozy, Reinhart P., *Historia de los musulmanes en España*, Madrid, 1984.
- *Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le Moyen Age*, Leiden, 1860.
- El Corán*, traducción de Juan Vernet, Barcelona, 1983.
- García Gómez, Emilio, *Árabe en endecasílabos*, Madrid, 1976.
- *Cinco poetas musulmanes*, Madrid, 1959.
- Grabar, Oleg, *La formación del arte islámico*, Madrid, 1988.
- Guichard, Pierre, *Al-Andalus*, Barcelona, 1976.
- Hossein Nasr, Seyyed, *Islamic art and spirituality*, Nueva York, 1987.

- Huart, Clement, *Los calígrafos del Oriente musulmán*, Palma de Mallorca, 1987.
- Ibn Gabirol, Solomon, *La kábala del kéter-malkut*, Sevilla, 1986.
- Ibn Hayyan, *Anales palatinos de al-Hakam II*, edición de E. García Gómez, Madrid, 1967.
- Ibn Jaldún, *Al-Muqaddimah, o Introducción a la Historia Universal*, México, 1987.
- Ibn Zaydun, *Poesías*, edición de Mahmud Sobh, Madrid, 1985.
- Lévi-Provençal, Evariste, *L'Espagne musulmane au Xe siècle*, Paris, 1932.
- *Histoire de l'Espagne musulmane*, Paris-Leiden, 1950-1953.
- *La civilización árabe en España*, Madrid, 1969.
- López Cuervo, Sebastián, *Medina Az-Zahra. Ingeniería y formas*, Madrid, 1983.
- Macnab, Angus, *España bajo la media luna*, Palma de Mallorca, 1989.
- Marçais, George, *L'art musulman*, Paris, 1962.
- Mariana, Juan de, *Historia de España*, Madrid, 1852.
- Menéndez Pidal, Ramón, *Flor nueva de romances viejos*, Madrid.
- Menéndez y Pelayo, Marcelino, *Historia de los heterodoxos españoles*, Madrid, 1986.
- Michell, George (ed.), *La arquitectura del mundo islámico*, Madrid, 1985.
- Peláez del Rosal, Jesús (ed.), *Los judíos en Córdoba*, Córdoba, 1988.
- Péres, Henri, *Esplendor de Al-Andalus*, Madrid, 1983.
- Papadopoulos, George, *El arte del Islam*, Madrid, 1978.
- Ribera y Tarragó, Julián, *Disertaciones y opúsculos*, Madrid, 1928.
- Rubira, M.ª Jesús, *La arquitectura en la literatura islámica*, Madrid, 1988.
- Sánchez Albornoz, Claudio, *La España musulmana*, Madrid, 1986.
- Simonet, Francisco, J., *Almanzor, una leyenda árabe*, Madrid, 1986.
- *Historia de los mozárabes de España*, Madrid, 1984.
- Torres Balbás, Leopoldo, *Ciudades hispano-musulmanas*, Madrid, 1972.
- Vernet, Juan, *Cultura hispanoárabe en Oriente y Occidente*, Barcelona, 1987.
- *La ciencia en al-Andalus*, Sevilla, 1986.
- Von Schack, Adolf Friedrich, *Poesía y arte de los árabes en España y Sicilia*, Madrid, 1988.

Dizin

- Abbas bin Firas 24, 91, 92
Abbas, Ebu'l- 48, 50
İbn Abdu'r-Rabbihi 140, 141, 144, 156
Abdullah 67, 112, 120, 122, 126, 151, 173
Abdurrahman el-Nasır 150
Abdurrahman bin Hakem 84, 120
Abdurrahman bin Muaviye 46
Abdurrahman bin Muaviye el-Dahil 56
Abdurrahman el-Nasır lidin-Allah *diğer adıyla* Abdurrahman, III. 64, 100, 102, 107, 111, 120, 121, 126, 130, 131, 145, 148, 154, 166, 175
Abdurrahman, I. 21, 23, 65, 68, 83, 85, 102, 111, 120, 123, 150, 164
Abdurrahman, II. 80, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 99, 100, 102, 109, 112, 120, 147, 149, 160
Abdülaziz 33, 112
Abdûlmelik (el-Muzaffer) 158
Abusir 47
Acisclo, Aziz 93
Âd 123, 124
Âdem 107
Aden 37
Adhari, İbn 113
Afrika 38, 49, 52, 77, 88, 125, 156
Agrippa, Marco Vispanio 106
Ahbar Mecmua 59
Akdeniz 30, 110
Albar, İbn 64
Alfonso X, Akıllı 29, 174
Algeciras 29, 36, 38, 158
Ali Efendi 144
Ali el-Kalt, Ebu 148, 159
Ali, Halife 42
Allah, el- 47
Almanzor 66, 178
Almuñécar 54, 56, 78
Álvaro Cordobés 92, 93, 94, 95, 97, 98
Amr bin As 111
Andromakhos 131
Antunyan, İbn 64
Apollodoros 147, 148
Arabi, İbn el- 136, 137
Arabistan 87, 107, 116, 128, 158, 175
Archidona Camisi 57
Aristoteles 19, 140
Arthur 43
Asja Lacis 13
Aslanlı Kapı 67
Asya 49
Atlantis 180
Augusto Yolu 67
Avam Tabakanın Konuşma Diline Dair 152
Aziz Acisclo Kilisesi 32
Aziz Zoilo Kilisesi 93
Babil 81, 144
Babil Kulesi 180
Baetica 34, 36
Bağdat 13, 20, 47, 59, 61, 65, 80, 81, 83, 88, 89, 90, 91, 107, 123, 145, 147, 148, 150, 153
Baharatçılar Kapısı ya da İşbiliye Kapısı 67
Balear Adaları 168

- Barbate Irmağı 33
 Baroja 12
 Barselona 13, 178
 Bask 36, 87
 Bassani 13
 Batı 16, 38, 51, 52, 62, 65, 81, 121, 128,
 138, 146, 149
 Baudelaire, Charles 12, 13, 18
 Bedir 49, 51, 55, 56, 60
 Benjamin, Walter 13, 20, 22
 Berlin 13
 Bib Rambla Meydanı 157
Birbir Gece Masalları 9, 81
 Bizans 42, 53, 65, 88, 89, 90, 103, 117,
 121, 136, 147, 148, 176
 Borges, Jorge Luis 18, 19, 20, 115, 141,
 157
 Bradbury, Ray 109
 Buda 105
 Buñuel, Luis 23
 Burkhardt, Titus 21

 Cafer bin Ali 171
 Cafer el-Mansur, Ebu 61
 Calatayud Çarpışması 179
 Calatrava, 196, 197, 198
 Caracalla Hamamı 106
 Carlos, I. 119
 Carmona 97
 Cebeliarık 29, 38
 Cevizli Kapı 67
 Ceyyan 130
 Ceziretü'l-Hadra, el- 29, 84, 158, 178
 Charlemagne, İmparator 59
 Cid Campeador 173
 Cimabue, Giovanni 81
 Cipriano, Aziz 93
 Cisneros, Kardinal 157
 Corredera Meydanı 26

 Çevdar 166, 168
 Çin 89, 104, 129, 141, 145, 146

 Dabbi, el- 149
 De Quincey 12
 Delacroix, Eugène 48
 Deukalion 24
 Dickens, Charles 12
 Dicle 155
 Dioskorides 136, 147
 Doğu 38, 47, 49, 52, 54, 60, 66, 78, 83,
 88, 90, 95, 100, 112, 123, 127, 128,
 130, 147, 148, 149, 150, 153, 155
 Doğu Avrupa 127
 Don Oppas, Piskopos 42
 Don Quijote 131
 Doña Tota 121
 Douro Irmağı 156
 Doyle, Arthur Conan 12
 Durrell, Lawrence George 13

 Ebda Sultan 48
 Ebubekir el-Tartusî 177
 Ebu'l-Ferec el-İsfahani 153
 Êcija 34
 Egilona 33
 el-Ceziretü'l-Hadra: Yeşil Ada (Algerias)
 29, 158
 Elhamra Sarayı 74, 75, 106, 107
 Elipando 92
 Elisâne (Lucena) 129
 Eliyahu Ashtor 129
 el-Endelüs 33, 37, 45, 47, 53, 54, 55, 56,
 58, 59, 64, 68, 70, 71, 78, 81, 83,
 84, 85, 88, 89, 91, 100, 111, 116,
 120, 121, 125, 130, 132, 133, 145,
 148, 149, 150, 151, 152, 157, 158,
 159, 166, 170, 171, 172, 175, 178
 el-Fatih bin Hayan 71
 el-Gazal 149
 el-Kayrevan 47, 83, 84, 148

Emeviler 16, 23, 28, 47, 48, 54, 85, 121, 129
 Emir Muhammed 112
 Ermenistan 148
Espasa Ansiklopedisi 131
 Etna 180
 Eulalia, Azize 93
 Eulogio 80, 81, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98
 Fadıl, Ebu'l- 155
 Fadıla 87
 Faik el-Nizami 166
 Faulkner, William 13
 Fernán González 132
 Ferrán, Jaime 157
 Ferrara 13
 Fez 68, 157
 Fırat Nehri 46, 49, 50
 Filistin 47, 48
 Flora 95, 97
 Florinda 40, 41
 Futays, İbn 141, 142, 157
 Futrus, Ebu 123
 Galdós 13
 Galenos, Claudio 130
 Galib 166, 168, 170, 171
 Galicalılar Kapısı 67
 Galyalı Amadis 37
 García Gómez, Emilio 43, 107
 Garci Fernández 174
 Garsiyne 64
 Gazlan 83
Genel Vakayiname 29, 32, 40, 174
 Germania 65
 Geryoneus 41
 Gırma 71, 78, 107, 129
 Gibbon, Edward 181
 Giotto di Bondone 81
 Girit 68

Gómez, Kont 186, 187
 Gomorra 180
 Got 34, 64, 80
 Got Theodemir 33
 Granada 71, 75, 157
 Guadalete 29
 Guadalete Irmağı Savaşı 37, 39
 Guadalquivir 16, 23, 29, 30
 Guadalquivir Irmağı 45, 57
 Güvercin Gerdanlığı 76
 Habib, İbn 38, 51
 Hadrami, el- 143
 Hadrianus, İmparator 27, 91
 Hafaya el-Yannan, İbn 71
 Hafaya, İbn 79
 Hafsun, İbn 64
 Hakem, I. 23, 68, 74, 79, 83, 84, 85, 93, 117, 120, 139, 148, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 160, 161, 163, 164, 166, 167, 168
 Hakem, II. lakabı Hakem el-Mustansır Billah 24, 63, 67, 102, 103, 112, 115, 142, 150, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 173, 178
 Haldun, İbn 25, 42, 53, 65, 72, 107, 111, 112, 175
 Hâlif 196
 Hamid el-Gırnatî, Ebu 123
 Hammara, İbn 70
Harikalar Kitabı 124
 Harun Reşid 81, 82, 87, 89, 91
 Hasan Ali bin Nafi, Ebu'l- 81
 Hasan Ali el-Bağdadî, Ebu'l- 146
 Hasan bin Hay, Ebu'l- 71
 Hatime, el- 135, 147
 Havari Bazilikası 178
 Havkal, İbn 66
 Havva 41
 Hayyan, İbn 66, 125, 127, 175

- Hazin, İbn 24, 25, 26, 64, 67, 76, 79, 155
- Herakles'in Evi 41
- Hernán Cortés 37
- Heykelli Kapı 66, 68, 71
- Hicaz 37
- Himyeri 101
- Hindistan 37, 89, 90, 129
- Hint Okyanusu 134
- Hippokrates 131
- Hisday İbn Şaprut 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 148, 150, 152
- Hispania 35, 38
- Hişam bin Hakem bin Abdurrahman 183
- Hişam, I. 149
- Hişam, II. 46, 171, 172
- Hitay 37
- Hrosvitha 65
- Hudeyr, İbn 165
- Huşani, el- 148
- Hüseyin Nasr, Seyyid 104, 108, 113, 117
- İkd el-Ferid (Eşsiz Gerdanlık)* 141, 144
- Illiberis 56
- Irak 47, 148
- Isaac 96
- Isidorus, Aziz 149
- İbn Rüsd'ün Arayışı 19
- İbnü'l Kutıyye 64
- İbnü'l-Sabbat 37
- İbrahim, Hz. 45, 93, 102, 107
- İfrikiyye 51, 116
- İlaç Bilgisine Dair 136, 147, 148
- İmren, Ebu 127
- İsa, Hz. 45, 93
- İshak, Hz. 107
- İskenderiye 13, 68, 141, 155
- İskenderiye Kütüphanesi 24
- İspanya 31, 32, 40, 41, 43, 48, 52, 121, 142
- İsrafil 20
- İşbiliye (Sevilla) 33, 57, 67, 149, 162
- İşbiliye Camisi 112
- İşbiliye Kapısı ya da Baharaçılar Kapısı 67
- Jaén 130
- Julian, Kont 31, 40
- Kabe 102, 107, 110, 116
- Kahire 83, 150, 153
- Kahire Camisi 111
- Kanarya Adaları 149
- Karnaca 125
- Kasım Zehravi, Ebu'l- 152
- Katalonya 191
- Kays 54
- Kelam 87
- Khadar 148
- Khadar Krallığı 150
- Kitabı Mukaddes 35, 53, 76, 149
- Kitabü'l-Ağani (Şarkılar Kitabı) 153
- Konstantinopolis 117, 125, 135, 136, 153
- Konstantinos Porphyrogennetos, VII. 136, 147
- Kordoba 11, 13, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 44, 45, 61, 119
- Köprü Kapısı 31, 66, 67
- Kubbetü'l-Sahra 108
- Kudüs 108
- Kuran 21, 38, 39, 48, 78, 79, 95, 101, 105, 106, 108, 109, 111, 112, 117, 118, 123, 137, 140, 144, 149, 150, 157, 161, 174
- Kurtuba 16, 17, 19, 25, 26, 28, 33, 46, 47, 51, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61,

- 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 100, 101, 102, 103, 106, 107, 112, 118, 120, 121, 122, 125, 126, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 136, 137, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 155, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 170, 173, 174, 175, 177, 178, 179
- Kurtuba Camisi 19, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 118, 123
- Kurtuba Sarayı 74, 150, 154, 161, 172
- Kurtuba Takvimi 154
- Kurtubalı Recemundo, Rabî 135, 154
- Kuzey Afrika 31, 37, 38, 39, 51, 55, 63, 83, 84, 121, 163, 174
- Kuzey İspanya 30
- Kuzman, İbn 64, 69
- La Cava 41
- La Celestina 76
- Laguar Köyü 157
- Leon¹ 150
- León Krallığı 149, 177
- Leonardo da Vinci 81, 92
- Lévi-Provençal 49, 76, 152, 157
- Lévi-Strauss, Claude 92
- Lezama Lima, José 103
- Libya 83, 150
- Loja 56, 131
- Londra 13
- Lucena 129
- Luis de Góngora 27
- Lupp-Lope 64
- Lübna 155
- Macid (el-Rumî) 34, 45
- Madrid 13
- Magila 55
- Mağrip 66, 116, 150
- Mağripli el-Razi 40
- Mağripli Musa 38
- Mağripli Razi 65, 70
- Mahir 166, 167, 168
- Malaka (Málaga) 64, 78, 125
- Mansur 20, 24, 63, 64, 66, 75, 149, 150, 156, 178
- Mansur, el- 181
- Marakeş 72
- Mariana, Peder 39, 41
- Marsé, Juan 13
- Mavsili, İshak 81, 82
- Medine Camisi 112
- Medinetü'l-Salim (Medinaceli) 178
- Medinetü'l-Zehra 19, 23, 25, 107, 121, 123, 125, 126, 128, 130, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 147, 150, 151, 155, 161, 172, 180, 192, 198
- Medinetü'l-Zehre 172, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186
- Mehdi (el-Mehdi Bi'llah) 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192
- Mekkari 126, 130, 135, 172, 179
- Mekkari, El- 72
- Mekke 100, 107, 108, 111, 114, 149, 150, 159, 173
- Meksika 37
- Memoriale Sanctorum 97
- Menéndez y Pelayo, Marcelino 93
- Meriye, el- (Almeria) 125, 129
- Mervan, II. 47
- Meryem Ana 66, 119
- Mezarlık Kapısı ya da Yahudi Kapısı 67
- Mezopotamya 53, 81, 153
- Mısır 37, 40, 66, 83, 111, 146
- Muaviye 48, 56
- Muhammed 32, 94, 95, 96, 120, 157, 159, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174

- Muhammed Ali bin Hazın, Ebu 193
 Muhammed bin Abdülcabbar 184, 185
 Muhammed bin Ebi Amir 158, 160,
 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168,
 169, 170, 171, 173, 174, 175, 177,
 179
 Muhammed bin Ebi Amir el-Mansur 180
 Muhammed bin Ebi Amir el-Mansur
 Bi'llah 178, 179
 Muhammed bin el-Salim 160
 Muhammed bin Tarhan 153
 Muhammed, el- 148
 Muhammed, Hz. 45, 92, 93, 96, 98,
 108, 109, 110, 117, 141
Mukaddime 53
 Murcia 33
 Musa bin Nusayr 35, 38, 43, 52, 112,
 174
 Musa, Hz. 93
 Mushefi 160, 163, 166, 168, 169, 170,
 171
 Mustarib 64, 74, 78, 80, 96, 129
 Müslim el-Makrizi 152
 Müvelled 64, 68, 69, 74, 121

 Nafza 52
 Nasır, el- 120, 123, 125, 126, 127, 128,
 134, 136, 138, 139, 150, 151
 Nasr 149
 Nasr Mansur, Ebu 84
 Navarra 132
 Navarralı Subh 63
 Neron 131
 Niebla 162
 Nikephoros Phokas 103, 117
 Nikolaos 147
 Nuh Peygamber 141

 Odysseus 51
 Oidipus 40, 41
 Onetti 13

 Ordoño, Fesat 132
Orelia 42
 Osman, Halife 110, 112
 Otto, I. 136
 Ova Kenderi 40

 Ömer el-Belluti 68
 Ömer, Halife 37, 111, 112

 Pablo 97
 Pamplona 133
 Pamplona Sarayı 132
 Pantheon 106
Panzehirlere Dair 130
 Papadopoulos, Georgios 117
 Paris 12, 13
 Paris Ulusal Kütüphanesi 154
 Pascal, Blaise 115
 Péres, Henri 70
 Perfecto 95, 96
 Pers 90
 Piet, Mondrian 105
 Pirene 59
 Pizarro, Francisco 68
Planisphaerium 152, 161
 Platon 100, 109
Poetika 19
 Poitiers Savaşı 54
 Pompei 180
 Proust, Marcel 195
 Ptolemaios 152, 161

 Quevedo 16, 195

 Rabi, Kont 93
 Ramadi 171
 Reinhart, Dozy 154
 Renan, Ernest 19
 Ribera y Tarragó, Julián 142, 157
 Risafe 23, 46, 49, 61, 62, 80, 164
 Risafe Köşkü 67

- Risafe Sarayı 46
- Rodrigo, Kral 29, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 59
- Roma 16, 17, 19, 21, 25, 27, 34, 36, 66, 106, 107, 117, 121, 125, 133, 141, 180
- Roma Kapısı 67
- Roncesvalles Geçidi 59
- Rumî, el- 30
- Sa'd el-Hayr, İbn 71
- Saffah, el- 48
- Said, İbn 149
- Salim, el- 160
- Samarra Camisi 116
- San Vicente Bazilikası 45, 63
- Sánchez Albornoz, Claudio 86
- Sancho 96
- Sancho Abarca 182
- Sancho Panza 131
- Sancho, I. 132, 133, 134, 135, 136
- Sanchol/Sanchuelo ya da Abdurrahman 64, 182, 183, 184, 185, 187
- Sanma Maria 13
- Santiago de Compostela 178
- Saqunda 64, 68, 72, 74, 78, 100
- Saqunda Çarpışması 54, 58
- Sarakusma (Zaragoza) 59, 142
- von Schack, Friedrich 17, 48
- Schliemann, Heinrich 34
- Seba Melikesi 123
- Sebastião 43
- Sefakis 125
- Semerikand 146, 155
- Seneca, Lucio Anneo 195
- Septe 40, 52
- Serbandus 64
- Sevilla 33
- Shakespeare, William 49
- Simonet, Francisco Javier 173, 174
- Sisenando 97
- Sodom 180
- Speraindeo 92, 94
- Stendhal, Henri Beyle 52
- Suheyd, İbn 71
- Suriye 23, 37, 42, 46, 47, 48, 52, 53, 60, 61, 63, 66, 83, 124, 173
- Süleyman 49, 50, 60, 189, 190, 193, 196
- Süleyman, Hz. 107, 118, 135
- Süleyman, Kral 35
- Şam 27, 43, 48, 61, 145, 150, 153
- Şatiba 195
- Şehit Aziz Gines Kilisesi 93
- Şeşaven 15, 16, 72
- Şifâ 89
- Şişman Sancho 132, 136
- Tajo Irmağı 40, 85
- Tarab 87
- Târid 155
- Tarragona 125
- Tark bin Ziyad 37, 38, 39, 42, 43, 158, 174
- Tarragona 125
- Tek Yön 22
- Teodomiro 97
- Tetuan 72
- Thebai 40
- Theodemir, Prens 33
- Titus Andronicus 49
- Toledo 31, 35, 41, 67
- Torres Balbás. Leopoldo 25, 36, 66, 67, 69
- Torroş Şatosu 56
- Toma, Kraliçe 132, 133, 136
- Toynbee, Arnold 181
- Trablusgarp 159
- Troya 34
- Tuleytule 85, 184, 186, 190
- Tuleytule (Toledo) ya da Roma Kapısı 67
- Tunus 47, 125

Ubeydullah bin Osman 54

Üç Azizler Kilisesi 93

Vadiü'l-Kebir 57, 58, 61, 68, 70, 73,
101, 166, 172, 175

Vadiü'l-Kebir (Guadalquivir) Irmağı 100,
102, 149, 167

Vadiü'l-Lahk 29

Valencia Üniversitesi Kütüphanesi 157

Vaskonya 36

Velid, Halife 38, 48

Verdun 129

Verrocchio, Andrea de Cione 81

Vizigot 29, 30, 31, 33, 34, 35, 41, 64, 81

Vizigot Krallığı 174

Witiza, Kral 36, 42

Yahya 46, 48, 49

Yahya, Aziz 90

Yemen 37, 123, 124

Yeni Kapı 67

• Yukarı Mısır 47

Yunan 24, 140

Yusuf el-Fihri 54, 56, 57, 59

Yusuף, Hz. 149

Zafer el-Bağdadı 155

Zai Lun 145

Zehra 121, 126

Ziryab 80, 81, 82, 83, 84, 90, 91, 92, 95,

109, 147, 148

Zubeydi 152

Antonio Muoz Molina, yüzyıllar ötesinde kalmış Müslüman bir Kordoba'da, Emevilerin Kordobasında gezdiriyor okuru. Zaman içinde yaptığı yolculukta, i içe geçmiş loş camiler, Yahudi mahalleleri, Hristiyan evleri, binlerce kitaplık kütüphaneler, narenciyelerle ve palmyelerle örülü bitkisel bir mimari, dillere destan saraylar, Doğu'yla Batı'nın buluştuğu mekânlar bizi konuk ediyor. Hoşgryle atışmanın yeni sentezlere doğru uzandığı edebi bir manzaradır Molina'nın Kordobası. Sanatın, düşüncenin ve gündelik yaşamın keşiştiği; aşk ile nefretin buluştuğu, kitapların ve yaşantıların dünyasıdır.

ISBN 975-08-0904-1

9 789750 809040

9 YTL
9.000.000 TL

